

Jaarboek 1985

O
C
G

Landgraaf

Landgraaf rond 1837

O C G L

Jaarboek

1985

Inhoud

Voorwoord	8
Landgraaf 1866	9
Onze grensregio in de Europese geschiedenis	10
De grenzen van de voormalige gemeente Nieuwenhagen	27
Oudheidkunde, Heemkunde en een Oude? Taal	40
Zuid-Limburg bood goede gronden aan eerste boeren van Noordwest-Europa	43
De eerste steenkool in Europa	49
De ontwikkeling van de steenkoolmijnbouw\\Jouw kolen	58
Chronique der Pfarre und Gemeinde der Herrlichkeit Schaesberg	64
Het “Sjpaans Kentje” te Nieuwenhagen	70
De Feldbiss binnen de gemeente Landgraaf	83
Het bomenbestand van het park om kasteel Strijthagen	88
Het Mergellandschap	90
Van duppe tot baar	110
Schoenen door de eeuwen heen	112
Et kruuts an der weg	114
Milieu	115

Voorwoord

Bij het verschijnen van het eerste jaarboek van ons Heemkundig en Cultuurhistorisch Genootschap past een kort inleidend woord.

Het is bij de beoefening van de geschiedenis, in de ruimste zin des woords, altijd een goede traditie en vaak een logisch gevolg geweest, z'n enthousiaste betrokkenehdi te uiten door over te gaan tot publicatie, volgens de leus: "Verba, volant, scripta manent.

Ook hier is deze leus voor het P.C.G.L. één van de motieven geweest. In een vorm die niet gekenmerkt wordt door specialisme met onbegrijpelijk vakjargon, maar overwegende door en voor geïnteresseerden is samengesteld.

Net zoals bij het Bulletin van ons genootschap, van welk bulletin de eerste nummers inmiddels zijn verschenen, hangt het voortbestaan van dit jaarboek af van een blijvende interesse en van de bijdragen der leden.

Het idee om naast de uiteenlopende activiteiten ook te komen tot de samenstelling van een jaarboek, werd met enthousiasme begroet. De vereniging mag zich bijzonder gelukkig prijzen te kunnen steunen op een zeer actieve achterban en zij durfde het daarom ook aan in de beginfase van haar bestaan al aan de uitgifte van een jaarboek te denken.

Bij iedere bijdrage ligt uiteraard de verantwoordelijkheid primair bij de betreffende samensteller. De redactie aanvaardt alleen een collectieve verantwoordelijkheid voor de opzet en de samenhang van het geheel.

Voor het jaarboek werd gekozen, voor een luxe paperbackeditie met een toch zeer gunstige verkoopprijs, waardoor ook weer het "grote" publiek bereikt kan worden. Voor het realiseren hebben wij dankbaar gebruik mogen maken van de ondersteuning van enkele bedrijven en instellingen, die mede de financiële armslag hebben geboden, die voor de totstandkoming van dit jaarboek noodzakelijk was.

Daarentegen staat het uitgeven van het jaarboek op losse schroeven, als niet die mensen gevonden worden kunnen worden die alle bijdragen voor publicatie gereed maken. Een woord van dank aan hen is hier ook op zijn plaats. Indien dit jaarboek enig succes heeft – en daar ben ik van overtuigd – zal het in grote mate te danken zijn aan het vele werk, dat door de redactie is verzet.

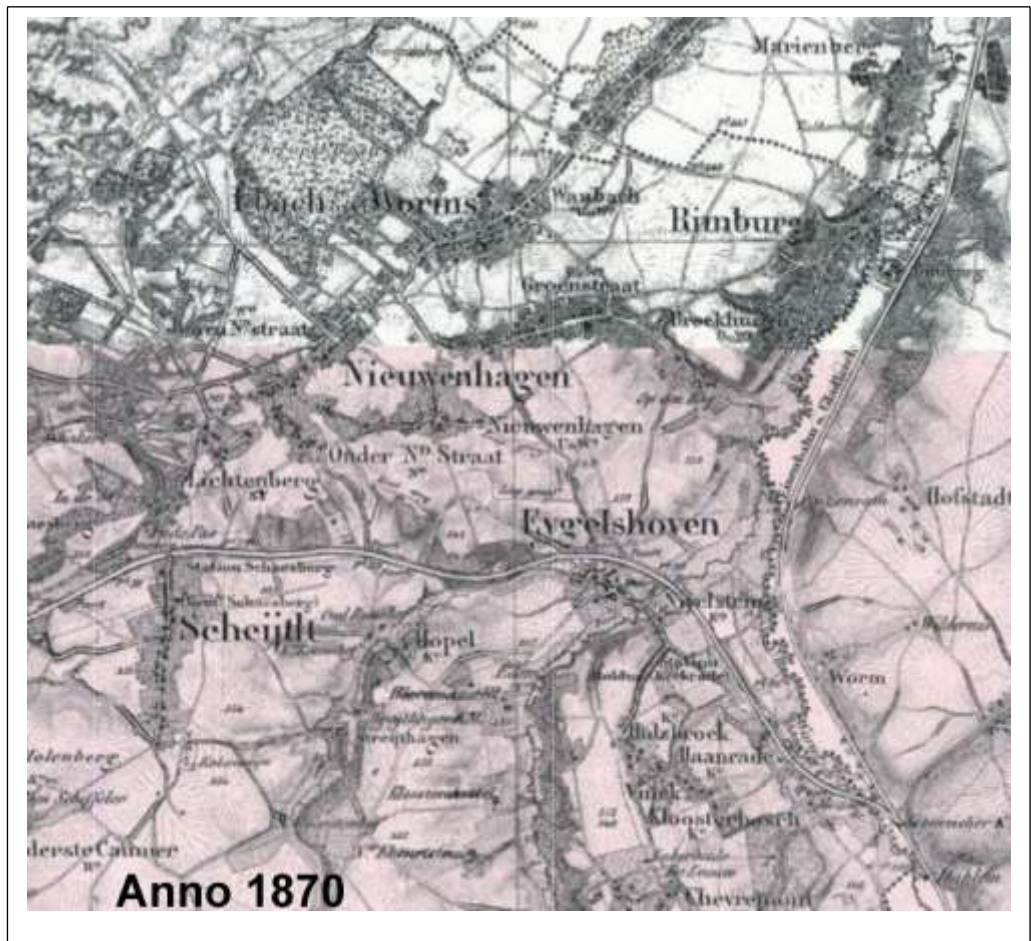
Moge ook dit jaarboek helpen het doel re bereiken dat wij ons als vereniging gesteld hebben: een vergroting van de interesse voor heet verleden van onze streek.

In deze geest hoop ik van harte, dat heet jaarboek van ons genootschap een jaarlijks terugkerende "verschijning" zal worden.

Maart 1985

M.G.H. Derks
Voorzitter,

Kaart Landgraaf 1870 3900 inwoners.

In 1870 bestond Landgraaf nog uit de gemeenten:

Rimburch

Ubach over Worms

Nieuwenhagen

Schaesberg

Onze Grensregio in de Europese Geschiedenis

-een gemeenschappelijk cultureel erfgoed-

De geschiedenis van ieder gebied, groot of klein, omvat verschillende aspecten. Hier zal vooral worden gepoogd in te gaan op de politieke geschiedenis met haar gemeenschappelijke ontwikkeling.

Een overzicht dat niet bedoeld is een chronologisch volledig beeld te geven, maar aan de hand van markante gebeurtenissen en situaties het gemeenschappelijke probeert aan te tonen.

De Oudheid.

De eerste schriftelijke bronnen die ons over deze streken informeren, dateren uiteraard uit de periode van de Romeinse overheersing. Caesar zelf schrijft in “De Bello Gallico” over deze gebieden. Een streek, die in zijn tijd door de Eburones bevolkt werd. Die hun stamgebied grotendeels tussen de Maas en de Rijn hadden.

Het begin van de gemeenschappelijke geschiedenis van onze grensregio ligt eigenlijk bij de vrijheidsoorlog van de Eburones tegen de Romeinse legioenen.

Een gebeurtenis waarover wij door “De Bello Gallico” uitgebreid geïnformeerd worden. Het was in het jaar 53 v.Chr. dat Caesar met 10 legioenen een vergeldingstocht ondernam tegen de Eburones, waarbij dezen vernietigend verslagen werden.

“... terwijl hij hen buit in he vooruitzicht stelde riep hij allen tot de rooftocht tegen de Eburones op ... tegelijk moet de stam en zijn naam als straf uitgewist worden ...” Het lukt hem echter niet Ambiorix, een van de stamhoofden, gevangen te nemen.

“... zoals hij gehoord had, was Ambiorix met enkele ruiters gevlucht naar de uitlopers van de Ardennen in het zuiden ... hij (Ambiorix) stuurde boden en beval dat eenieder zich zou redden. Een gedeelte vluchtte in het Ardennenwoud, anderen in het uitgestrekte moerasgebied ...”

Daarom volgde een tweede veldtocht in 51 v.Chr. die praktisch de gehele bevolking uitroeide.

Wat was er gebeurd?

De Eburones, die onderworpen waren aan Rome, waren in opstand gekomen. Bij één van deze veldtochten had Ambiorix, in 54 v.Chr., bij de belegering van “Atuatuca” het daar gelegen Romeinse legioen vrije aftocht beloofd, had het overvallen en vernietigd. Hierbij vonden naast ongeveer 10.000 legioensoldaten ook de legaten Quintus Titurius Sabinus en Lucius Arunculeius Cotta de dood.

“... intussen werd hij (Sabinus), terwijl hij over de voorwaarden onderhandelde en door Ambiorix in een lang gesprek werd verwikkeld, langzaam omsingeld en gedood ... zonder hoop op redding beginen de overgeblevenen 's nachts zelfmoord ...” Een overwinning die uiteindelijk de Eburones niet de beoogde vrijheid maar de ondergang bracht.

Aan deze gebeurtenis herinnert nu nog het in 1866 in Tongeren geplaatste standbeeld van Ambiorix. De plaat van dit standbeeld, Tongeren, dat in de Romeinse tijd later “Atuatuca Tungrorum” heette, mag echter niet verward worden met het castellum “Atuatuca” waar Ambiorix zijn overwinning behaalde.

Over de plaats van het castellum schrijft Caesar: “... dit is de naam van een versterking, die ongeveer in het midden van het land der Eburones ligt, waar Titurius en Arunculeius hun winterkwartier hadden ...”

Een juiste lokalisering van dit castellum heeft nog niet plaatsgevonden.

Na het conflict met de Eburones was het linker Rijngebied tot aan Tongeren toe bijna geheel onbevolkt en wat belangrijkers was in deze tijd: onverdedigd.

Vóór het begin van de jaartelling zijn echter weer stammen in deze streek woonachtig: de Tungri, de Ubii, de Cugerni, de Beatasil en Sunici.

De Tungri, voor het eerst in 79 na Chr. door Plinius genoemd, was waarschijnlijk een verzamelnaam voor oudere links-Rijnse Germanenstammen, die door de Romeinen, ten tijde van het stadhouderschap van Agrippa, daar geplaatst werden om dienst te den als bescherming tegen de overige rechts-Rijnse Germanen.

Hierbij zijn de drie laatstgenoemden waarschijnlijk deelstammen van de voormalige Sugambri, die in het jaar 8 v.Chr. door Tiberius vanuit het rechts-Rijnse gebied, tussen Lippe en Sieg, naar deze streken gedeporteerd werden.

Wat de taal betreft: er bestond na de eerste eeuw al een eenheid, daar in de loop der jaren de onderworpen Germaanse bevolking geromaniseerd werd. Deze romanisering straalde vooral van de Rijn uit naar het westen.

Daar waren n.l. de Romeinse legioenen in o.a. Bonn, Neuss en Xanten en de civitas-hoofdsteden zoals Keulen en Tongeren centra van romanisering, evenals de, langs de grote van oost naar west lopende verkeersweg, van Keulen naar Bavai en Bologne, gelegen vici en castella.

Als het “Tolerantie-Edict” van Milaan in 313 na Chr. de christenen de vrije uitoefening van de religie toestaat, vinden zij hier een Romeinse bestuursorganisatie op basis van de civitas

en nemen deze structuur over. De civitas-hoofdsteden werden zetel van een bisschop en de grenzen meestal ook de grenzen van het bisdom. Zo wordt Keulen, overeenkomstig de bestuurlijke indeling van de provincie Germania Secunda, nu ook de metropool van een kerkprovincie van dezelfde omvang waarbij ook Tongeren behoorde.

Maternus, vertrouwensman van keizer Constantijn, wordt als eerste bisschop van Keulen genoemd, waarbij aangenomen mag worden dat hij in die hoedanigheid de eerste christenen in Tongeren georganiseerd heeft.

De eerste historisch bevestigde bisschop van Tongeren is Servatius. Wanneer hij gestorven is, weet men niet met zekerheid. Meestal wordt het jaar 384 na Chr. genoemd. Hierover vermeldt in 575 na Chr. Gregorius van Tours:

“... toen hij (van Tongeren) nabij de stad Maastricht kwam, beviel hem een koorts en hij nam afscheid van het sterfelijk lichaam ... de gelovigen wasten hem en begroeven hem naast de landweg ...”

Enige tijd later worden zijn gebeenten in de kerk bijgezet die een van zijn opvolgers, Monulphus, na 549 in Maastricht had gebouwd.

De Franken in de regio Maas-Rijn.

Met de komst van de Franken werd de grondslag gelegd voor het ontstaan van de drie talen die nu in de regio Maas-Rijn gesproken worden.

Naast de Salische-Franken in het westen, veroverden de Ripuarische-Franken, genoemd naar de “ripa”, oever van de Rijn, Keulen, Aken, Maastricht en Tongeren en vestigden zich in het omliggende land.

Over het ontstaan van de taalgrens bestaan meerdere theorieën. Naar de huidige opvattingen is zij de overgangslinie: waar de Franken in de meerderheid waren kon zich hun taal doorzetten, en werd langzamerhand ook de taal de veroveraars.

Aan beide zijden vond dus een assimilatieproces plaats dat zich in de tijd van de vijfde tot de zevende eeuw voltrok. Opvallend is dat de taalgrens in België van west naar oost en zuid naar noord verloopt. Hierbij heeft waarschijnlijk het onbewoonde niemandsland van de Hoge Venen de uit het noorden en oosten komende golf van de binnenvallende Franken gebroken en het bovengenoemde verloop mede bepaald.

De Romaans-Germaanse taalgrens is wel de belangrijkste scheidingslijn in het gebied van de regio Maas-Rijn, zij was echter vroeger geen hindernis voor de mensen, daar zij niet, zoals heden, emotioneel geladen was, als gevolg van het taalnationalisme van de 19^e en 20ste eeuw. Tevens werd zij niet als echte scheidingslijn gezien daar de volkstalen geen rol speelden zolang het Latijn de ambts- en cultuurtaal bleef.

Bij de overgang van de Merovingische naar de Karolingische dynastie in 751 na Chr. verplaatste zich het zwaartepunt van het Frankische rijk van het Parijse-bekken naar onze regio, het geboorteland van de Karolingers.

De vorstelijke residenties lagen bij de rivier zoals Herstal, Jupille en Chèvremont en bij pleisterplaatsen in het Ardennen-massief.

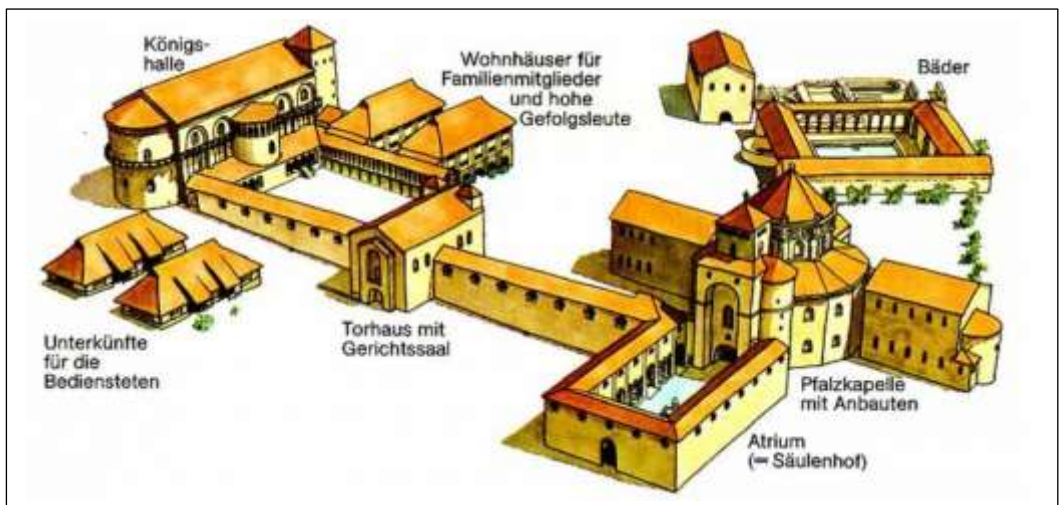
Voordat hij van Aken zijn lievelings-residentie maakte, gaf Karel de Grote de voorkeur aan het palatium van Herstal bij Luik, terwijl Maastricht een aanzienlijke vicus was.

Aken werd het middelpunt van het Karolingische Rijk. Onder Karel de Grote sloeg het hart van het keizerrijk aan de Maas.

Het werd de wieg van de westerse beschaving, van het Avondland, gebaseerd op een synthese van romeinse, christelijke en Germaanse elementen.

Vanuit Aken en de Akense hofschool, die met name ook onder invloed stond van Angelsaksische geleerde Alcuinus, ontstond de zogeheten Karolingische Renaissance, een heropleving van cultuur, die tot een bloei van kunsten en wetenschappen leidde.

Nieuw hierbij is het Germaanse aandeel in deze cultuur zoals we van Einhard in zijn “: Vita Caroli Magni” vernemen.

Ook na deze bloeiperiode zal onze regio gemeenschappelijk leed kennen door de invallen van de Noormannen. Hierover informeert de kroniek van de abt Regino von Prüm (881/882 na Chr.).

“... bij hun eerste inval verwoestten ze omliggende dorpen en brandschatten Luik, Maastricht en Tongeren. Bij hun tweede inval met moord, roof en brand gaan de steden Keulen en Bonn, de burcht Jülich de pfalz te Aken en het klooster Inda (Kornelimünster) in vlammen op ...”

In hetzelfde jaar berichtten de annalen van Fulda, dat ze in Aken hun paarden in de pfalzkapel onderbrachten.

Tien jaar later (891 na Chr.) wordt onze streek nogmaals bezocht waarbij het leger van koning Arnulf, bij de vesting Maastricht (... juxta castrum Treiectensam) gelegerd, later na het oversteken van de Geul (... torrentem, que Gulia dicitur), verslagen wordt.

Na de verdeling van het rijk van Karel in 843, bij het Verdrag van Verdun en tenslotte in 925, waarbij onze streek als onderdeel van het hertogdom Neder-Lotharingen bij het Duitse Rijk kwam, viel onze regio geleidelijk uiteen en raakte versnipperd in wereldlijke en kerkelijke territoria.

Daarvan waren het hertogdom Limburg, het prinsbisdom Luik en het hertogdom Gulik (Jülich) het belangrijkste.

De politieke lotgevallen liepen vaak uiteen, maar een gemeenschappelijke cultuur bleef bewaard.

Kunst en de Maaslandse trojka

Een tweede fase van bloei, ditmaal op het gebied van de kunst zou onze streek in de periode 1050-1250 na Chr. doormaken, een periode waarin de kunst van het Maasland in de Europese kunst een belangrijke plaats inneemt.

Ze bleef niet tot de regio Luik beperkt, maar breidde zich over de gehele regio Maas-Rijn uit.

Daarom spreekt men van de Maaslandse school, die op schitterende en originele wijze een artistieke geschiedenis inluidt en zijn invloed tot aan gene zijde van de Rijn, tot aan Polen toe, deed gelden.

Een van de meest markante kunstwerken, met name in de messing en brons bewerking, is zonder twijfel het Romaanse doopvont van Reinier van Hoei uit circa 1115 in de Bartholomeuskerk te Luik, waaraan volmaakte harmonie tussen christelijke waarden en klassieke schoonheid te bewonderen valt.

Romaanse doopvont van Reinier van Hoei in de Bartholomeuskerk in Luik.

De schryn van St. Servaas tijdens de Heiligdomsvaart in Maastricht 2011.

Ook de goudsmeden van het Maasland schiepen ware meesterwerken, waaronder Gottfried van Hoei, aan wie o.a. de schryn van Sint Servatius in Maastricht wordt toegeschreven (circa 1150). Nikolaas van Verdun schiep de Mariaschryn van Tournai en is ook de meester van de “Dreikönigsschrein” van Keulen, een van de belangrijkste goudsmeedwerken van de Romaanse periode.

Luik, de Vierge de Dom Rupert

Tevens denke men hierbij o.a. aan de eigen stijl die in deze streken ontstaan is en in de Romaanse architectuur een eigen plaats inneemt. Het is echter een te omvangrijk en te belangrijk onderwerp om dit hier in dit bestek te behandelen (zie literatuur).

Luik

Met de verplaatsing van de bisschopszetel van Maastricht naar Luik door bisschop Hubertus rond 718 begon de groei van de nederzetting tot stad. Aan de basis hiervan stond een Romeinse villa, die in Frankisch bezit overging. Met dit gegeven kan ook de naam beter verklaard worden, waarvan de oudste vormen in de 8^e eeuw “Leodio” en “Leodico” luiden. Het begrip “Leod” zal met het woord “Leute” dus “volk” vertaald kunnen worden, zodat de plaatsnaam “villa Leudica” als een Germaanse vertaling van het Latijnse “villa publica” uitgelegd kan worden.

Als tweede stichter van de stad wordt bisschop Notger gezien (972-1008). Bij de immunitetsrechten, die hij al bezat, wordt hij in 980 tot rijksbisschop benoemd, waardoor een kerkelijke staat aan de Maas ontstond die zich naar het zuiden en het noorden verder uitbreidde en als prinsbisdom tot 1795 bleef bestaan.

Om de oude nederzetting bouwde Notger een sterke verdedigingsmuur en ontstonden de domkerk met haar kapittel, kloosterkerken, abdijen en parochiekerken.

Zo kon L. Fuicciardini in 1581 Luik als een “paradijs van de priesters” omschrijven.

Luik heeft aan Notger zijn glansvolle opkomst tot een van de belangrijkste steden van het Duitse Rijk te danken.

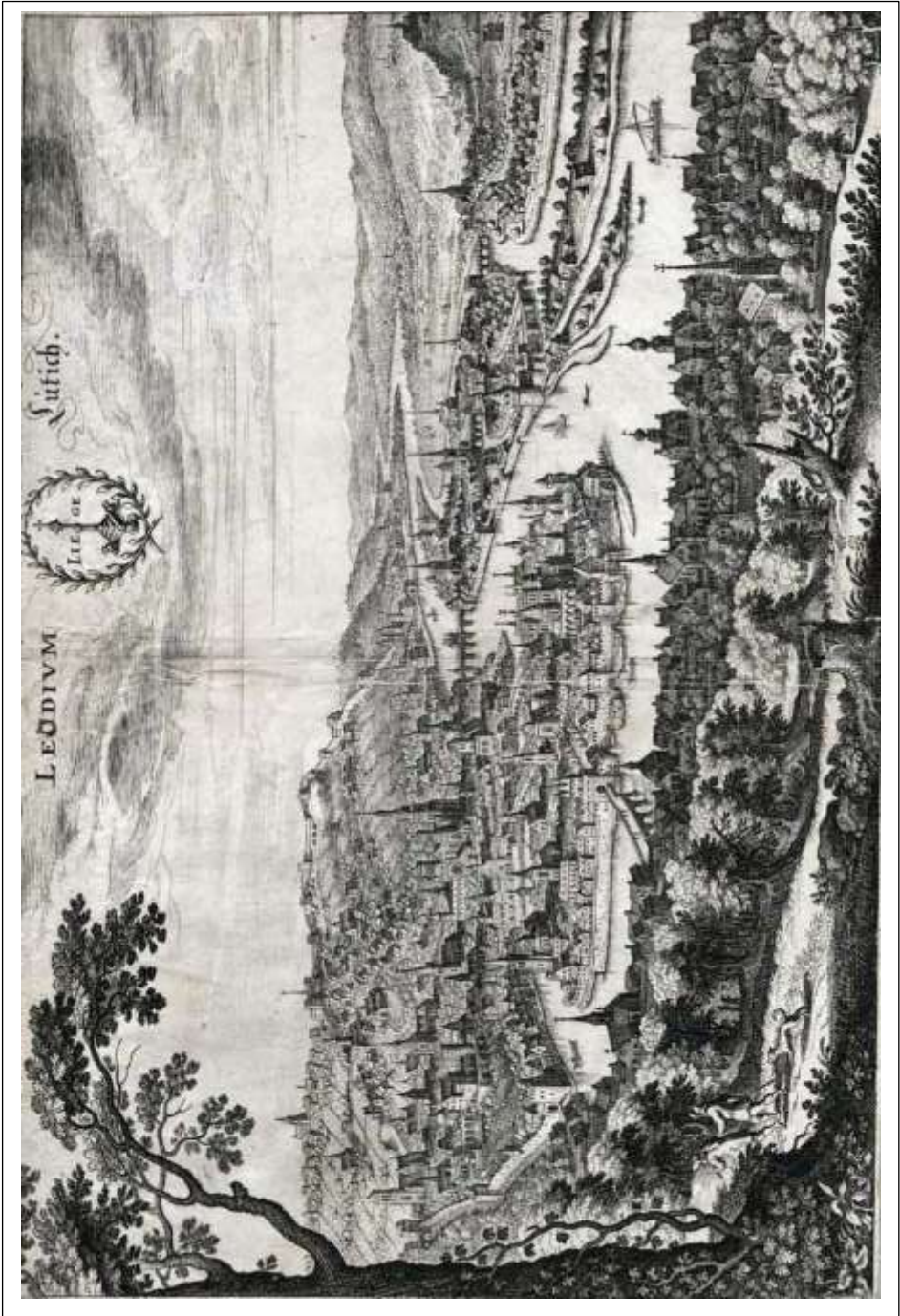
De auteur van de “Vita Notgeri” vat zijn verdienste als volgt samen: “Notgerum Christo, Notgero catera debes” (Notger verdankt U aan christus, al het andere aan Notger).

De persoonlijke rechten van de burgers van Luik (citains) werden rond 1196 in de beroemde Charta van de prinsbisschop Albert van Cuyck nauwkeurig beschreven.

De “Magna carta liberatum” van de burgers van Luik.

Naast deze vrijheden verkrijgen de burgers in 1316 bij de Vrede van Fexhe politieke rechten, n.l. wetgevende macht in welke 3 standen vertegenwoordigd zijn: de clerus, de adel ende 3de stand.

In de samenstelling van de 3de stand kregen de gilden langzamerhand het overwicht en oefenden na de rumoerige tijd van de standentwisten sinds 1384 de alleenheerschappij in de stad uit. Ondanks deze ontwikkeling tot een praktisch autonoom bestuur lukte het de bisschopsstad niet zich van zijn stadsheer te bevrijden en, zoals zoals Keulen, een vrije stad te worden.

Maastricht

Gregorius van Tours noemt, zoals vermeld, in zijn geschiedenis der Franken (II, 5), circa 575 de stad Maastricht – ad Treiectinsem urbem – naar de daar gelegen weg over de Maas, die Tacitus al in zijn historiën IV, 66 noemt.

Om het daar gelegen Romeinse castellum van circa 2 hectaren ontstond geleidelijk aan een nederzetting.

Naast de Romeinse wortel heeft de stad ook een kerkelijke: het graf van Sint Servatius.

Bij het graf van “de grote heer van Tricht” ontstond een sticht dat voor het eerst in de 8^e eeuw wordt genoemd. Het sticht was een rijks kapittel.

Bij de voormalige kathedraalkerk Onze Lieve Vrouw stichtte bisschop Notger van Luik een sticht dat in tegenstelling tot dat van de Sint Servaas van de Luikse bisschop afhankelijk was. Uit het naast elkaar bestaan van 2 kapittels met verschillende heren, de keizer en de bisschop, wordt het condominium van Maastricht verklaard, de tweeherigheid. Het betekende echter niet dat de stad territoriaal verdeeld was, Ze vormde steeds een eenheid. Maastricht was een stad waar de bisschop van Luik bepaalde, door de keizer bevestigde rechten bezat.

De ontwikkeling van Maastricht als stad en zijn autonomie wordt in 1227 zichtbaar in zijn zegels en 2 jaar later in de bouw van de stadsmuur.

In 1198 bastte de strijd tussen Welfen en Staufen in Duitsland, in alle hevigheid los door een dubbele koningskeuze. Zo ontving hertog Hendrik I van Brabant in 1204, als prijs voor zijn overgang de keizerlijke rechten in Maastricht.

De in de Limburgse successieoorlog gesloten “oude caerte” regelde de tweeherigheid opnieuw, waarbij de rechten van Brabant en Luik vastgelegd werden over de territoriaal ongedeelde stad en deze tot neutraliteit verplichtte. Het gevolg van deze regeling van 1284 was, dat de stad nooit lid der standen van Brabant en Luik is geweest net zoals ze dit nooit na 1632 in de Staten van de Republiek der Verenigde Nederlanden was.

Aan het einde van de 14^e eeuw verkregen de gilden na jarenlange twist van beide stadsheren het recht het stadbestuur te kiezen.

Gedurende 200 jaar bloeiden nu in Maastricht democratie en autonomie.

Aken

De status van stadsstaat en daarmee de hoogste rang binnen de trojka van de Maaslandse steden zou Aken als rijksstad bereiken.

Haar opgang dankt ze in eerste instantie aan de warme bronnen die de Romeinen al voor hun badgebouwen gebruikten.

De Romeinse naam van deze vicus is niet overgeleverd maar waarschijnlijk zal het “Aquae” d.w.z. “bad” geweest zijn, zoals zij voor het eerst in de rijksannalen in het jaar 765 “Aquis villa” genoemd wordt.

Sinds 804 verschijnt naast “Aquis” de naam “Aquisgrani”, in het bad van Grannus, een Keltische brongod.

Volgens Einhard waren het de warme bronnen, die Karel bewogen hier een koningspfalz te bouwen waar hij sinds 794 steeds vaker en sinds 804 bijna voortdurend verbleef.

Deze hoofdstad van het Frankische rijk werd van representatieve gebouwen voorzien, zoals een in 789 gebouwde grote koningshal (basilica) en een monumentale pfalzkerk rond 800 naar het voorbeeld van de kerk San Vitale in Ravenna.

Deze pfalzkapel gold als een meesterwerk van de architectuur, zodat haar naam bestanddeel werd van de Franse naam voor Aken te weten: “Aix-la-Chapelle, de kapel bij de wateren”.

Een andere reden voor de belangrijke plaats die Aken innam, was de keuze tot kroningsplaats van de Duitse koningen. De eerste Duitse koning die hier in 936 gekroond werd was Otto de Grote, de laatste de Habsburger Ferdinand I in 1531.

Na de heiligverklaring van Karel de Grote op 29 december 1165 verkreeg de Akense pfalzkapel een altaar gewijd aan hem, evenzo als de Sint Lambertuskerk in Luik en de Sint Servatiuskerk te Maastricht.

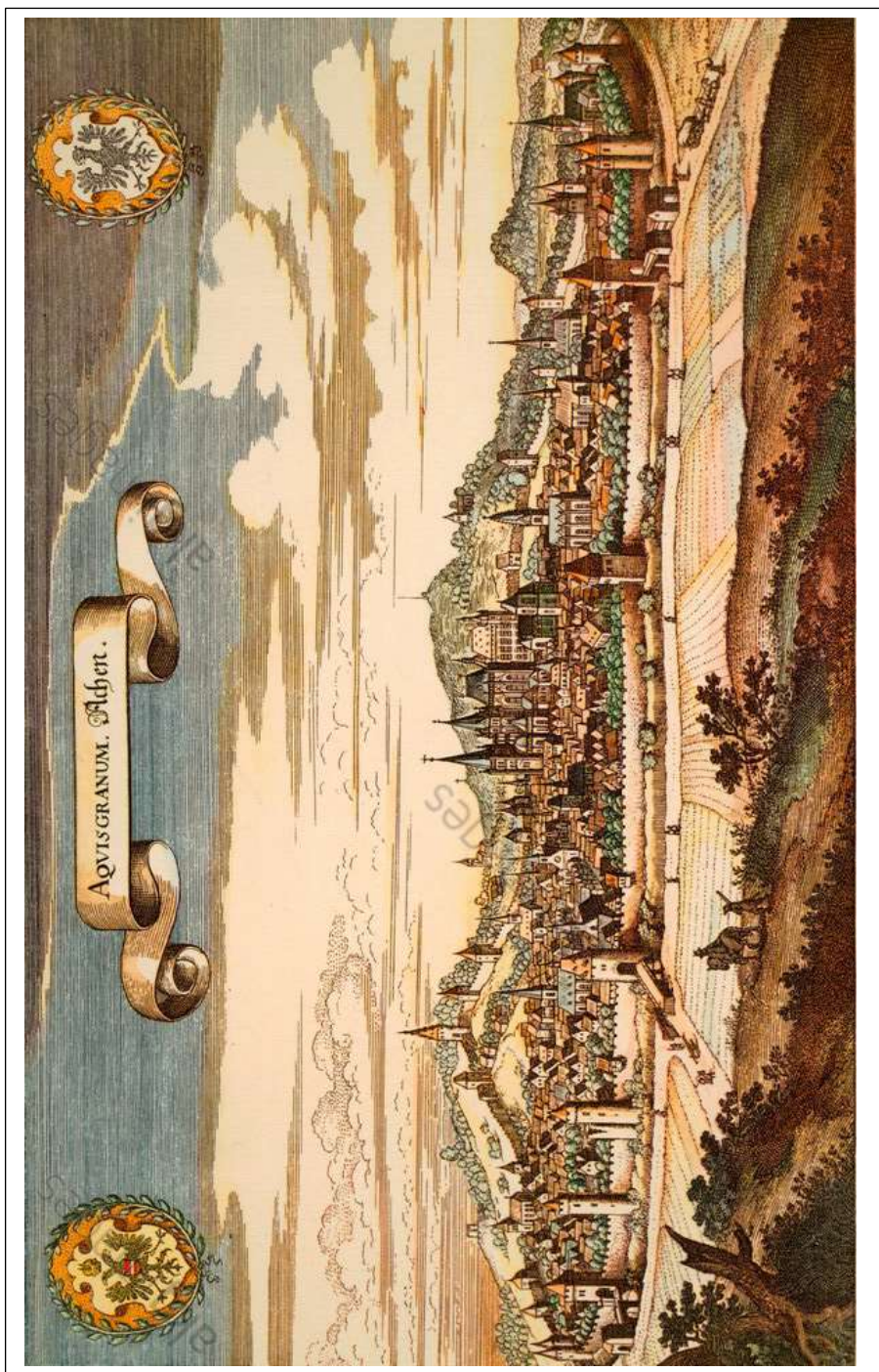
Zo vereende ook de Karelverering de drie steden van het Maasland.

In de grote vrijheidsbrief van Frederik Barbarossa in 1166 verklaart de keizer alle burgers van de stad vrij en plaatst hen onder zijn persoonlijke bescherming.

Dit grote privilege is de oorkonde die de stad Aken keizerlijk en dus tot rijksstad maakt.

Naast de regalia die bij deze autonomie behoren, dienen de burgers hun civitas met een wal en ringmuur te bevestigen.

Van deze eerste stadsmuur zijn nog de resten behouden (Barbarossamuur).

Kaart Aken 1640 Matthäus Merian der "Altere" (www.akg-images.de)

De territoriale ontwikkeling in de regio Maas-Rijn tot 1794

Deze ontwikkeling wordt eerst bepaald door het expansiestreven van het hertogdom Brabant met als doel, de grote handelsweg Brugge – Maastricht – Keulen te beheersen. Als gevolg van de Limburgse Successie Oorlog lukt dit voor een groot deel daar na de slag van Woeringen in 1288 het hertogdom Limburg in een personele unie met Brabant verenigd wordt. Tevens behoorden hier de noordelijk het hertogdom Limburg gelegen en daarmee in een losse confederatie verbonden drie “Landen van Overmaas”, bij

Het prinsdom Luik dat tussen deze gebieden ingesloten was, kreeg als volgende te maken met de expansiepolitiek van de Bourgondische hertogen, die sinds 1430 de erfgenamen van de hertogen van Brabant waren geworden, een politiek die als doel had het herstel van het oude Lotharingen in de vorm van een koninkrijk.

Een poging, die tenslotte in 1468 leidde tot de plundering en verwoesting van de stad Luik. Zoals de Bourgondische hertogen Philips de Goede en Karel de Stoute streefde ook hun Habsburgse opvolger keizer Karel V naar een officiële erkenning van de Bourgondische landen als een zelfstandig gebied.

Dit doel bereikte Karel, na zijn zege over de hertog van Jülich, waarbij hij het hertogdom Gelre bij zijn erfgoed inlijfde, in 1548 dankzij het Verdrag van Augsburg door de vorming van de Bourgondische kring.

Dat de 80-jarige oorlog in de eerste jaren in onze streek en in de Zuidelijke Nederlanden woedt, staat inderdaad in onze boeken, maar de toon waarop dit geschiedt, is meestal nog te “eng”.

De 30-jarige oorlog, die tegelijkertijd in het huidige Duitsland woedt, heeft in onze boeken “niets te maken” met onze 80-jarige.

Duitsland lijkt opeens een andere natie.

Men vermeldt soms wel dat de Noordelijke Nederlanden tot 1648 formeel bij het Duitse Rijk behoorden, maar alles wordt verdrongen door het navelstaren op onze grandioze vrijheidsstrijd. Helaas is dat helemaal niet het geval voor onze contreien.

De geschiedenis van de 80-jarige oorlog tot en met de komst van de Fransen is voor onze streek slechts voor een klein gedeelte “vaderlandse geschiedenis”.

Onze “vaderlandse geschiedenis” zou voor een groot deel die van de Spaanse en later Oostenrijkse zowel als Luikse en Gulikse geschiedenis moeten zijn.

Een geschiedenis met zijn versnippering en chaos zijn eigen regionale gebeurtenissen en sociaaleconomische problemen, onder andere het optreden van de Bokkenrijdersbenden etc. Hoe was de politieke situatie na de godsdienstoorlogen?

Bij de Vrede van Münster 1648 behield de Republiek Maastricht maar bleef het lot van de “Landen van Overmaas” onzeker tot het in het “Partage tractaat” van Aken 1661 geregeld werd: de gebieden werden tussen de Republiek en Spanje verdeeld.

Het zuidelijker gelegen hertogdom Limburg bleef echter onverdeeld bij Spanje en voor de andere gebieden veranderde er niets aan de situatie voor de conflictperiode.

De religieuze hervorming strekte zich ook deze regio uit maar eindigde meestal met de overwinning van de Contra-Reformatie.

De Franse tijd en de nieuwe grenzen van 1815

De komst van de Fransen brengt zeer veel gemeenschappelijke geschiedenis in deze streken. De revolutie blijkt een weldaad voor de landen tussen Maas en Rijn. De verovering van de landen links van de Rijn door de Franse revolutielegers in het jaar 1794 en hun inlijving bij de Franse republiek beëindigt ook in onze streek een periode van versnippering.

In hetzelfde jaar moest de Bataafse Republiek in het verdrag van Den Haag haar aandeel in de soevereiniteit over Maastricht en de Landen van Overmaas afstaan.

De twijfel over de oprichting van een Cisrhenaanse Republiek en directe inlijving bij Frankrijk vond een einde door de staatsgreep van de 18^e fructidor van het jaar V (4 september 1797) toen de voorstanders van natuurlijke grenzen aan de macht kwamen (Parras).

Kaart Wikipedia

In november 1797 werd de verdeling in departementen besloten waarbij Luik de hoofdstad van het Departement de l'Ourthe, Maastricht voor het Dep. De la Meuse inferieure (beneden Maas) en Aken voor het Dep. De la Roer werd.

Deze nieuwe indeling bracht een geweldige verandering met zich mee: alleen al in het gebied van de huidige provincie Limburg verdwenen 33 kleinere territoria. Tevens verdwenen alle kerkelijke territoria zoals Luik en de abdijen van Stavelot, Kornelimünster en Burtscheid.

De haat van de inheemse revolutionairen ging zelfs zover dat in Luik de beroemde kathedraal St. Lambert afgebroken werd.

De samenhang van de regio kwam tot uitdrukking in een gemeenschappelijke hoger beroep rechtbank in Luik voor alle drie de departementen.

Er ontstond een grote gemeenschappelijke markt, die alle grenzen en tollën verwijderde en een grote economische bloei tot gevolg had in de textielindustrie en de mijnbouw.

De kolenbekkens van Aken, Verviers en Luik groeiden tot een van de belangrijkste aaneengesloten industriegebieden van het keizerrijk en de bouw van vele nieuwe wegen had niet alleen strategische doelen.

De ondergang van het Franse keizerrijk dwong de overwinnaars Engeland, Pruisen, Oostenrijk en Rusland, Europa nieuw te ordenen, wat vérstrekkende gevolgen voor het Maas-Rijngebied had.

Het gold deze streken tegen een nieuwe expansie poging van Frankrijk te beschermen. Maar hoe kon men nieuw ordenen en tevens een barrière scheppen tegen Frankrijk? De status quo kon niet hersteld worden.

Een zaak was zeker: de Nederlanden moesten weer als onafhankelijke staat hersteld worden. Daarmee wed aan Englands eis, dat de mondingen van de Schelde, Rijn en Maas niet in het bezit van een grote mogendheid kwam, voldaan.

Telkens doken plannen op, de gebieden aan de linkerzijde van de Rijn met inbegrip van Keulen, met de Nederlanden te verenigen. Of zo'n drietalige nieuwschepping bestand gehad zou hebben, mag gezien de Belgische revolutie van 1830 betwijfeld worden. Uiteindelijk verkreeg Pruisen de Duitstalige landen aan de Rijn en Moezel.

Sindsdien was onze streek in twee, sinds 1830 in drie staten verdeeld. Van de voormalige Oostenrijkse gebieden verkreeg Pruisen van het hertogdom Limburg het kanton Eupen.

Bij de bepaling van de Nederlands-Pruisische grens ten noorden van Aken werd de gehele loop van de Maas met een oostelijke overstrook van minstens 800 "rheinischen ruten" (= 3,014 m), de zogenaamde "Kanonenschussweite", onder Nederlands bestuur gesteld. Als compensatie verkreeg Pruisen Herzogenrath, maar men kon het niet eens worden over Kelmis, zodat dit omstreden gebied als neutraal-Moresnet tot 1920 bleef bestaan.

Zonder rekening te houden met de oeroude culturele verbondenheid van de grensregio werd het gebied op het Wener Congres in 2 en later 3 staten verdeeld.

Er waren, van de regio uit gezien, centrifugale krachten aan het werk die in 3 uit elkaar strevende richtingen drongen, wat langzamerhand tot een vorm van vervreemding leidde.

Toch waren de nieuwe staatsgrenzen geen directe hindernis voor contacten, daar ze tot 1914 nauwelijks een belemmering vormden. Uit het leed van het jongste verleden zijn na WO II, 2 ideeën geboren: de idee van een samengaan van de Europese staten in een politieke unie en het principe van de grensoverschrijdende regio als tegenwicht tegen de nationale staat.

Het doel van dit overzicht is niet primair “vertellen hoe het vroeger geweest is”, maar ligt meer in het heden en morgen. Geschiedenis moet zo helpen de nationale, vaak tot chauvinisme verkrampde, visie te vervangen door een kosmopolitisch beeld.

Als we naar de geschiedenis kijken zonder de a priori van de huidige grenzen blijken de grenzen opeens elders te liggen.

De grensburger blijkt dan vaak cultureel, economisch en soms ook politiek veel meer onze geestverwant dan verre landgenoten.

Onze grensregio heeft vaak een gelijke politieke ontwikkeling gekend en is heel lang een culturele eenheid geweest, die pas door de onnatuurlijke en toevallige grensbepalingen en het nationalisme van de 19e en 20e eeuw teniet is gedaan.

Ze is daardoor ook bestemd om die barrière uit de weg te ruimen, de betrekkingen over de grenzen heen te vernieuwen en het gemeenschappelijk cultureel erfgoed te doen herleven.

M.G.H. Derks.

Addendum:

Onder grensregio dient te worden verstaan het gebied dat ongeveer overeenkomt met grote delen van de Belgische provincies Limburg en Luik, het zuidelijk gedeelte van Nederlands Limburg alsmede de regio Aken.

Prof. Dr. L. Drees

“Onze grensregio”. Referaat gehouden in Zweifall (Stolberg) ter gelegenheid van een seminar voor historici in november 1980

G.J. Caesar

“De Bello Gallico”, boek V 24-39, boek VI 30-36

Naast zijn militaire en politieke werkzaamheden heeft Caesar een veelzijdige en wetenschappelijke activiteit ontplooid. Bewaard gebleven zijn 7 boeken van “De Bello Gallico” en 3 boeken van “De Bello Civili”.

Prof. Dr. L. Drees

“Caesars Atuatuca”, das Problem der Lokalisierung in Zeitschrift des Aachener Geschichtsverein, band 84/85, 1977/8 pp. 13-64.

L. Weisgerber

“Rhenania Germano-Celtica”

Gesammelte Abhandlungen, Bonn, 1969 pp 336.

Tungri: indien Keltisch, waarschijnlijk “tuinge” of “tung” wat eed betekent. Indien Germaans, “tungra” beroemd of “tangra” krachtig. Ook wordt overwogen of de naam niet van het Germaanse “tunga” tong of taal afgeleid kan worden.

Gregorius van Tours

II-5, "Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters". Darmstadt, 1955, pp 75.

V. Gielen

"Tausend Jahre Nachbarschaft Lüttich, Aachen, Maastricht". Eupen, 1980 pp 20 e.v.

Regino von Prüm

Kronik. Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte III. Darmstadt, 1960 pp 251, 291 en 297 e.v.

F. Magnette

"Précis d'histoire à l'usage de l'enseignement moyen. Luik 1928

Dr. L. Ennen

"Die europäische Stadt des Mittelalters", Göttingen 1977 pp 118 e.v.

H.H.E. Wouters

"Maastricht, stad aan heerbaan en rivier", Maastricht 1977

J. Lejeune

"Land ohne Grenze", Aachen/Lüttich/Maastricht". Aachen 1964

Prof. Dr. W. Jappe Alberts

"Geschiedenis van de beide Limburgen", deel I. Assen 1974.

Prof. Dr. J.J.M. Timmers

"De kunst van het Maasland", Assen 1970.

M.E. Klingenberg

"Die Entstehung der deutsch-niederländischen Grenze im Zusammenhang mit der Neuordnung des niederländisch-niederrheinischen Raumes 1813-1815. Leipzig 1940.

De grenzen van de voormalige gemeente Nieuwenhagen

Inleiding

Voorop dient te worden vermeld, dat de oorsprong van de Nieuwenhaagse grenzen veel ouder is en met name de oostgrens, welke zeer zeker dateert uit vóór 1364 en de westgrens, welke dateert uit 1618.

Daar in het hiernavolgende echter zal worden ingegaan op de geschiedenis van de Nieuwenhaagse gemeentegrenzen, zal dit verder buiten beschouwing worden gelaten.

Voor het vaststellen van de grenzen van deze gemeente moeten wij ons verplaatsen naar de Franse tijd.

Zoals bekend was in 1789 in Frankrijk de grote revolutie uitgebroken. De Franse Republikeinen beloofden aan de Europese volkeren: “vrijheid, gelijkheid en broederschap” en verklaarden de oorlog aan alle gekroonde vorsten in Europa. De Zuidelijke Nederlanden lagen open voor een invasie en in 1792 werden de Oostenrijkse legers dan ook verslagen bij Valmij en Jemappe en hield de Franse generaal Dumouriez zijn intocht in Brussel. De Franse legertroepen rukten geleidelijk aan naar het noorden op, doch nadat ze Breda en Geertruidenberg veroverd hadden, keerden de kansen. Er volgde een Oostenrijkse tegenaanval en een Frans leger werd bij Aldenhoven verslagen.

Na een gehaaste Franse terugtocht volgde bij Neerwinden wederom een Franse nederlaag, zodat de Zuidelijke Nederlanden door de Fransen ontruimd moesten worden.

Le Congrès de Rastatt, 1797. (Musée Carnavalet, Paris.)

In de zomer van het jaar 1794 vielen de Fransen echter opnieuw de Zuidelijke Nederlanden binnen. Bij Fleurus werden de Oostenrijkers verslagen. Aangezien door de strenge winter de grote rivieren bevroren waren konden de Fransen, onder leiding van generaal Pichégro, snel noordwaarts oprukken, zodat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden snel gevallen was. Werd het noorden pas in 1810 ingelijfd, het Maasgebied werd reeds in 1795

definitief bij de Franse Republiek ingelijfd. Het geannexeerde gebied, rechtstreeks bestuurd vanuit Parijs, werd in twee departementen verdeeld, het departement van de Roer en het departement van Nedermaas.

Deze departementen waren onderverdeeld in arrondissementen en nog verder in kantons, welke te vergelijken zijn met gemeenten. Zo behoorde destijds het kanton Heerlen, waartoe

Nieuwenhagen vóór 1800 behoorde, tot het arrondissement Maastricht in het departement van Nedermaas.

Ontstaan

Bij besluit van de Prefect van het departement van Nedermaas d.d. 13 Ventose an IV (3 maart 1796) werd de voormalige hoofdbank Heerlen met de onder haar horende dorpen afgescheiden van het kanton Valkenburg, zodat Heerlen vanaf dat moment een eigen kanton werd.

Hoewel de commissarissen, aangesteld ter uitvoering van de nieuwe belastingwetten, nog in 1797 de verbondenheid van de dorpen Voerendaal en Nieuwenhagen met Heerlen hadden beklemtuond (... “Zoals werd besloten, geen enkele scheiding te maken tussen de dorpen Voerendaal en Nieuwenhagen als gemeenten en de gemeente waarvan Heerlen de hoofdplaats is, met betrekking tot dit werk, aangezien zij nooit afzonderlijke hebben bestaan en er nooit grenzen hebben bestaan tussen het grondgebied van deze dorpen en dat van Heerlen, daar dit één geheel vormt, en zelfs, dat het uiterst moeilijk zo niet onmogelijk zou zijn een behoorlijke scheiding tot stand te brengen”), besloot de administratie van het kanton Heerlen op 20 augustus 1798 toch over te gaan tot de vaststelling van een grens tussen Heerlen en Nieuwenhagen, zoals deze door de “gemeentebestuurder” van Nieuwenhagen was voorgesteld.

Twee dagen later kwamen daartoe, ten huize van dhr. J. Jongen, “gemeentebestuurder” van Schaesberg, de heren Reumkens en Robroek, “gemeentebestuurders” van Nieuwenhagen respectievelijk Heerlen, Borghans verdeler van de belasting (die de belasting omslaat over de belastingplichtigen van Nieuwenhagen), landmeter Clootz, dhr. F. Robroek, commissaris van het Directoire exécutif en dhr. Brüsseler, secretaris van de kantonnale administratie van Heerlen ’s morgens om 10 uur bijeen; de grens werd toen als volgt vastgesteld:

“De grens van Nieuwenhagen zal beginnen vanaf de gemeente Kerkrade, om Strijthagen, gaande over de Meulenweg naar Schaesberg tot aan de Stenenbrug en vanaf de Stenenbrug gaande over de Koeweg tot aan de grenspaal en vervolgens gaande langs de oude grens van Schaesberg en Nieuwenhagen tot aan de Waagenstoot en daarna de weg overstekend tussen de Heydalder Hoven door de Wyneslack tot aan de grens van het kanton Geilenkirchen”.

De heide zou, zoals dat altijd al was geweest, gemeenschappelijk bezit blijven van Heerlen, Schaesberg en Nieuwenhagen.

Een zelfstandige gemeente werd Nieuwenhagen echter eerst bij wet van 18 Pluviose an VIII (7 februari 1800), waarbij de eerder gevormde kantons werden opgeheven en omgezet in gemeenten.

Grensgeschillen

Ingevolge een besluit van de prefect van het arrondissement Maastricht van 17 Fructidor an IX inzake de algemene kadastrale opmeting van het arrondissement werd de gemeentegrens van Nieuwenhagen op 29 augustus 1803 door een beëdigd landmeter, Melchior Bastin,

komende uit Berneau, departement van de Ourthe, als gedelegeerde van hoofdlandmeter J.H. Spineux, in het bijzijn van de “maires”, “adjoints” en “commissaires repartiteurs” (burgemeesters, adjunct-burgemeesters, belastingverdelers) van de gemeenten Nieuwenhagen, Kerkrade, Schaesberg, Heerlen, Ubach over Worms en Eygelshoven aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen.

In het dienaangaande opgemaakt proces-verbaal lezen we hierover:

“Wij hebben ons begeven naar punt A, gelegen in een beekje, genaamd Steinhagen (Strijthagerbeek) en in een weiland van burger D. Jeberg te Kerkrade. Vanaf dit punt zijn wij de krommingen van genoemde beek stroomopwaarts gevolgd zoals zal worden beschreven op de kaart tot aan punt B, gelegen in dezelfde beek en in een weiland van burger Beckers te Kerkrade en Celdebach te Schaesberg. Dit punt vormt het dieldorpengrenspunt tussen Nieuwenhagen, Kerkrade en Schaesberg.

Vanaf dit punt zijn wij een rechte lijn gevolgd die een inspringende hoek vormt tot punt C, gelegen op een weg, genaamd Meulenweg, en ... te Nieuwenhagen en P. Scholtes; vanaf dit punt zijn wij de krommingen van genoemde Meulenweg gevolgd tot punt D, gelegen op die weg en op een stuk grond van burger Alexander Avet te Nieuwenhagen en de weduwe Ramaekers te Schaesberg. Vanaf dat punt zijn wij gevolgd een pad zonder naam tot aan punt E, gelegen op een weg, genaamd Baenwege op een stuk grond van burger J. Jongen te Nieuwenhagen en de erven Steven te Schaesberg.

Vanaf dat punt zijn wij de genoemde weg gevolgd tot punt F, gelegen op een plek die Pietersbrug wordt genoemd en waar de weg, genaamd Noolweg gevolgd tot punt G, gelegen op die weg en op een stuk grond van burger Goderfridus Huttr de Schaesberg en Harrie Borghax te Nieuwenhagen. Vanaf dit punt zijn wij een rechte lijn gevolgd, die een uitspringende hoek vormt tot punt H, gelegen op een pad zonder naam en op een (stuk grond) van burger Kasper Spiertz te Schaesberg en Harrie Kerrens tot Nieuwenhagen; vanaf dit punt zijn wij genoemd pad gevolgd tot punt I, gelegen op genoemd pad en op een stuk grond van burger Ramkens te Nieuwenhagen en J. Brul te Schaesberg;

Vanaf dit punt zijn wij een rechte lijn gevolgd die een uitspringende hoek vormt tot aan punt K, gelegen in een bos, genaamd Eekhoonhoes, waar een stenen grenspaal staat; vandaar zijn wij gevolgd een rechte lijn die een kleine uitspringende hoek vormt, tot punt L, gelegen op een stuk grond van burger Bartholomeus Cremers te Nieuwenhagen en G. Meyers te Schaesberg;

Vanaf dit punt zijn wij gevolgd een rechte lijn, die een uitspringende hoek vormt tot punt M, gelegen aldaar en ... Arnold Berghan; vandaar zijn wij een rechte lijn gevolgd tot punt N, gelegen op een stuk grond van burger H. Dodsensberg te Nieuwenhagen en ... te Schaesberg; vandaar zijn wij gevolgd een rechte lijn die een inspringende hoek vormt tot punt O, gelegen aldaar en dicht bij de weg die van Nieuwenhagen naar Schaesberg gaat; vanaf dat punt zijn wij gevolgd een rechte lijn, die uitspringende hoek vormt tot punt P, gelegen op een grond van burger P. Vinckers te Schaesberg en ... te Nieuwenhagen; vandaar zijn wij gevolgd een rechte lijn die een inspringende hoek vormt tot punt Q, gelegen op een goed dat toebehoort

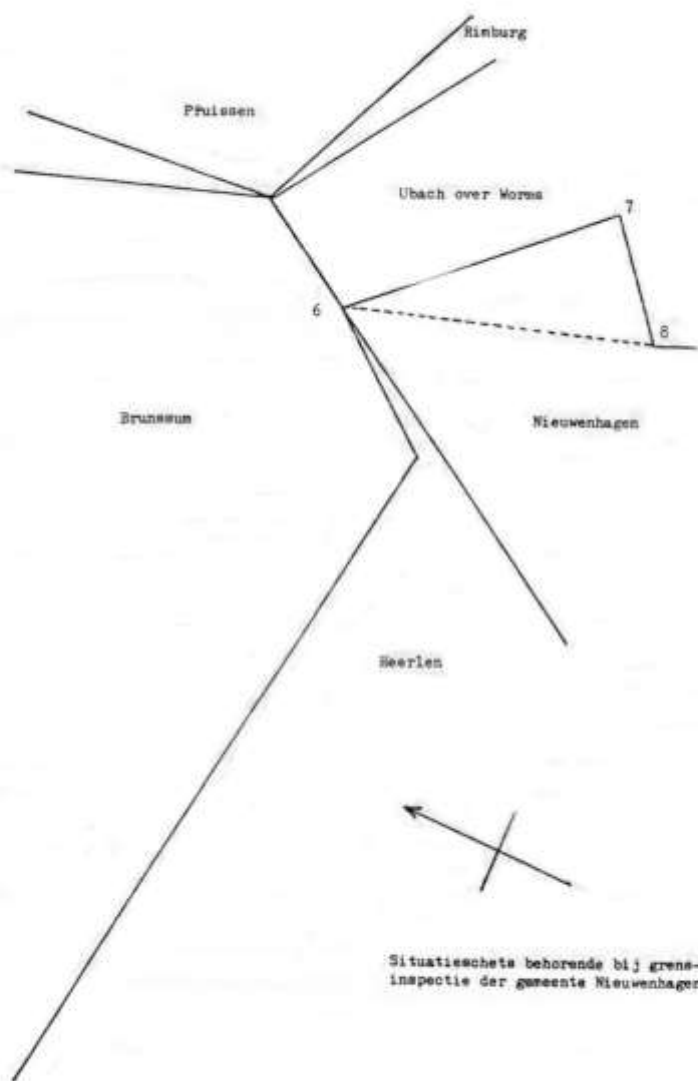

aan (un bien appartenand au) burger Kerrens te Schaesberg en Willem Jongen te Nieuwenhagen; vanaf dat punt zijn wij een rechte lijn gevolgd, die een uitspringende hoek vormt tot punt R, gelegen op een eigendom van burger Spietr te Schaesberg; vandaar zijn wij een rechte lijn gevolgd die een inspringende hoek vormt tot punt S, gelegen aldaar en bij de tuin van burger Willem Jongen te Nieuwenhagen; vandaar zijn wij gevolgd een rechte lijn die een uitspringende hoek vormt tot punt T, gelegen op de grote weg naar Maastricht; vanaf dat punt zijn wij de genoemde weg gevolgd tot punt U, gelegen op dat pad en bij het huis van burger Kamperstraten te Nieuwenhagen en

op een stuk grond van burger P. van der Heerden te Schaesberg; vanaf dat punt zijn wij gevolgd een lijn die een uitspringende hoek vormt, tot punt W, gelegen op dat zelfde goed; vandaar zijn we gevolgd een rechte lijn, die een inspringende hoek vormt tot punt X, gelegen op een weg, genaamd Landgraaf en op een stuk grond van burger Denderkamp te Nieuwenhagen en P. van der Heerden te Schaesberg; vanaf dat punt zijn wij de genoemde Landgraaf gevolgd tot punt Y, waar genoemde Landgraaf en de weg, genaamd Palweg elkaar kruisen en op een stuk grond van burger Schobben te Nieuwenhagen; vandaar zijn wij genoemde Roelweg (Palweg?) gevolgd tot punt Z, gelegen op die weg en ... P van der Heerden; vanaf dat punt zijn wij een rechte lijn gevolgd die een inspringende hoek vormt tot punt . (0?) gelegen op de genoemde Landgraaf en op een stuk grond van burger Arnold Jongen te Nieuwenhagen; vandaar zijn wij genoemde Landgraaf gevolgd tot punt nr. 1 gelegen op die weg en op de heide; vandaar zijn wij een rechte lijn gevolgd, die een uitspringende hoek vormt dwars door de heide tot punt nr. 2, gelegen op een gemeentelijk terrein te (van?) Schaesberg en op een stuk grond van burger Classe te Nieuwenhagen vandaar zijn wij een rechte lijn gevolgd tot punt 3, gelegen op een plek, genaamd hoek Bloemenkamp en op een landweg, tot punt 4, gelegen op die weg en bij een bosje van burger Heldevier te Nieuwenhagen en idem te Heerlen; vandaar zijn wij een rechte lijn gevolgd, die een kleine inspringende hoek vormt, tot punt nr. 5, gelegen midden op de heide; vanaf dat zijn wij een rechte lijn gevolgd die een uitspringende hoek vormt, tot punt nr. 6, gelegen op die zelfde heide; vanaf dat punt zijn wij een rechte lijn gevolgd die een uitspringende hoek vormt, tot punt nr. 6, gelegen op die zelfde heide, waar een stenen grenspaal staat die voorheen het grondgebied van Holland scheidde van dat van Gulik; dit punt is het drieplaatsen-grenspunt tussen Nieuwenhagen, Heerlen en Ubach over Worms;

Vandaar zijn een rechte lijn gevolgd die een inspringende hoek vormt, tot punt nr. 7, gelegen op dezelfde heide en bij een bos, genaamd Abdithenbosch, waar een stenen grenspaal staat; vandaar zijn wij een rechte lijn gevolgd die een inspringende hoek vormt tot punt nr. 8, gelegen op de hoek van genoemd bos en op een weg zonder naam, waar een stenen grenspaal staat; daarentegen beweren de adjunct-burgemeester en de belastingverdelers van de

gemeente Ubach over Worms, dat het teken op de kaart waaromheen een kringetje is getrokken van punt 6 tot punt 8 de juiste scheidingsgrens van hun gemeente is;

Vanaf punt 8 zijn wij de genoemde weg gevolgd, gaande langs genoemd bos tot punt 9, gelegen op een weg, genaamd langs Dinabdehenbosch; vandaar zijn wij een rechte lijn gevolgd tot punt nr. 10, gelegen op de Vogelsangweg en dient bij het huis van burger Kocke; vanaf dat punt zijn wij een pad gevolgd, genaamd Bonderwoutput, tot punt nr. 11, gelegen op een weg, genaamd Wichweg, tot punt nr. 12, gelegen in het gehucht Nieuwenhagen en dicht bij het huis van burger Borghan te Nieuwenhagen en J. Jongen te Ubach over Worms; vandaar zij wij een weg gevolgd, genaamd Schoenvenweg, tot punt nr. 13, gelegen op die zelfde weg en op een stuk grond van burger Harrie Cremers te Ubach over Worms en de weduwe Berrians te Eygelshoven; dat punt is het driedorpen-grenspunt tussen Nieuwenhagen, Ubach over Worms en Eygelshoven; vanaf dat punt zijn wij de genoemde weg gevolgd, (weer) een paadje nemend dat door het bos, genaamd Schoonbos, loopt tot punt nr. 14, gelegen in een beek, genaamd Steinhagen en in een weiland van de weduwe Stein te Nieuwenhagen en een weg genaamd Schoonweg; vanaf dat punt zijn wij de krommingen van genoemde beek stroomopwaarts gevolgd tot punt A, ons uitgangspunt waar wij deze grensverkenning van de gemeente Nieuwenhagen hebben beëindigd”.

De verschillende vreemde schrijfwijzen is een gevolg van het schriftelijk vastleggen door de Franstalige ambtenaren.

Zoals uit het vorenstaande blijkt, was de Nieuwenhaagse gemeentegrens niet tot ieders tevredenheid vastgelegd.

Met name in het gebied nabij de Brandenburg, waar reeds langere tijd, voordat Nieuwenhagen zelfstandig werd, grensgeschillen bestonden tussen de Staten Generaal, waartoe het gebied van de Bank Heerlen behoorde, en de Oostenrijkers, waartoe het gebied van het huidige Brunssum en Ubach over Worms behoorde, en welke laatstelijk opgelost werden in 1788, toen in dit gebied de stenen grenspalen, waarvan nog een klein aantal resteert, geplaatst zijn in het kader van het Vredesverdrag van Fontainebleau (1785), bestond tussen de gemeenten Nieuwenhagen en Ubach over Worms verschil van mening over het juiste grensverloop: terwijl Nieuwenhagen enerzijds pretendeerde, dat de grensscheiding liep vanaf punt 6 (punt D op de situatietekening), over punt 7 (E) naar punt 8 (F), beweerde Ubach over Worms anderzijds, dat de juiste grens rechtstreeks van punt 6 (D) naar punt 8 (F) liep.

In 1820 is dit grensgeschil nog niet opgelost.

Bij brief van 16 augustus 1820 richtte de Commissaris van het Arrondissement Maastricht zich tot de schout (burgemeester) van Nieuwenhagen, met het verzoek hem zijn standpunt te berichten ten aanzien van bij hem binnengekomen klachten van het gemeentebestuur van Ubach over Worms inzake het, vermeend, illegaal gebruik van dit stuk grond door inwoners van Nieuwenhagen.

Op 21 augustus daaropvolgend, benadrukt de gemeenteraad van Nieuwenhagen, dat de gemeente Nieuwenhagen eigenaar is van deze grond, terwijl men de navolgende argumenten als bewijs hiervoor aanvoerde:

1. Dat het stuk grond in kwestie sedert “onheuglijke tijden” in het bezit is van de gemeente Nieuwenhagen;
2. Dat op de hoekpunten van het betwiste stuk grond, en wel op de punten D, E, F en G van hiernaast afgebeelde situatietekening, stenen grenspalen staan, welke eertijds de grens markeerden tussen Staats- en Oostenrijks grondgebied en dat deze thans (1820) de grens aangeven van de gemeente Nieuwenhagen;
3. Dat afgezien van deze grenspalen, er grond opgeworpen is tussen de punten F en G van afgebeelde situatietekening, ter bepaling van de grens;
4. Dat als de gemeenteraad niet de eigendom van de heidegrond in kwestie bijhield, de raad zijn ambtsplichten verzaakt.

Dit raadsbesluit wordt bij missive van 25 augustus 1820 aan de Commissaris toegezonden.

Bij brief van 16 oktober 1820 bericht de Nieuwenhaagse Schout de Commissaris, dat sedert dien drie vergaderingen zijn gehouden tussen de beide gemeentebesturen om te komen tot een overeenkomst inzake het gebruik van het stuk grond in kwestie, hetgeen niet gelukt is “hoe werkelijk nagevende mijne gemeente ook was om des goeden buurtschap willen”.

Tijdens de eerste vergadering die hierover werd gehouden werden de wederzijdse stukken aan elkaar overhandigd, doch de gemoederen werden zo verhit, dat een raadslid van Ubach over Worms kwaad de vergadering verliet, nadat de Schout hem tijdens zijn scheldtirade, waarbij “ongeloofde expressiën” werden geuit, het zwijgen had willen opleggen.

De tweede vergadering, die rustiger verliep dan de eerste, leverde een ontwerpovereenkomst op, waaraan Ubach over Worms de voorwaarden had willen verbinden, dat de grensmaal staande op punt E van afgebeelde situatieschets, verwijderd diende te worden. Het Nieuwenhaagse gemeentebestuur daarentegen voelde hiervoor allerminst, aangezien deze grensmaal wezenlijk deel uitmaakte van de Nieuwenhaagse gemeentegrens en dat door verwijdering van deze paal de gemeente-eigendom in de waagschaal werd gesteld.

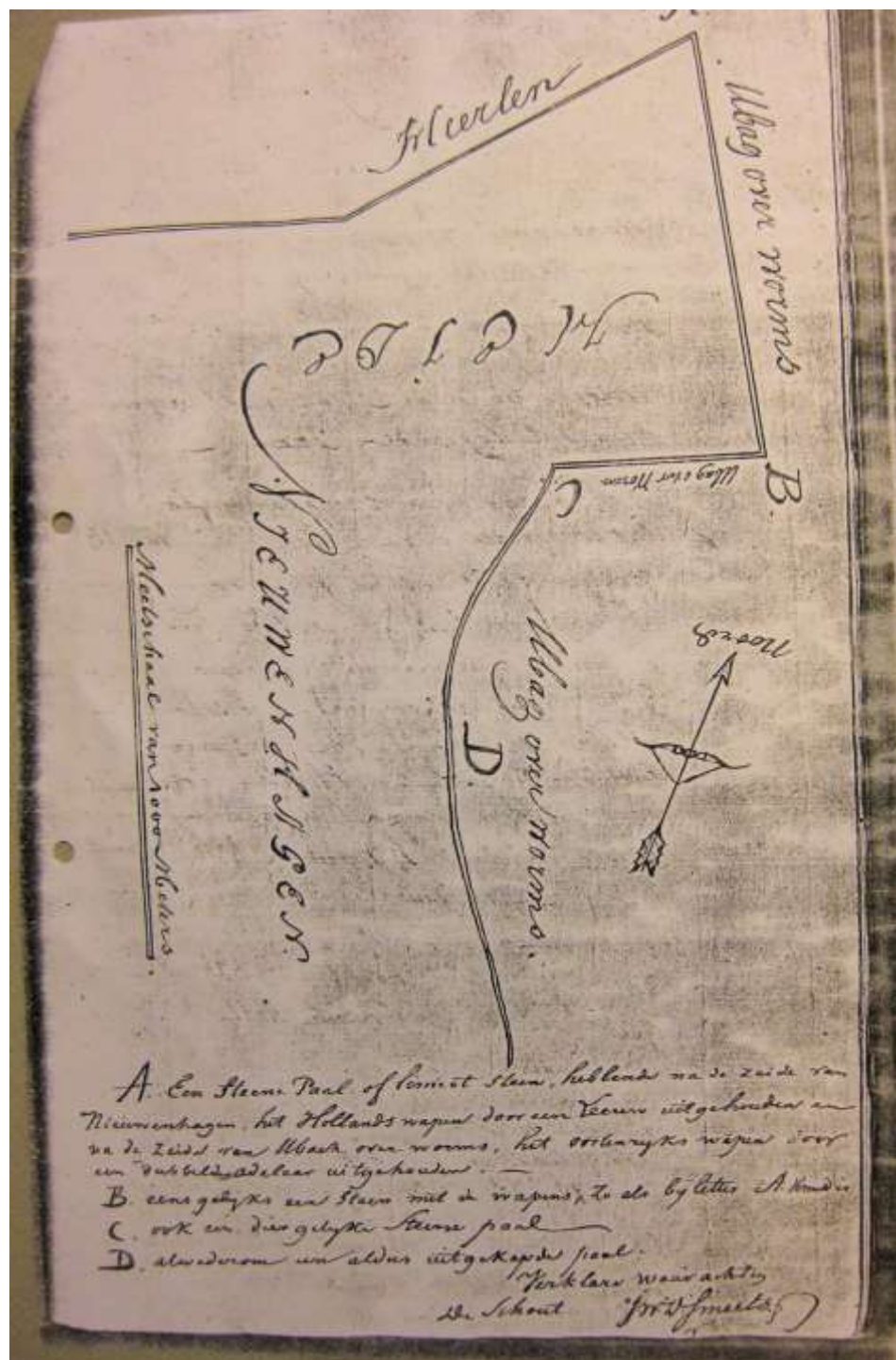
De derde bijeenkomst leverde dan ook niets op, omdat Ubach over Worms onwrikbaar aan haar gestelde voorwaarde vasthield.

Hoe het ook zij, uiteindelijk komen de beiden gemeentebesturen bij besluit van 5 februari 1821 tot de navolgende regeling:

“De leden van de raad der gemeente van Nieuwenhagen en Ubach over Worms, willende uit den weg te ruimen de verschillen tusschen hunne gemeentens bestaande, en wel in:

1. Dat de gemeente van Nieuwenhagen hout had laten kappen van het houtgewas staande in de limieten van de gemeente Nieuwenhagen, en alwelk houtgewas de gemeente Ubach over Worms pretendeert te behoren tot den naastgelegen Abdisschenbosch onder laatstgenoemde gemeente gesitueerd;
2. Dat de gemeente Ubach over Worms had laten heide kappen in de oude heide naast den Abdisschenbosch in de limieten van Nieuwenhagen, als zoudende deze heidegrond gehoren aan de gemeente Ubach over Worms, niet tegenstaande dat

zulks tusschen de limieten van Nieuwenhagen was, alwelke limieten door hun gecontesteerd werden.

Over welke daden proces-verbalen opgemaakt zijn geworden en de gecallangeerde personen opgeroepen, voor de correctionele rechtbank te Maastricht, alwaar de zaak is hangende, vermits de respectieve gemeenten voor dezelfde zijn geïntervenieerd, hebben vastgesteld:

1. Dat de limieten tusschen de gemeente van Ubach over Worms en Nieuwenhagen zullen zijn en blijven bestaan zoals dezelve nu beteekend zijn met steene palen en vermits deze deels rechtop staan en andere ter aarde nederleggen, waardoor sedert onheuglijke tijden twist over de al of niet onechtheid van meergenoemde limieten in de heide bestaan heeft, zo zullen dezelve opnieuw gereleveerd worden, door eenie figuratieve kaart van twee landmeters, over en weder te noemen en waarvan de kaart door schout en secretaris van ieder gemeente zal geteekend en zo voorts de steene palen opgerecht worden.
2. Dat de gemeente van Ubach over Worms en hare bewoners het recht wordt toerkend van eveneens als de gemeente Nieuwenhagen en hare bewoners, heidegewas en heilappen te mogen hakken en kappen, hoornvee en schapen te hoeden en laten weiden, gaan, varen, reiden en drijven, vrij en ongehinderd over de wegen, dit is alles op de gemeenteheigronde, in eigendom toebehorende aan Nieuwenhagen en welke zal zijn en ten allen tijde blijven ongecultiveerd, gelegen op het territoire van Nieuwenhagen, te weten: van den steenen limietpaal staande aande hegge van het heideveldje naast den Abdisschenbosch, in een rechte lijn noordoostwaarts tot op een steenen paal leggende ter aarde aan den Abdisschenbosch, van dezen laatsten in eene rechte lijn westwaarts op een steene paal staande op den Brandenberg, van dezen in een rechte lijn zuidwaarts tot op een groote platten steen in de grond leggende, en van daar wederom terug op den eersten beteekende paal aan de heggen van het heideveldje, punt van vertrek, makende plaats omtrent een vierkant, zoals zulks nader zal betekend worden in de kaart, waarvan den vorigen artikel gewag maakt.”

Dit besluit wordt ter kennis gebracht aan de Commissaris van het Arrondissement Maastricht, die echter, op grond van artikel 245 van het Burgerlijk Wetboek, dat bepaalde, dat er geen transactie tussen gemeentebesturen onderling kan worden aangegaan zonder instemming van Zijne Majesteit en dat voordat deze toestemming zou worden gevraagd, het noodzakelijk was de belanghebbende personen worden gehoord in verband met een eventueel voor- of nadeel, dat uit een dergelijke transactie zou kunnen voortvloeien. Op 30 april 1821 besluit hij een zekere heer A.J. Bischof, Vredesrechter van het kanton Heerlen, te benoemen tot commissaris, teneinde een proces op gang te brengen, om te komen tot de nodige informatie omtrent het eventuele voor- of nadeel, dat uit voormelde transactie zou kunnen ontstaan.

De commissaris zou tenminste tweemaal, en wel met een onderbreking van 8 dagen, de dag, plaats en uur, waarop dit proces zou plaatsvinden, bekend moeten maken in de beide gemeenten. Het proces-verbaal hiervan moest hij vervolgens in handen stellen van de Schout

van de gemeente Nieuwenhagen, welke op zijn beurt moest zorgen dat de beide gemeenteraden wederom bij elkaar zouden komen, teneinde een nieuw besluit dienaangaande te nemen. Dit besluit zou dan, vergezeld van de overige stukken, ten spoedigste moeten worden ingezonden aan de Commissaris van het Arrondissement. Op 23 juni 1821 vraagt de Nieuwenhaagse schout om uitstel voor het inzenden van de gevraagde stukken, omdat de kadastrale metingen, waarvan de overeenkomst der beide gemeenten melding maakt, nog niet beëindigd is. Na enige tijd, en wel op 2 juli 1825, schrijft de Commissaris van het Arrondissement aan de Nieuwenhaagse schout, dat het toch eindelijk eens tijd wordt de gevraagde stukken in te zenden, daar de kadastrale meting al lang beëindigd is. De betreffende stukken dienen binnen 10 dagen binnen te zijn. Een maand later antwoordt de Schout, dat de meting weliswaar is afgerond, doch dat de kadastrale kaart, waarop de meting moet worden ingetekend, nog niet klaar is. Dit laatste had te maken met het feit, dat buiten dit grensgeschil met Ubach over Worms, nog de verdeling van de gemeenschappelijke bankheide tussen Heerlen en Nieuwenhagen gaande was, hetgeen weer in verband stond met de verdeling van de schulden van de voormalige bank Heerlen, Voerendaal en Nieuwenhagen, tot de verdeling van de gemeenschappelijk heide hadden Gedeputeerde Staten van Limburg op 20 november 1820 besloten. Het was namelijk nog niet zeker of bij deze verdeling van de bankheide tussen Nieuwenhagen en Heerlen (Voerendaal had op 17 oktober 1820 afgezien van aandeel in de bankheide) het betwiste gebied door Ubach over Worms alleen aan Nieuwenhagen ten deel zou vallen, zou namelijk ook aan Heerlen een gedeelte van dit gebied ten deel vallen, dan zou ook het Heerlense gemeentebestuur hierbij betrokken dienen te worden. Volgens de schout zou de verdeling van de bankheide waarschijnlijk nog in de loop van het jaar 1825 afgerond worden.

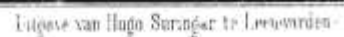
In het jaar 1828 zijn de betreffende stukken nog niet in het bezit van de commissaris; in zijn brief van 4 december van dat jaar stelt hij een laatste ultimatum: hij zendt een bode naar Nieuwenhagen, aan welke men de stukken ter hand kan stellen onder betaling van de gemaakte reiskosten ad 2 gulden en indien hij niet voor één uur in de namiddag terug in Maastricht komen hier nog bovenop één gulden en 25 cent.

Of dit uiteindelijk gebeurd is heb ik helaas niet kunnen achterhalen.

Wel treffen we in het archief van de voormalige gemeente Nieuwenhagen een raadsbesluit van 30 juli 1843 aan, waarbij de gemeenteraad nogmaals de eigendom van het gebied in kwestie benadrukt, waarbij als bewijs wordt aangevoerd, dat de grenspalen op de hoekpunten het stuk grond vroeger reeds de grens markeerden tussen Staats en Oostenrijks gebied en dat thans (1843) deze grens gemeentegrens is. Tijdens een rondreis van de Staatsraad Gouverneur van het hertogdom Limburg had het Nieuwenhaagse gemeentebestuur om een duidelijke grensregeling gevraagd, teneinde langs deze weg het eigendomsrecht van het betreffende stuk grond op te kunnen eisen.

Dit is het laatste wat we hierover aantreffen in het Nieuwenhaagse gemeentearchief.

GEMEENTE NIEUWENHAGEN.

Opheffing

Reeds in 1920 kwamen Gedeputeerde Staten met een plan om door samenvoeging van de kleine Zuid-Limburgse gemeenten te komen tot een eenvoudige bestuursorganisatie en tot krachtigere gemeenten.

Dit plan hield o.a. in dat de gemeenten Ubach over Worms en Eygelshoven en een gedeelte van Nieuwenhagen zouden worden samengevoegd tot een nieuwe gemeente, genaamd “Waubach”, terwijl de rest van Nieuwenhagen zou worden toegevoegd aan een nieuw te vormen gemeente “Heerlen”.

Het Nieuwenhaagse gemeentebestuur sprak zich tegen dit herindelingsplan uit op grond van de volgende argumenten:

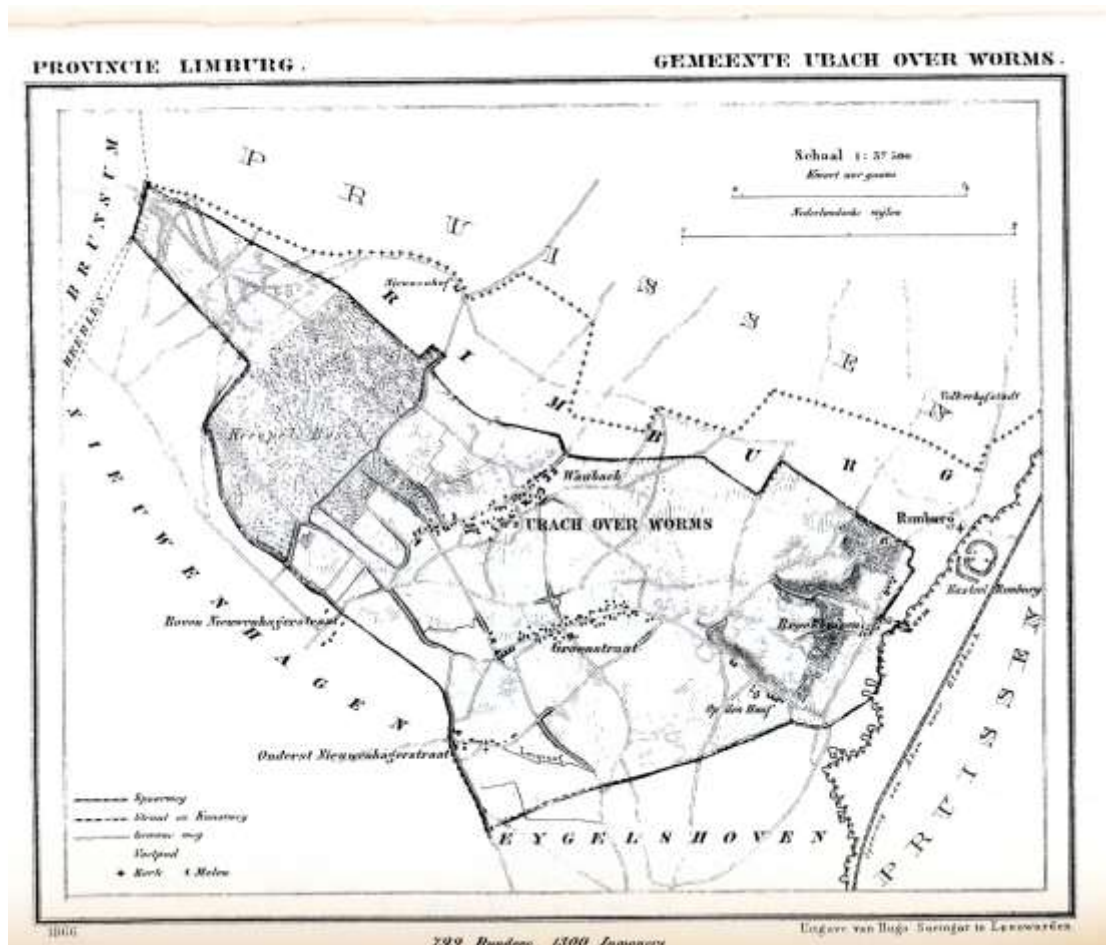
1. Dat de naam “Waubach”, volgens haar een Duitse naam, die ook in het plaatselijk dialect niet voorkwam, aldus zou indruisen tegen het nationaliteitsgevoel van de Nieuwenhaagse inwoners; daarentegen was de naam “Nieuwenhagen” Nederlands, wwaarvoor emn als bewijs aanvoerde, dat aan die naam bij besluit van de Hoge Raad van Adel een wapen was verleend, een hoge gunst, die noch aan Ubach over Worms, noch aan Eygelshoven mocht ten deel vallen. Mocht deze herindeling tot doorgang vinden, dan werd als nieuwe gemeentenaam voorgesteld: “Nieuwhovenbach”;
2. Dat de nieuw te vormen gemeente geen bebouwde kom kon krijgen vanwege de grote afstand tussen de afzonderlijke plaatsen, hetgeen de “dorpspolitiek” ten zeerste zou bevorderen, zodat het ergste te vrezen zou voor de algemene rust en welvaart van de nieuwe gemeente;
3. Dat er bezwaren bestonden tegen de bijvoeging van een gedeelte van Nieuwenhagen bij Heerlen;
4. Dat men bezwaar had tegen de voorgestelde wachtgeldregeling voor de gemeenteamttenaren;
5. De verzwaring van lasten van allerlei aard, die zich voor de inwoners van Nieuwenhagen bij de annexatie zouden doen gevoelen, zoals de grote afstand tot het gemeentehuis, de verzwaring van de belastingdruk, enz.

Dit herindelingsplan heeft dan ook géén doorgang gevonden, doch een vijftigtal jaren later kwamen Gedeputeerde Staten van Limburg met een nieuw plan tot gemeentelijke herindeling van dit gebied, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de opheffing van de gemeente Nieuwenhagen per 1 januari 1982, zodat de grenzen buiten werking werden gesteld. Desondanks maken enkele stukjes van de oude Nieuwenhaagse gemeentegrens thans deel uit van de gemeentegrens van de nieuwgevormde gemeente Landgraaf. Tot zover een, misschien onverwacht, boeiende geschiedenis van een gemeentegrens.

Nieuwenhagen, oktober 1984

Bronnen:

Waar de brede stroom der Maas ..., beknopte geschiedenis van Limburg (1972) door H.J.H. Schurgers.
Archief van het Arrondissement Maastricht c.q. het Departement van de Nedermaas, inventarisnummer, 4203-33.
Jubileumboek Land van Herle 1950-1960, blz. 19.
Frans archief der gemeente Heerlen, inventarisnummer, 19.
Archief van de gemeente Nieuwenhagen (1800 – 1839), inventarisnummer 137.
Archief der Staten-Generaal, inventarisnummer 258, 39, 853, 40, 139.
Wet van 21 mei 1881 tot gemeentelijke herindeling van Zuid-Limburg (Stbl. 288).

Oudheidkunde, Heemkunde en een dode? Taal.

Wat is eigenlijk oudheidkunde? Archeologie is misschien een benaming die velen meer zegt dan oudheidkunde. Ja, zo zijn wij Nederlanders. Wij gebruiken graag vreemde woorden om vooral maar geleerd te lijken. Nee, geef mij dan maar die Vlamingen en die Duitsers, die de voorkeur geven aan eigen woorden.

Geen stations-sous-chef maar een onderstatie-overste, geen honorarium van de notaris, maar eregeld en geen 10 procent, 10 ten honderd; en liever Fernsehen dan Television. En wist u, dat het IJslands eigenlijk de oudste levende taal van Europa is. De taal die daar nu wordt gesproken en geschreven verschilt maar weinig van het IJslands van de negende eeuw en van de Edda, de gedichten, liederen en verhalen die in de 12de eeuw waren opgetekend. De IJslanders zien de telefoon niet als een Fernspreker, zoals de Duitsers, maar als een lange draad: simi. Maar ... als ik tegenwoordig naar de Belgische televisie kijk en luister, dan zou ik wel kunnen huilen, pardon wenen, als ik ze daar het Hollands hoor na-apen. Hij en U in plaats het Vlaamse, Brabantse, Noordlimburgse en Gelderse gij voor iedereen zonder discriminatie.

Maar wat is nu eigenlijk archeologie, pardon: oudheidkunde?

De encyclopedie zegt: “De wetenschap die zich bezighoudt met de materiele overblijfselen en de afbeeldingen uit het verleden, met het doel hieruit de gegevens te krijgen waarmee, in nauwe samenwerking met de wetenschappen die de geschreven bronnen bestuderen, getracht wordt heet leven in dit verleden in al zijn aspecten te reconstrueren.” De archeoloog zoekt naar het verleden, maar kan tevens in belangrijke mate bijdragen tot het ontdekken van ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan en daarmee tot het beter begrijpen van het heden. “Niet weten, wat vóór uw tijd gebeurde, is altijd kind zijn”, zegt de beroemde Romeinse schrijver, staatsman en filosoof Cicero.

Archeologie speelt zich altijd af in een bepaald gebied, een bepaalde streek. Zij verdiept de kennis van (en daarmee de belangstelling voor) die streek. Als vanzelf ontstaan daar heemkundige genootschappen. Heemkunde wil een gebied in zijn totaliteit doen kennen en daarmee de band tussen bevolking en streek versterken.

De archeologie in onze streken wordt meestal ingedeeld in drie tijdvakken: de prehistorie, de Romeinse tijd en de middeleeuwen. Ruwweg kan men zeggen, dat voor Nederland beneden de Rijn de prehistorie eindigt bij de komst van de Romeinen (circa 50 v.Chr.) en voor de boven rijnse gebieden bij de komst van het Christendom in die streken 8ste eeuw).

Bij archeologie denkt men onwillekeurig aan graven en opgraven en, hoewel de ware archeoloog dat zo min mogelijk doet, omdat daarmee het grondspoor verloren gaat, is graven en opgraven vaak de enige manier om iets bloot te leggen en/of te behouden.

Bij de vondsten uit de prehistorie moeten de voorwerpen zelf hun verhaal vertellen; bij de vondsten uit de Romeinse tijd en de overblijfselen uit de Middeleeuwen is aan de voorwerpen vaak een verhaal meegegeven: Inscripties, zoals jaartallen, persoons- en plaatsnamen, opdrachten, soms hele teksten. Voor een groot deel in het Latijn, eerst de taal van de Romeinen en later de taal van de kerk en van de wetenschap. Kennis van deze is dus van grote praktische betekenis voor de archeologie, maar ook voor de geschiedkunde en de heemkunde, want in boeken en andere geschriften is ons veel in het Latijn nagelaten. Dat geldt wel heel bijzonder voor Zuid-Limburg, het meest geromaniseerde gebied van de Lage Landen. De vertaling is in veel gevallen verre van gemakkelijk.

Inscripties zijn vaak onvolledig of ten dele onleesbaar. Zij bevatten nogal eens afkortingen. De opschriften en geschriften uit de Middeleeuwen en van latere tijd zijn geschreven door mensen van wie het Latijn niet de moedertaal was. En als de uitdrukkingsvaardigheden toch al van persoon tot persoon verschilt, is het duidelijk, dat dit verschil nog wordt versterkt naarmate de schrijver de aangeleerde taal beheerst. Men vindt dan ook teksten die kunnen wedijveren met onvervalst klassiek Latijn, maar ook teksten met kromme zinnen en grove fouten. Onnodig te zeggen, dat de vertaling in dergelijke gevallen bijzonder moeilijk en zelfs onmogelijk kan zijn.

Zo is menig chronicum of chronogram, d.w.z. een vers of spreuk waarin de letters die tevens Romeinse cijfers zijn (M. D. C. L. V. I. voor 1000, 500, 100, 50, 5 en 1) een bepaald jaartal opleveren, een waar staaltje van taalacrobatiek, dat meer weg heeft van cryptogram dan van normale taal.

Nog erger KAN het worden als Latijnse teksten worden overgeschreven door iemand die deze taal niet machtig is. En heel erg WORDT het beslist, als bovendien de inscriptie of het manuscript niet goed leesbaar is. Men komt op dit gebied vreemde dingen tegen.

Wat zou u zeggen van het volgende voorbeeld? Volgens een bepaald boekwerk (nee, we noemen geen namen, namen noemen wij niet) draagt de St. Barbarakapel in Palemig het opschrift: “Dominae et St. Barbarae. Barbara sis praesto finis dum spicula fingunt”.

Het leek mij onwaarschijnlijk, dat St. Barbara als meesteres of gebiedster werd betiteld. En “dum spicula fingunt” leek mij zo mogelijk nog minder waarschijnlijk, aangezien “fingunt” betekent: zij boetseren of beeldhouwen of in figuurlijke zin: zij verzinnen of veinzen (vergelijk het Nederlandse “fingeren”). Ik ging dus even bij St. Barbara in Palemig op bezoek. Onderzoek in loco. Er staat: “D.O.M. et St. Barbareae”, dat is Deo Optimo Maximo: aan God, de Beste, de Grootste en aan St. Barbara (gewijd). Was de schrijver van het boekwerk zelf gaan kijken, dan had hij gezien, dat er D.O.M. stond en niet Dominae. Kortweg D.O.M. Hij ging niet kijken en dat was DOM. Er stond ook niet “dum specula fingunt”, maar “dum spicula fingunt”, d.w.z. “Wanneer wij de scherpe punten bevestigen”, m.i. hier te vertalen wals “wanneer zij de spijkers slaan:” d.w.z. de doodskist maken. Ook hier hebben we te maken een chronogram en daardoor met een wat gewrongen cryptische tekst. De vertaling lijkt mij echter verantwoord, te meer daar St. Barbara ook werd aangeroepen voor een goede dood. De vertaling van de hele zijn “Barbara sis praesto fum spicula fingunt”, luidt dan: “Barbara sta ons bij aan het einde (van ons leven), als ze de spijkers slaan”.

Menigeen die een manuscript laat drukken waarin Latijnse teksten voorkomen of die in zijn boek of ander geschrift Latijnse teksten opneemt, maakt zich daar echter niet druk om en laat die teksten onvertaald. Daarmee doet hij evenwel afbreuk aan de geciteerde teksten en vooral aan zijn eigen werk. Vaak is juist de inhoud van dergelijke teksten interessant en verhelderend, terwijl zij onvertaald gelaten weinig of geen zin hebben, aangezien de meeste lezers er weinig of niets van begrijpen.

Teksten die bij het overschrijven zijn verminkt, zijn voor de begrijpende lezer een ergernis en voor de oorspronkelijke schrijver van die teksten een belediging. Ook overleden auteurs kan men beledigen. Dit alles kan worden vermoeden door een Latinist te raadplegen.

Om aan de hier geschetste wantoestand een einde te maken, heb ik een jurist, die de laatste hand legt aan zijn proefschrift met stellingen over het auteursrecht gevraagd, als laatste stelling op te voeren: Het zou het recht, de wetenschap en de rust van overleden auteurs ten goede komen, indien het onjuist opnemen en/of onvertaald laten van Latijnse teksten als een overtreding van de Auteurswet werd aangemerkt.

Du Chêne.

Zuid-Limburg bood goede gronden aan de eerste boeren van Noordwest-Europa.

Zevenduizend jaar geleden werd de landbouw de basis van de maatschappij. Op de vruchtbare lössgronden van Zuid-Limburg vestigden zich mensen die niet langer door de jacht en het verzamelen van eetbare planten in hun levensbehoeften voorzagen, maar hun voedsel zelf produceerden. De mens begon op toen nog

bescheiden schaal in de grijpen in de hem omringende natuur.

Over het dagelijks bestaan van deze eerste Nederlandse boeren is vrij veel bekend. In het Bonnefantenmuseum te Maastricht is dat ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van het museum het onderwerp van een boeiende tentoonstelling (tot en met 31 maart 1985) die vervolgens van 28 april tot 31 augustus te zien zal zijn in het Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden.

Steven Walraven sprak met mevrouw drs. M.E.Th. de Grooth, een van de samenstellers van de tentoonstelling over het boerenleven van zeventig eeuwen geleden.

Een bijl, eigenlijk een dissel, ligt voor ons op tafel.

Ze bestaat uit een T-vormige tak waarvan de poot enigszins is gekromd. Het “blad” van de bijl wordt gevormd door een scherpe, zwarte steen die met touw vastgehouden wordt in het deel van de tak die men de dwarsbalk van T zou kunnen noemen. Dankzij dit werktuig kwam de landbouw naar Nederland. Het exemplaar dat voor ons ligt is modern. Een Duitse archeoloog heeft het gemaakt met als voorbeeld

vondsten die bij opgravingen tevoorschijn zijn gekomen. Thans maakt de bijl deel uit van een expositie die laat zien hoe de eerste boeren van ons land leefden. Of eigenlijk: de eerste boeren van Noordwest-Europa.

De tentoonstelling in het Maastrichtse Bonnefantenmuseum heet dan ook “De goede grond – De eerste boeren in Noordwest-Europa”.

Zevenduizend jaar geleden vestigden die boeren zich in Zuid-Limburg. Ze stonden aan het, voorlopige, eindpunt van een ontwikkeling die in het Nabije Oosten was begonnen. Daar ontstonden akkerbouw en veeteelt. Deze nieuwverworven menselijk activiteiten die na jacht

en het verzamelen van eetbare zaken ertoe bijdroegen om het bestaan wat meer zekerheid te verschaffen, kwamen via de Balkan naar ons deel van Europa. De verspreiding van landbouw en veeteelt stiet na de Balkan op een gebied met een vochtig klimaat. Daar begon het grote Europese oerbos. Wie daarin wilde doordringen, had passend gereedschap nodig. Het gebruik van metalen was nog niet bekend. Voor hakken en snijden gebruikte men scherpe stenen. Zo ontstond in streken waar daartoe geschikte steensoorten voorkwamen, de stenen bijl.

Snelle verspreiding

Dit werktuig verspreidde zich met akkerbouw en veeteelt in een voor dat tijdperk opmerkelijk hoog tempo over grote gebieden. Er is echter één beperking: de verspreiding gaat alleen op voor zover er lössgronden zijn. Daar zijn er echter nogal wat van. Van Rusland tot Noordwest-Frankrijk treft men gebieden met löss aan. En overal zijn stenen bijlen gevonden van het type dat we pas nog even in de hand mochten nemen in de kamer van mevrouw drs. M.E.Th. de Grooth die belast is met de zorg voor de afdeling archeologie van het Bonnefantenmuseum. Samen met prof. Dr. G.J. Verwers van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden heeft zij de tentoonstelling samengesteld.

De Limburgse bijlen hebben een blad dat van basalt is gemaakt of van een andere harde steensoort, amfoliet bijvoorbeeld. Het zijn gesteenten die niet in Limburg voorkomen. Ook zeventuizend jaar geleden waren ze daar onbekend. Er moest in dat oude Europa een ruilsysteem hebben bestaan, waardoor de Limburgse boeren in het bezit konden geraken van de onmisbare bijlen. Ze hadden wel vuursteen. Dat kon heel goed worden gebruikt voor pijlpunten, messen en sikkels. De archeologie heeft ontdekt, dat er een beweging van vuursteen naar het oosten was en van basalt en dergelijke naar het westen.

We moeten ons daarbij geen echte handelskanalen voorstellen, vindt mevrouw de Grooth. “Waarschijnlijk was er een soort doorgeefstelsel via familie- en verwantschapsrelaties. Een deel van deze grondstoffen zal dienst hebben gedaan als bruidsgift en als geschenk ter versteviging van de relaties tussen aangetrouwde families”.

De eerste Nederlandse boeren woonden in kleine dorpen met misschien vijftig mensen. Voor huwelijkspartners werd al gauw naar de bewoners van een naburig dorp gekeken. Misschien bij voorkeur bij de families met de meeste stenen bijlen. Bovendien is een goede buur beter dan een verre vriend. En het is helemaal voordelig voor welzijn en veiligheid, als je burens geen vreemden blijven maar familie worden. Bij het aanknopen van dergelijke banden deden begerenswaardige materiële zaken steeds goede diensten om de welwillende stemming te ondersteunen. Zo valt het te verklaren dat in de Limburgse bodem een ratjetoe is aangetroffen van stenen die uit België en Duitsland afkomstig zijn.

Gemiddeld dorp

Akkerbouw en veeteelt hebben goede gronden nodig. Lössgronden zijn goed. Bomen en struikgewas werden weggehakt of verbrand en op de open plekken bouwde men woningen en legde men akkers aan. De tentoonstelling in Maastricht is opgebouwd met een maquette

van zo'n dorpje als uitgangspunt. Deze maquette meet vier bij vijf meter en op een schaal van 1 : 1000 zijn mensen, woningen, werktuigen en landschap erop weergegeven. Op de foto's een reconstructie van een dorp in de buurt van Elsloo uit 1955.

Het dorpje op de maquette in het Bonnefantenmuseum telt zes huizen waarvan een in aanbouw. Vijf woningen zijn een goed gemiddelde van de dorpjes die in Zuid-Limburg bij opgravingen zijn blootgelegd. “In elke woning zullen ongeveer tien mensen hebben gewoond”, veronderstelt mevrouw de Grooth, “namelijk drie generaties: de grootouders, de ouders, de kinderen en eventueel enkele ongetrouwde ooms en tantes. Een dorp van vijf boerderijen

telde dus vijftig inwoners. Men was grotendeels zelfverzorgend. Enkele grondstoffen werden van elders betrokken zoals de stenen voor bijlen en hamers”.

Mochten deze mensen ooit vernemen hoe wij over hen spreken en schrijven, dan zullen zij tot hun verbazing ontdekken, dat ze bandkeramiekers worden genoemd. Het gemeenschappelijke kenmerk van de groepjes mensen die zeventuizend jaar geleden in Europa als boeren een bestaan vonden, was aardewerk gesierd met bandmotieven. Daarnaast heet hun cultuur de Bandkeramische Cultuur.

De Zuid-Limburgse bandkeramiekers woonden tussen de Maas en de Geleen(beek). Hun nederzettingen lagen in een halve boog langs de beekdalen. Het gebied binnen de halve boog, het Graetheidegebied, werd niet bewoond (het is dus nog steeds dun bevolkt) en was vermoedelijk gemeenschappelijke grond van aanliggende dorpjes.

De periode van de bandkeramiekers duurde 450 jaar. De Limburgse dorpjes waarover de tentoonstelling gaat, waren driehonderd tot vierhonderd jaar achtereen ononderbroken bewoond. “In die tijd leefde een generatie 25 tot 30 jaar gemiddeld”, aldus mevrouw de Grooth. “Er zijn dus toen tot vijftien generaties op dezelfde plek bezig geweest.

Primitieve akkerbouw

Al die tijd bewerkten ze jaar in, jaar uit hun akkers en hoedden ze hun vee. Hun akkerbouwmethoden waren zeer primitief. Een ploeg kenden ze niet. De grond werd bewerkt met graafstokken. Ook van intensieve bemesting was geen sprake. Vermoedelijk zal bemesting meer toeval dan opzet zijn geweest doordat men vee liet grazen op de stoppels van de geoogste gewassen. Raakte de grond dan niet uitgeput als ze zo lange tijd achtereen

werd gebruikt. Daarover hebben de archeologen zich ook het hoofd gebroken. Jarenlang gold de opvatting, dat van tijd tot tijd een nieuw stuk bos werd omgehakt en verbrand om verse akkergrond te leveren. “Wij Nederlandse onderzoekers, zijn thans van mening, dat de boeren uit die tijd heel lang op eenzelfde plaats konden blijven en dat de uitputting van de grond erg meeviel”, verklaart mevrouw de Grooth. “Dat is niet zomaar een veronderstelling. Er zijn experimenten gedaan waarbij tientallen jaren achtereen één gewas zonder bemesting op eenzelfde veld werd geteeld. Ook na zestig jaar bleken de opbrengsten nog redelijk”. Schapen en varkens vraten de onkruiden tussen de stoppels weg. Misschien werd er wisselbouw toegepast, waarbij “emmer” een primitieve tarwesoort, werd afgewisseld met erwten en linzen. Er is geen langdurige braakperiode toegepast, waarbij het bos weer de overhand kon krijgen.

De akkers bleven productief en men nam genoegen met de lage maar stabiele opbrengsten per hectare. De opbrengst zal ongeveer duizend kilo per hectare zijn geweest. Met die hoeveelheid als uitgangspunt heeft men berekend hoeveel grond er nodig was om een dorpje van vijftig personen te voeden. Als men aanneemt dat 65% van de voedselbehoefte door akkerbouw moest worden gedekt, dan is, rekening houdend met het reserveren van 200 kilo zaaigraan per hectare, in totaal elf hectare nodig.

De akkertjes waren niet groot. Misschien vijftig bij vijftig meter. Er zijn akkeronkruiden in verkoolde staat gevonden. Daar zitten schaduw minnende soorten bij. Dat leidt tot de gevolgtrekking dat vlak bij de akkers en misschien tussen de akkers geboomte stond. Zevenduizend jaar geleden dus geen golvende graanvelden op de Limburgse heuvels, maar lapjes grond tussen de bomen.

Geen paard en kippen

De Zuid-Limburgse boeren hadden runderen, varkens, schapen en geiten, geen paarden en geen kippen. Het rund moet in die tijd nog erg veel geleken hebben op het oerrund, gezien de afmetingen van de botten die zijn aangetroffen. Men denkt dat er ook nog regelmatig kruisingen plaats vonden met het oerrund. Het varken vertoonde eveneens nog veel verwantschap met de wilde exemplaren. De schapen droegen geen wol, maar haar. Ze leken op het Schotse Soay-ras.

Elk dorpje (er waren er 28 in het Limburgse kerngebied en nog een stuk of acht iets verderop) had een redelijke veestapel. Waarschijnlijk te groot voor de beschikbare weidegrond. Vergeet niet, dat de omgeving bestond uit het dichte oerbos. Ook in de beekdalen tierde het bos welig, zoals men uit fossiel stuifmeel heeft afgeleid, kennelijk trok men in de zomer met het vee naar gebieden met een andere grondsoort waar dus het landschap ook anders opener, zal zijn geweest. Wie weet had men daartoe goede contacten met de bewoners van die streken. Dat zullen nog jagers, vissers en verzamelaars zijn geweest. In open landschappen treffen zij meer van hun gading dan in het oerbos met zijn linden die in de schemering aan hun voeten nauwelijks andere groei gedoogden waardoor het woud weinig aantrekkelijk voor wild was.

Wat het vee betreft heeft men nog tal van vragen niet kunnen beantwoorden al kan men wel interessante veronderstellingen doen. Het ziet er bijvoorbeeld niet naar uit, dat het rundvee uitsluitend voor het vlees werd gehouden. De slachtleeftijd van koeien lag hoog, op vier jaar of ouder. Dat is een heel onvoordelige leeftijd als het om het vlees van de dieren gaat. Men neemt dan ook aan dat de koeien werden gemolken. De vraag is, of de mensen al melk konden verdragen. Ook nu zijn er immers nog volken die de zogenaamde lactose-intolerantie kennen. Het zou kunnen dat men zeventienduizend jaar geleden geen melk dronk, maar de lactose-intolerantie omzeilde door kaas te eten. Er zijn namelijk voorwerpen van aardewerk gevonden, een soort vergieten, die doen denken aan kaasbereiding. Het is denkbaar dat men zomers met de dieren naar de weidegebieden trok waar koeien ruim melk gaven, dat die melk werd verwerkt tot kaas en dat deze kaas diende als leeftocht voor de wintertijd.

Houten geraamte

De boerderijen in Limburg waren dertig meter lang, zeven meter breed en vijf meter hoog. Ze bestonden uit een houten geraamte met dartussen wanden van vlechtwerk besmeerd met leem. Maar men verstond ook de kunst om planken te maken. Sommige wanden waren dan ook van planken. De fundering bestond uit houten palen die in de grond waren ingegraven. Het dek was gedekt met stro, veronderstelt men, want er was niet genoeg open water in de buurt waar riet zou kunnen groeien dat als dakbedekking kon dienen. Men heeft geëxperimenteerd om na te gaan hoelang het bouwen van zo'n huis kan hebben geduurd. Het gezin kon het niet alleen af, maar het hele dorp samen kon het karwei in een week of drie klaren. In totaal zijn er 2000 tot 2500 mensuren mee gemoeid.

De gemiddelde levensduur van de eerste Nederlandse boeren was 25 tot 30 jaar. Aan het einde van hun korte leven werden ze begraven of gecremeerd. Beide methoden kwamen voor. Het is niet bekend waardoor de keuze voor de ene of de andere methode werd bepaald. Men geloofde in een bestaan na de dood, want voor de tocht naar het hiernamaals werd voedsel meegegeven in het graf. Andere grafgiftten weerspiegelden de positie van de overledene in de samenleving: sieraden, werktuigen en gereedschap. Vrouwen kregen bijvoorbeeld twee maalstenen mee. Er waren toen geen specialisten maar sommige mensen blonken uit in bepaalde vaardigheden, zoals de jacht of het bewerken van vuursteen, daarvan getuigen de grafgiftten eveneens.

Ruim vierhonderd jaar woonden en werkten deze boerenfamilies in Zuid-Limburg. En dan houdt de Bandkeramische Cultuur vrij plotseling op. Elders in Europa gaat zij nog een paar honderd jaar door, zij het in andere dorpen en op andere plaatsen in hetzelfde landschap. Hier in het noordwesten raken andere landschappen bewoond, vooral in de lager gelegen gebieden. Maar niemand weet iets over enig verband tussen die westerlingen en verdwenen Zuid-Limburgers.

Overgenomen uit: 19NU. Januari 1985

Steven Walraven.

De eerste Steenkool in Europa

Door: H.J. Beckers Sr.

Overgenomen uit het kerstnummer van Steenkool 1946.

Het is een eigenaardige gewaarwording voor de onderzoeker, wanneer hij bij zijn navorsingen struikelt over een leerstelling een geschiedkundig gegeven, dat eeuwenlang als dogma gegolden heeft. Dit deed zich voor bij een onderzoek te Stein op het Hetsendaal (eigenaar L. Muris), waar wij enige stukken cokes en leidsteen vonden te midden van cultuurresten die omstreeks het begon van onze jaartelling gedateerd moesten worden. Cokes is een product verkregen uit steenkool, welke vele eeuwen later, pas in het begin van de 12^e eeuw, voor het eerst in Europa bekend werd, nadat monniken van Rolduc deze in het Wormdal aan het daglicht gebracht hadden.

Bij het blootleggen van een Romeinse begraafplaats was onze aandacht op bovengenoemd perceel gevallen, doordat wij daar midden in de rogge, een lichtgrijze plek waarnamen, waar het graan rijper was dan elders in de omgeving.

Bij het afbakenen door paaltjes bleek het een enige meters brede strook te zijn, die ons deed denken aan een weg. En inderdaad, nadat de oogst was binnengehaald, werd bij een proefopgraving een stuk geplaveide weg

gevonden, dat ons aanleiding gaf tot een meer uitgebreid onderzoek, waarbij een kleine nederzetting werd aangetroffen, beschermd aan een kant door een gracht, waarschijnlijk de rest van een vroegere wal, aan de andere kant door de hoge, steile diluviale Maasrand. Binnen en buiten het door de wal beschermde deel werden resten van bewoning gevonden, gedeelten van hutten, een vierkant gebouw, opgetrokken uit hout en lee, veel aardewerk, kleine ijzeren voorwerpen en enkele bewerkte stenen voorwerpen.

Het algemeen overzicht zei ons direct, dat wij hier voor ons hadden een nederzetting uit de IJzertijd, die begint omstreeks 900 v.Chr. en eindigt 50 v.Chr. met de inval van de Romeinen in ons land. Een duidelijk beeld van de nederzetting, over de herkomst en de uitgebreidheid werd niet verkregen, evenmin leerden wij iets over de aard of levenswijze van de mensen.

Enige jaren daarna, toen er sprake was van de aanleg van het Juliana-kanaal en ons bekend was, dat in de buurt prehistorische hutten lagen (circa 3500 v.Chr.) deden wij in Elsloo nabij de Scharrestraat op een perceel Bouts een opgraving in de hoop daar eenzelfde cultuurstadium te vinden. Inderdaad troffen wij daar een paar hutten aan, ongeveer van dezelfde opbouw als de hierboven genoemde, maar een geheel andere inventaris. Naast de stenen voorwerpen: beitel, pijlsplits, mes, krabber, klopper, enz. waren allerhande ijzeren en bronzen voorwerpen zoals bouten, nagels, haken, enz. aanwezig.

Het schervenmateriaal vertoonde twee verschillende soorten aardewerk, het ene zwart op breuk, ruw en dikwandig, zacht gebakken, grijs, rood, zwart of bruin met primitieve tekeningen in de vorm van strepen, puntjes of vingerafdrukken, het andere harder gebakken, grijs, rood of grijs, dunner, gladwandig, kunstzinnig versierd, zelfs enkele dieproud glanzende sigillata-scherven, klaarblijkelijk hadden wij hier twee verschillende cultuurstadia in een en dezelfde hut vertegenwoordigd, nl. de IJzertijd en de Romeinse periode.

Kort voordien, hadden wij nog tweemaal voor dezelfde moeilijkheid gestaan nl. bij het opgraven van een grote Romeinse villa, een zogenaamd Praetorium in Stein, vonden wij diezelfde ruwwandige, zacht gebakken scherven onder de Romeinse fundamenteën.

Daarentegen bij het exploreren van een grote rechthoekige boerderij, eveneens te Stein, meenden wij het omgekeerde te moeten constateren, nl. Romeinse cultuurobjecten bovenop scherven uit de IJzertijd.

Was het een spel van het noodlot of een samenloop van toevalligheden, het doet weinig ter zake, de hutten op het perceel Bouts begonnen ons wat licht te brengen, de er aangrenzende uitgebreide nederzetting uit meer dan honderd hutten bestaande in de bedding van het Juliana-kanaal, later opgegraven brachten ons volkomen klaarheid. Hier bestond niet de minste twijfel, Romeins en inheems aardewerk lag duidelijk door elkaar in de hutten.

Er moest dus een gelijktijdigheid van twee van elkaar te onderscheiden culturen

bestaan, en nu kwam ons de geschiedenis te hulp, die ons leerde, dat na het uitroeien van de Eburonen in 50 v.Chr. door Caesar gedurende de Romeinse bezetting, tijdens de regering van keizer Augustus, zich hier een vreemde volksstam van over de Rijn vestigde, die Yacitus de naam gaf van Sunici.

De bijlen, messen, pijlsplitsen enz. van vuursteen wijzen erop, dat deze volksstam zich nog niet onttrokken heeft aan de neolithische cultuurinvloed, daarentegen laat het aardewerk ons

zien, dat hij zich langzamerhand gaat aanpassen aan een, hem vreemde Romeinse cultuurstroming.

Het is natuurlijk een aller merkwaardigst en buitengewoon interessant verschijnsel, dat wij in deze periode, waar wij staan aan de overgang van de voorhistorische naar de historische tijd, een archeologische vondst volkomen kunnen inpassen in de oudste geschiedkundige gegevens van onze streek.

Op een merkwaardige samenloop van omstandigheden wil ik in het voorbijgaan de aandacht nog vestigen.

Dit volk dat de Romeinen met de naam Sunici bestempelden, heette in hun taal, volgens Habets, de Schineks. In deze naam wordt een zeker verband gezien, wegen klankovereenkomst, met de namen van de dorpen Schimmert, Schinnen, Schin op Geul, Schinveld. Nu wil het toeval dat de heer Hub. Hennekens, een geroutineerd archeologisch speurder, op zekere dag bij een wegverbreding in de staande wegrand een verdachte plek ontdekte. Na verwittiging werd onmiddellijk een onderzoek ingesteld, waarbij die hutten der Schineks gevonden werden in ... Schimmert.

Ik heb gemeend alvorens het probleem van “de eerste steenkool” aan te snijden, de lezer te moeten bekend maken met de hoofdpersoon in het geding, nl. de volksstam der Sunici, een volk van duistere herkomst, zonder geschreven geschiedenis en met een onbekend einde.

Slechts twee militaire posten uit de geschiedenis van dit volk zijn tot ons gekomen.

Teudurum het tegenwoordige Tüddern, een dorp op Duits gebied, nabij Sittard gelegen, het andere Corivallum, dat vermeld wordt in het Itinerarium Antonini en op de Peutinger kaart (Cortovallum) hetwelk volgende de jongste opgravingen nu met zekerheid mag geïdentificeerd worden met Heerlen.

In de archeologische nalatenschap van de Sunici troffen wij vele stukken cokes, acht ijzerslakken, een paar stukken leidsteen en verscheidene sterk ijzerhoudende, verglaasde leembrokken aan.

De cokes en de leistein werden gevonden in Sunise nederzetting op het Hetsendaal, 65 cm onder maaiveld, rustend op ongeroerde grond, vlak erbij verglaasde leembrokken en acht ijzerslakken. In het Sunise dorp Elsloo in en om het Juliana-kanaal werden bij hut 46, verglaasde leembrokken en een ijzerslak opgegraven.

Deze voorwerpen moeten derhalve gelijktijdig zijn met het verblijf der Sunici in deze streken, een tijdsperiode gelegen tussen de tweede vijfde eeuw na Chr., waarvan het begin wordt bepaald door de Romeinse cultuurobjecten in de hutten, het einde door de geschiedkundig gegeven, de inval van de Franken.

Men zou misschien de opmerking willen maken, deze voorwerpen kunnen daar in latere tijd gebracht zijn met de mest bij het beakkeren van de grond. Afgezien van de ligging, 65 cm onder maaiveld, ver van alle bewoning, was 20 jaar geleden cokes in geheel Limburg en zeker in Stein een onbekend steenkolenproduct. Ook zou daardoor de zaak nog

gecompliceerder en ongerijmder gemaakt worden, want dan moesten wij gaan veronderstellen, dat die landbouwer ook nog ijzerfabrikant was.

Om zekerheid te krijgen dat het inderdaad cokes was, werd een onderzoek ingesteld op het laboratorium van het Stikstofbindingsbedrijf waarvan heet rapport luidde: het cokes-monster bevat 39,8% as, het grondmateriaal is niet vast te stellen.

Cokes nu is steenkool, waaraan door verhitting, onder afsluiting van de lucht, het gas onttrokken is en wij mogen dus zeker aannemen, dat steenkool in gebruik is geweest in de eerste eeuwen van onze jaartelling bij de hier wonende Sunici. Al is het grondmateriaal van de cokes niet vast te stellen en al is de vondst in strijd met geschiedkundige gegevens, omtrent het eerste kolen delven door de monniken van Rolduc, en al mogen Belgische geschiedschrijvers eerst in 1198 Hullas van Plenneveaux als de ontdekker van de steenkool memoreren, het doet weinig ter zake, de vondst-omstandigheden zijn zo overtuigend, dat elke twijfel uitgesloten is.

Steenkoolmijn bij Aën. Foto: Chiff. Chr. deet Kuerst

In de omstreken van Rolduc ligt de steenkool zeer oppervlakkig slechts onder een enige meters dikke deklaag van leem, zand en grind en komt zodoende, op Duits gebied, ten noorden van Aken, iets ten oosten van Rolduc, in de linker dalwand van de Worm in 5 lagen aan het daglicht. Zou het nu een wonder zijn, dat eens zo een zwart koolbrok terecht kwam in het vuur, van de vaak in de open lucht kamperende bewoner van deze streken, ja zelfs zou

het aangeboren instinct de natuurmens niet gewezen hebben op die vreemde harde zwarte brokken, wier gebruik hem een langzaam brandende, veel warmte gevende brandstof verschaft. En zou hiermede niet een aanneembare verklaring gegeven kunnen worden voor heet ontdekken en in gebruik nemen van de steenkool door de primitieve bewoners van onze landouwen.

Trouwens, in de “Histoire du Limbourg” geeft M.P.S. Ernst te kennen, dat reeds lang voor 1113 kolen gegraven werden, wat ook aannemelijk gemaakt wordt door een akte uit het jaar 1113, waarbij 15 hectare land “sita inter kalkulen” geschonken werden aan de abdij, die pas in 1104 gesticht was. In een oude brochure van Franz Burgenbach, mijnningenieur, lezen wij dat door Dr. Grualt in Bonn steenkool in Romeinse villa's zou gevonden zijn. De waarde van dit argument voor rekening van de schrijver latend, moeten wij echter constateren, dat noch door ons, noch door een ander archeoloog ooit steenkool bij opgravingen vermeld is.

Het zal dus zaak zijn, in de toekomst daar meer speciaal onze aandacht op te vestigen, daar wij meer dan eens geringe steenkoolas in Romeins milieu hebben aangetroffen, docht uit tegeningenomenheid als verontreiniging uit de bovengrond beschouwden.

Al kan er dan ook niet de minste twijfel aan bestaan dat steenkool bij de Sunici bekend was, er doen zich echter dienaangaande verscheidene vragen voor, zo o.a. wat is de betekenis van

de gevonden cokes? Hoe en wanneer is zij gemaakt? Waar vandaan komt het grondmateriaal?

Dat zij een rol gespeeld heeft bij de fabricatie van ijzer, daar wijze de erbij opgegraven ijzerslakken naar. Doch alvorens dieper in te gaan op deze vragen moeten wij van te voren aan de niet-ingewijden trachten een inzicht te geven, in de wijze waarop het ijzer afgezonderd wordt uit het ijzererts, dat op vele plaatsen van Zuid-Limburg in de bodem voorkomt.

Reeds veel vroeger, omstreeks 900 v.Chr. had de mens geleerd, in primitieve hoogoventjes, door reductie, eerst met hout, later met houtskool en daarna, in onze omgeving met steenkool, het ijzer vrij te maken uit de ferriverbindingen van het erts.

Dit ijzererts werd in lagen, afwisselend met hout, houtskool of steenkool, opeengestapeld in gaten, uitgegraven in de grond, later in oventjes boven op de grond.

Nadat de oven was aangestoken werd het vuur aangewakkerd door toevoeging van lucht door een of meer blaasbalgen. Bij een temperatuur van 1100 tot 1300 graden staat het erts de zuurstof af en men verkreeg ijzer, sterk verontreinigd met as en slakken.

Door omsmelting en zogenaamd hameren van de ijzerkoek werd dan min of meer bruikbaar ijzer verkregen. Ditzelfde procedé werd heel lang gevolgd, echter met dien verstande, dat men hoewel de ovens langzamerhand meer werden geperfectioneerd, toch in het algemeen de houtskool bleef gebruiken.

In Engeland schijnt pas in het begin van de 17e eeuw steenkool aangewend te zijn ter reductie van het ijzer. Enige jaren later nam de Strada in België voor het eerst proeven met cokes, die nu algemeen gebruikt wordt voor het uitsmelten van het ijzer.

In het begin van onze jaartelling was de fabricage van ijzer in Europa algemeen verspreid. Caesar vermeldt in “de Bello Galico” dat bij de volksstammen in onze streken ijzerbewerking overal in zwang was. In België was dat ook het geval. Bij Oostham zijn ertsgroeven en primitieve hoogoventjes blootgelegd en op tal van plaatsen zijn hopen ijzerslakken aangetroffen. Ja zelfs wat onze provincie betreft, wij vonden deze o.a. in Vlodrop, Montfort, Lutterade, Graetheide, Stein en Elsloo. Terugkomende op de hierboven gestelde vragen, mogen wij er wel van uitgaan, dat de Suniker niet de kennis, noch de middelen bezat om uit steenkool cokes te maken, dat is een vrij ingewikkeld procedé, de cokes kan dus niet als reductiemiddel gediend hebben, zoals in de hedendaagse ijzerindustrie gebruikelijk is, maar is ontstaan in die primitieve ovens uit de steenkool bij het reduceren van het ijzer. Dit kan het gevolg zijn van de onvolledige verbranding van de kolen bij onvoldoende luchttoevoer.

En wat de tweede vraag betreft, waar komt het grondmateriaal van de cokes vandaan, daar komen slechts twee plaatsen voor in aanmerking. De steenkool is ofwel afkomstig uit het Wormdal, magere gasarme steenkool, of zij werd gehaald in het Luiker bekken bij Wandra of Cheratte, waar vette gasrijke kool aan de oppervlakte ligt.

In Steenkool van maart 1947 plaatste ir. C. Raedts een opmerking naar aanleiding van voorgaand artikel.

Naar aanleiding van het belangwekkende en zeer interessant artikel van dr. Beckers sr. In het kerstnummer over de eerste steenkool in Europa, zij het mij vergund een enkele opmerking te maken.

Op blz. 381, laatste kolom, zegt dr. Beckers over het gebruik van steenkool door de Romeinen, dat “noch door ons, noch door een ander archeoloog ooit steenkool bij opgravingen vermeld is.

Bedoeld is bij opgravingen van de resten van Romeinse villa's. Ik meen, dat hier het geheugen van dr. Beckers even in de steek laat.

Om legendevorming te voorkomen, wil ik alleen uit ons gebied twee opgravingen vermelden, waarbij wel de steenkoolvondsten vermeld zijn.

In zijn verslag over de Romeinse villa bij Vlengendaal (gemeente Bocholtz) vermeldt dr. Goossens de steenkool als volgt (zie Internationales Archiv für Ethnographie, Bd XXIV, 1916): “Auch soll noch hervorgehoben werden, dass Stückchen von Steinkohlen gefunden sind. Zweifels-ohne sind Steinkohlen für die Heizung gebraucht, da ja auch immer Sinter zum Vorschein gekommen sind”.

Een twee vermelding vind ik in het verslag van P. Peters over de opgraving van de Romeinse villa bij Overstenhof, Schaesberg. (Zie Publicaties van het Limburgs Historisch Genootschap, 58e jaargang 1922). Dhr. Peters vermeldt in dit het verslag het volgende onder varia:

“Brokjes magere kool uit het Wormdal bij Kerkrade. Steenkolen werden o.a. gevonden in de villa Vlengendaal bij Bocholtz (Die römische Villa bei Vlengendaal von prof. Dr. W. Goossens, thans archivaris-bibliothecaris der gemeente Maastricht), in de villa bij Stolberg (Zeitschrift Aachener Geschichtsverein 1882) en te Luik op de Place St. Lambert; d.i. overal in de nabijheid van plaatsen (Wormdal, Stolberg, Chevremont), waar reeds lang uitgedolven kolenlagen naar de oppervlakte toeliepen.

In de Romeinse tijd en zeer waarschijnlijk ook daarvoor, kenden de omliggende bewoners die plekken en derhalve de steenkool en het gebruik ervan en zullen haar vermoedelijk tot zekere diepte hebben weten uit te halen, want het mijnbedrijf was reeds de oud-Galliërs niet vreemd. Deze legden ronde schachten aan die voldoende steun verkregen tegen de sterke druk van de zijwanden, doordat er in de schachten hoepelvormig gebogen, jonge, buigzame

eikenstammetjes loodrecht op elkaar geplaatst werden.

Dergelijke miniatuur schachten uit de voor Romeinse tijd, zo deelt dr. Fr. Cramer in “Römisch-Germanische Studien” p 100 mede werden bij Eschweiler in de tachtiger jaren van de vorige eeuw ontdekt bij het uitdiepen van een nieuwe schacht voor de ontginning van looderts. Op zekere diepte stiet men plotseling op een zeer, zorgvuldig aangelegde, oude mijngang, die op enige plaatsen verbindingen had met de oppervlakte door kleine, ringvormig met boomstammetjes beklede schachten.

Naar mijn menig “en tussen de regel door meen ik te moeten lezen, dat dr. Beckers er ook zo over denkt, hebben de Romeinen ongetwijfeld steenkool gekend en ook gebruikt. Eigenlijk is dit ook wel voor de hand liggend. Meestal toch werden hun woningen en gebouwen vanuit een centraal punt verwarmd. Voor hen was daarom een meer resistente brandstof dan hout van betekenis, in tegenstelling met de open haardvuren van de inheemse bevolking.

G.N.I. 21 januari 1947

Ir. C. Raedts

In hetzelfde nummer van Steenkool het antwoord van dr. Beckers.

Mijn betoog handelde over de Zuid-Limburgse villa's en de inheemse volksstam van de Sunici.

Ik moet bekennen wat de villa bij Vlengendaal betreft, dat mijn geheugen mij in de steek gelaten heeft. Het Internationales Archiv für Ethnologie was niet in mijn bezit.

Niettegenstaande dit onderzoek gedaan is door een ernstig onderzoeker dr. Goossens, sta ik er toch nog enigszins sceptisch tegenover.

Wij moeten bedenken, dat bijna overal brokjes steenkool in de bovengrond voorkomen, die met de mest op het land gebracht werden. Valt nu bij het graven van een sleuf, een of meer brokjes steenkool uit de zijwand naar beneden, dan kunnen deze tussen de archeologica terecht komen en aanleiding geven tot valse gevolgtrekkingen.

De villa bij Overstenhof te Schaesberg levert daar een voorbeeld van. Onder varia schrijft Peters: “brokjes magere kool uit het Wormdal” zonder verder commentaar. In het verslag

leest men echter “op de bodem van stookkanaal lag een dikke zwarte laag houtskool en voor de opening as. Van de stookplaats voor de verwarming van de vertrekken die bij N moet gelegen hebben was geen spoor te ontdekken. Het puin dat hieruit gedolven werd, bestond uit houtskool en zeer veel stukken pannen”.

Wij zien dus dat in het praefurnium noch in het stookkanaal steenkool of steenkoolas gevonden is.

Wat nu verder volgt, handelt over het buitenland, maar zo weinig gedocumenteerd, dat ik het liever buiten bespreking laat. Alleen ik een paar woorden wijden aan Eschweiler.

Hierbij doen zich allerhande vragen voor. Is het ten eerste bewezen dat de gangen stammen uit Romeinse tijd? Ten tweede is het zeker dat deze gangen gediend hebben voor steenkoolontginning?

Ten derde, waar ligt de steenkool, op of onder het looderts, bovenop lijkt mij geologisch minder waarschijnlijk. Ten vierde zijn de schachten niet afkomstig van een vroegere loodertsexploitatie.

Aan het slot schrijft ir. Raedts: “naar mijn mening denkt dr. Beckers ook, dat de Romeinen de steenkool gekend en ook gebruikt hebben voor de centrale verwarming”.

Inderdaad geloof ik, dat de Romeinen die van 50 v.Chr. tot 450 na Chr. ons land bezet hebben, de steenkool kenden. Wat echter het gebruik aangaat, daarover wil ik voorlopig mijn mening nog opschorten. De opgegraven Romeinse villa's wijzen erop, dat op het eind van de tweede, begin derde eeuw vele deze landhuizen door brand vernield waren en bij de overigens tegen die tijd de bevolking gestaakt was. De bewoners trokken zich terug in de steden en versterkte plaatsen; zij waren beducht voor de roof- en plundertochten van de invallende Germaanse horden.

Wanneer de Sunici voor het begin van de derde eeuw steenkool zouden hebben gedolven, dan kan deze gediend hebben ter verwarming van de Romeinse landhuizen. Maar dan is het toch vreemd, dat men in de opgravingsverslagen nooit een hoopje steenkool tegenkomt zoals bij pottenbakkersovens, waar men herhaaldelijk spreekt van hoopjes klei.

Beek, januari 1947

Dr. H.J. Beckers

De ontwikkeling van de

Steenkoolmijnbouw

Van het allereerste gebruik van steenkool weten we weinig of niets af. Wel weten we, dat de Romeinen reeds steenkool hebben gebruikt voor verwarmingsdoeleinden, gezien de restanten, die men gevonden heeft in verschillende Romeinse gebouwen zoals in Luik, Bocholtz en op de Overste Hof te Schaesberg. Ook in de “Annalis Rodensis” wordt melding gemaakt van zogenaamde “Kalculen”. De “Annalis Rodensis” zijn oude kronieken c.q. chronologische verhalen van geschiedkundige feiten van de Abdijs “Kloosterrade”, thans Rolduc uit de 12^e en 13^e eeuw. De 22 bladen in perkament bevinden zich thans in het Rijksarchief te Maastricht.

In en om Kerkrade is de historie te zoeken van de Limburgse mijnbouw.

Reeds in 1113 werden door enkele personen of groepen personen en ook door of onder leiding van monniken van de Abdijs Rolduc steenkool uit de grond gehaald.

Aanvankelijk door opgraving aan de oppervlakte in het 30 tot 60 meter diepe dal van de rivier de Worm, waar het carboon aan de oppervlakte komt. Later werden vanuit dit dal hellende galerijen omhooggedreven, zogenaamde “stollen. Het binnenstromend water liep via deze helling naar de lagergelegen Worm. Toen de steenkool hier opraakte, moest men dieper gaan en onder het niveau van de Worm gaan werken. Nu

leverde het toestromende water het grootste probleem op. Voor de waterafvoer werd dan ook een specialist belast, die als “Pumpenmeister” werd aangeduid.

Aanvankelijk heeft men in het Wormdal vrij lang zonder pompen gewerkt, dit in tegenstelling tot de mijnbouwgebieden bij Eschweiler en Luik. Het waterrad aangelegd onder Abt von Horpusch van Rolduc in 1616 is in het Wormdal lang het enige gebleven. Zo’n waterrad werd gebruikt voor de waterafvoer in de mijn. Men maakte gebruik van de waterkracht van de Worm, door grote schepraderen, soms met een middellijn van meer dan 5 meter in de rivier te plaatsen. Ook maakte men gebruik van paardenkracht. Deze paarden moesten een zogenaamde rosmolen in een draaiende beweging houden. De draaiende beweging werd overgebracht op twee á drie meter lange zuigpompen, die in de rivier aan elkaar gekoppeld waren en het water wegpompten.

Het water werd soms door 50 à 60 meter lange zuigerstangen, die op en neer bewogen door een stelsel van hefbomen van bassin tot bassin omhoog gepompt tot even boven het niveau van de rivier.

Op vele andere mijnen werkte men met handpompen.

Omstreeks 1750 kon b.v. de mijn Maubach met 20 handpompen niet droog worden gehouden. Men bouwde daarom een door vier paarden aangedreven rosmolen.

Toen de mijn ondanks de aanvullende 56 handpompen nog onder water liep werd besloten een bemalingsinstallatie met grote capaciteit aan te schaffen.

Over de methode van de koolwinning beschrijft de Akense architect Couven hoe dit in zijn werk ging op de mijn Teuth bij Kohlscheid.

Vanuit de grondgalerij werd een zes voet brede strook tot een lengte van vijf toises (vaden) circa 10 meter, weggenomen. Ten behoeve van de dak ondersteuning en de ventilatie wordt de strook over de volle breedte door een steunmuur in twee gedeeld.

De opzet was, dat de lucht uit de grondgalerij langs het front zou stijgen. Het is duidelijk, dat de luchtverversing slecht was. Tussen de opeenvolgende winningspunten liet men dus brede kolenpijlers ter ondersteuning van het dak staan. De kolen werden op een “hond” geladen. Dit was een rechthoekige uit wilgenteen gevlochten mand gemonteerd op een slee. De inhoud was rond 100 kg. Door slepers, sleepsters maar veelal door kinderen werden deze naar de schacht gesleept. Via de schacht, wat soms niet meer dan een diepe kuil, werd de kool in manden met behulp van een handlier door windsters of winders omhoog gehesen. Later gebruikte men hiervoor tredraderen z.g. trempelwerken en rosmolens.

Vrouwen kinderen werkten ook in de mijn. Zij waren meestal te werk gesteld als winders en slepers. Soms werkte een heel gezin in de mijn. Dit heeft geduurd tot de Franse tijd, toen het werken in mijn door jeugdigen en vrouwen werd verboden (Minimumleeftijd jongens 10 jaar)

De mijnen, waarbij men soms slechts enkele personen werkten hadden namen ontleend aan de plaats van ligging, de naam van de grondbezitter of de aard der

ontginningswerkzaamheden zoals Felkoul, Holtzerkoul, Maubach, Raedervelt, Leyendecker, Prick, Trempelwerk.

Groepen van personen, al of niet m.b.v. knechten, die voor gezamenlijke rekening een mijn ontgonnen, werden Köhlergesellschaften genoemd. Om geschillen tussen deze verschillende Köhlergesellschaften die kort bij elkaar werkten te voorkomen verenigen zij zich in zogenaamde Sociëteiten.

Deze geschillen deden zich voor bij: grensoverschrijdingen of het veroorzaken van waterschade door een ander. Ook kon men de risico's van het bedrijf beter dragen.

Nu kwamen er echter geschillen tussen de verschillende "sociëteiten" voor, die soms tot langdurige processen hebben geleid.

Het loon van de knechten werd niet alleen in geld maar ook wel in "goederen, in natura" uitbetaald. Dus in de vorm van steenkool. Later waren dit de "deputaatkolen", die iedere werknemer van de mijn ontving. Het Duitse woord "Deputaat" betekent toekomend deel of goederen in natura. Aan de ondergronders werd ook bier en brandwijn verstrekt. Men meende hierdoor ook het inademen van koolstof tegen te kunnen gaan. Het beschikbaar stellen van brandwijn bleek echter te leiden tot drankmisbruik. Het gebruik werd dan ook verboden.

Tot de 17^e eeuw was de eigenaar van de grond ook eigenaar van de steenkool, die zich eronder bevond. Dus iedereen stond het vrij steenkool uit de grond te halen of anderen permissie te geven dit te doen. Gewoonlijk werd hierdoor een "akte van belening" opgemaakt. In deze acte stond steeds het tijdstip waarbinnen met de werkzaamheden moest zijn begonnen. Gewoonlijk binnen een maand na dagtekening. Werd hieraan niet voldaan, dan kon de eigenaar weer vrij over het ontginningsrecht beschikken. Dit werd gedaan om zo vlug mogelijk geld binnen te krijgen, daar de vergoeding afhankelijk was van de hoeveelheid steenkool, die uit de grond werd gehaald.

In het begin was het gebruik van steenkool zeer gering. Het waren hoofdzakelijk kloosters en minder welgestelden, die kolen als huisbrand gebruikten. De beter gesitueerden stookten houtblokken of houtskool in hun open haardvuren.

Vergiftiging door kolendamp deed zich nogal eens voor, omdat in open vuur in besloten ruimten werd gestookt.

In grote plaatsen als Parijs en Londen werd het zelfs gezien als schadelijk voor de gezondheid. In Londen stond in het begin van de 14^e eeuw zelfs de doodstraf op het stoken met steenkool.

Naarmate de vraag naar steenkool groter werd, werden meer mijntjes aangelegd. De grenzen vielen samen met de begrenzing van het grondbezit. Nadat in het begin van de 17^e eeuw de ontginning zonder vergunning niet meer mogelijk was, werden de grenzen vastgesteld door de "Kohlwieger". Hij gaf ook advies over de ontginningswerkzaamheden. Hij zag er op toe, dat de grenzen van de bedrijven, die elk op zichzelf een mijn vormden, niet overschreden werden. In overleg met de "Pumpenmeister" gaf hij raad over de afvoer van water.

De Abdijmijn

De Abdij Kloosterrade kon in de 18^e eeuw, doordat de financiële situatie voor hen verbeterd was bijna alle mijntjes in het Wormgebied aan zich trekken. Het gebeurde niet uit sociaal oogpunt, maar om geld te verdienen.

Men kan zeggen, dat dit de grondslag heeft gelegd van de ontwikkeling van het mijnbedrijf.

Glück Auf.
Wiel Beckers

Jouw Kolen

Ik weet niet, zwarte kameraad,
Hoe jij je wagens kolen wint.
Ik weet niet, ondergrondse maat,
Hoe jij je weg benejen vindt.
Ik weet alleen, en daar komt het op aan,
Jouw kolen vormen mijn bestaan.

Toen voor het eerst op de fabriek,
De ketel stoom ging maken.
Toen leek de stoomfluit op muziek,
Die schalde van de daken.
Jouw kolen hebben dat gedaan.
Jouw kolen vormen ons bestaan.

En als de schepen weer gaan varen,
Het roest weer van de pijpen gaat.
De schuit zijn kop zet in de baren,
Dan is dat jouw werk, kameraad.
De haven kan weer draaien gaan,
Jouw kolen vormen ons bestaan.

Ik heb als kerel soms gegriend,
Toen mijn kinderen vergingen van kou.
Jij hebt aan mijn peuters de hemel verdiend,
En jij stal het hart van mijn vrouw.
Jouw kolen komen nou weer aan,
Jouw kolen vormen ons bestaan.

Nou ik van jou lees in de krant,
Met al die nullen en die tonnen.
Nou weet ik, dat er in ons land,
Aan de toekomst is begonnen.
Jij laat ons niet ten ondergaan,
Jouw kolen vormen ons bestaan.

In godsnaam, kameraad, hou vol,
Zonder jouw ondergrondse buit,
Zonder jouw diepgegraven hol,
Gaaf hier de lamp uit,
Jouw kolen vormen ons bestaan.

Ik dank je, verre vriend,
Die zwetend wagens kolen wint.
Ik dank je, zuidelijke maat,
De gestaag zijn weg benejen vindt.
Jij, Ridder van de Zwarte Vaan,
Jij brengt ons weer een brok

Jan van Amsterdam.

40 jaar geleden werd het mijnwerk zo beschreven.
En dankend in gedicht geëerd.
Is men de kou van toen vergeten,
Of heeft men sindsdien niet geleerd.
Hier zijn als dank de ruïnes gebleven,
En het vervangend werk in het Westen Gecreëerd.

Sjang zonder Werk.

Chronique der Pfarre und Gemeinde der

Herrlichkeit Schaesberg.

Inleiding

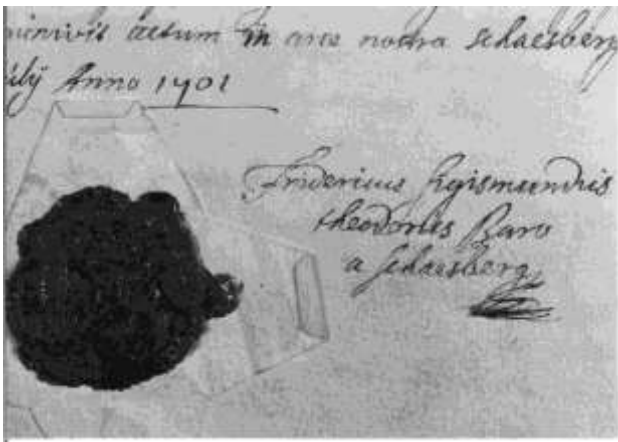
De navolgende kroniek is rond het midden van de vorige eeuw (19^e eeuw) geschreven door Peter Josef Römken, die van 1844 tot en met 1863 kapelaan van de Petrus- en Paulusparochie te Schaesberg was.

Römken was in 1817 in Ubach over Worms geboren en wed in 1844, een week na zijn priesterwijding door bisschop Paredis van Roermond benoemd tot kapelaan te Schaesberg. In 1863 werd hij pastoor te Simpelveld; hij overleed in 1880 te Bocholtz en wed in Simpelveld begraven.

Achter deze weinig opzienbarende carrière ging iemand schuil, die zijn sporen in Schaesberg zeker achtergelaten heeft: hij was in 1862 betrokken bij de oprichting van de fanfare Aloysiana, terwijl hij tevoren de kapel van O.L. Vrouw van de Berg Carmel bij Leenhof in volle glorie had hersteld.

Beide zaken passen volledig in het beeld van de negentiende eeuwse ontwikkelingen van hetatholicisme op het Limburgse platteland: een toenemende organisatie van het gezelligheidsleven, gedeeltelijk ten dienste van de kerk (de fanfare zou bij processies meetrokken) en een toenemende Mara-verering.

Het onderstaande verhaal vertoont zelf ook alle kenmerken van een negentiende eeuwse, romantisch verhaal, met alle gevolgen van dien.

De “Chronique” van kapelaan Römken is absoluut geen historisch juiste benadering van de ontstaansgeschiedenis van de parochie. Waarschijnlijk is dat ook niet zijn bedoeling geweest: hij schrijft immers dat een en ander zich: dem frommen Sagen nach” afpeelde. Hij legt feitelijk een volksverhaal vast, een mondelinge traditie, waarin vooral hetatholicisme van de familie van Schaesberg een uitgesproken rol

toegedeeld kreeg. Dergelijke verhalen zijn er meer bekend over de familie. Dit betekent dat de houding van de familie een diepe indruk op de inwoners van Schaesberg heeft achtergelaten, maar het betekent niet dat alle verhalen ook tot op het laatste detail juist zijn. Het was blijkbaar de bedoeling van kapelaan Römken dat hij ook nog over andere zaken zou schrijven, maar dat is er niet van gekomen. Van een tekst over de bouw van de pastorie en de kosterswoning geeft hij alleen de titel. De bewaard gebleven tekst is een concept met veel doorhalingen en veranderingen. Dat dit het Duits nogal nadelig beïnvloed heeft, spreekt voor zich. Dat Römken in het Duits schreef, is niet opmerkelijk als het nu wel lijkt: zeker op kerkelijk gebied was het Duits toen in Schaesberg de voertaal.

Enige literatuur:

F.J.M. Wiertz, *Geloven in Schaesberg; een beknopt overzicht van de geschiedenis van Schaesberg en vooral van zijn kerkgemeenschap, 1700 – 1975*, Schaesberg 1975 (vooral p. 85-100)

P.J. Schatten, *Uit Schaesbergs verleden en heden; historische aantekeningen verz. Ab anno 1910*, Schaesberg 1977 (vooral p.5-37)

L. Peters, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg bis zur Mediatisierung*, Assen 1972 (vooral p. 144)

E.P.M. Ramakers, *Pastoraal in Schaesberg in de zeventiende eeuw in: Het Land van Herle* 33 (1983), 4-16, 25-39, 63-77.

(Origineel: Archiefdienst Gemeente Heerlen, Archief Petrus- en Paulusparochie, voorl.nr. 179)
 “Im Jahre des Heils 1699 wurde die Herrlichkeit Schaesberg auf Ansuche des Herrn Baron Sigismund von Schaesberg und seiner Familie durch seine Bischoflichen Gnade Monsigneur Rignaldus, siebenter Bischof von Rurmond von der Pfarre Heerlen getrennt, so dass die Herrlichkeit von Schaesberg, welche aus dem Schlosse Schaesberg zu Schaesberg, dem Schlosse Schaesberg zu Strijthagen, die Gehuchten Scheid oder Prickarscheid, Lichtenberg nebst en Hauseer im Kamp und Keijser und Palenberg, nebt den fünf Höfen Schaesberg, Lehn, Kakert, Strijthagen und Overstenhoff die neue Pfarre bildete. Dem frommen Sagen nach, welche bis auf den heutigen Tage noch im Laufe ist, sollte der hochedelgeborne Freiherr Baron Sigismund von

Schaesberg auf diensen Gedanke geführt worden seijn durch einen in seiner Herrlichkeit wohnenden ... Landman im Dorpe genannt Scheid oder Prickarscheid. Da er hörte das der edelgeborne Freiherr mit den Gedanke umging im Walde, wo damals schon die schöne und kleine jetztgenannte Muttergotteskapelle vom Berge Carmel beim Hofe Lehn liegend, bestand, ein Kloster zu bauen, da stellte er Ihm in seiner einfachen Sprache vor Augen das grosse Glück und Heil, welches er und allen in seiner Herrlichkeit wohnenden Menschen zu Theill wurde, wenn er om Dorfe wo jetzt die Pfarrkirche emporragt, eine Pfarrkirche bauen wurde statt dem Kloster auf dem jetztgenannt den Berg Carmel. Diesem Vorschlag gefiel und überraschte das edle Herz des Freiherrn Sigismund von Schaesberg, er ging in sich, dachte darüber reiflich nach, uns sahe eind dass den weiten und kalhigen Weg, welche damals die Pfarrkinder der Herrlichkeit Schaesberg van ihre Mutterpfarre trennte dem leiblichen so wie dem geistigen Wohle der immer und allezeit sehr Nachtheilhaft sein und bleiben wurde. Voll vom thätigen Glauben seiner seligen Ahnen und Uhrväter beschloss er und seine Familie nach reiflicher Überlegung einde Pfarrkirche nebst Pfarrhaus und Kusterei zu bauen. Alsdann begab er sich zu seiner bischoflichen Gnade Rignaldus Bischof von Roermond, machte diesem mit dem Plan seines heiligen Werkes und Wohlwollen bekannt und bat ergebens um seine Ansichten und Bestätigung. Kaum aber hatte der Freiherr die Erlaubniss und Bestätigung von seiner bischoflichen Gnade erhalten, da kehrte er voll von Begeisterung für die heilige Sache nach seiner damaligen Residentzwohnung, dem Schlosse Schaesberg zu Schaesberg, zurück.

O freuet euch, ihr Einwohner der Herrlichkeit von Schaesberg, freuet euch, denn bald werdet ihr das Glück, das grosse Glück haben, dass am liegenden Mittelpunkt der liegende Hausern der Herrlichkeit Schaesberg ein Tempel des Allerhochsten, ein Haus des Herrn emporragen wird. Wozu eure Krafte nicht hinreichte und ihr nicht haltet zu Stande bringen können, ein Haus des Herrn zu bauen, das wird euch von der Freigebigen Hand des edlen Freiherrn geschenkt, nein nicht an der Thure Menschen seiner Herrlichkeit wird er um materielen Huelfe anklopfen, nicht einen Stein des herrlichen Gebäudes wird er in den Mauren schlossen lassen den seine freigebige Hand nicht aus liebe zu Gott dahin gibt.

Denn der edle Freiherr weiss dass er nicht einem Menschen sondern Goot selbst eine Wohnung bereiten geht. Daher kam ihm auch kein Opfer zu schwer vor. Er weiss dass das der Gottes sorget dem viel gegeben, vond er wird Gott auch viel dordern, daher wollte er auch nicht sparsam seine freigebige Hand offnen, so dass er sogar fur das grosste wie fur das kleinste liebeich sorgte und wie den herrlichen Tempel Salomons das kostbare Cedernholz auserlesen und gebraucht worde, so wurde das beste Eichenholz seiner Waldungen zu Schaesberg und Bensenrath zu dem neuen Gotteshaus ausgewählt und zo Boden gefällt, dem Stein, nichts sollte, wie der gromme und gottesfurchrigen Freiherr es selbst geboten, gsparet werden, wen nich einen Menschen sondern den allerhochsten ... Alle Holzwerk so wie Balchen, Straffe (?), sogar die ... des ... musste von starktsten und schwersten Stämme (des) auserlesendsten Eichenholz geschnitzt und verfertigt werden.

Die Steine zu dem nuen Tempelbaue wurde verfertigt nahe bei der jetzige Pfarrkiche in der jetzigen Wiesen der Pastorath und der Kusterei, so wie es nog bis auf den heutigen Tage die Vertiefung in der Oberfläche des Bodens klar und deutlich kund gibt. Rasch wurde zur

Arbeit geschritten, und die Legung des ersten Steines geschah durch die Händen des hochedelgeborenen Freiherren Frederik Sigimund Baron van Schaesberg und der übrigen edelen und frommen Familie, und im Jahre des Heils 1699 wurde die Pfarrkirche nebst den beiden Chörchen welche die Kreuzkirche bilden sollte, wie ... der erhabene Turm aber wurde erst ein Jahr später vollzogen. Er der aus allen Kräften seines Herzens an der Herrlichkeit Schaesberg hing, er der für das leiblichen Wohl und auch sehr für die geistigen Bedürfnisse in seiner Herrlichkeit wohnenden Einwohnern Sorge trug, wollte auch in dem neuen Pfarrkirche seinen irdischen Sitz bei dem Gottesdiensten haben um ungestört der übrigen der Frömmigkeit sich ergeben zu können, zu diesem Sitze wählte er links neben dem Hochaltar das Chörchen welches unten durch einer Glasserwand von Chor geschieden war, und oben auf dem Chore liess er seiner Dienerschaft in der Form eine Danksagung einen anständigen Platz bereiten, damit er sie, wie er selbst betheuerte bei der Hand und jederzeit unter seine Augen hatte. Nicht aber allein sorgte der fromme Freiherr für seinen irdischen Aufenthalt im Leben, er liess sich unter dem Chore in der Kirche eine Grabstätte oder einen Totenkeller mauren wo seine irdischen Überreste nach diesem Leben bis am grossen Tage der Vergeltung ruhen sollte.

Zu dieser Grabstätte welche sich unter dem Chore der Kirche befindet, führt eine in Ziegelsteine gemauerte Treppe von zwölf Stufen welche sich vor der Communionbank befindet und zugebaut ist mit einem Grabstein in schwarzen Marmor, auf welche sich nebst anderen Emblemen auf dem Tod beziehend, das Wappen der edlen Familie von Schaesberg sich befindet mit der Inschrift: hier ruhet Friderich Sigismund Baron von Schaesberg Bauer und Stifter dieser Kirche. Der Totenkeller ist sehr sorgfältig und schon gemauert, hat eine Höhe von beinahe 9 an 10 Schuhe und eine Bodenfläche von 252 Fuss Quadrat. Dieser ist die Grabstätte wonach Abgang dieses irdischen Lebens seine Überreste eines Tages ruhen sollte, damit die in seiner Herrlichkeit wohnenden Mitmenschen welche er in seinem Leben so viele Zeichen wahrer und aufrichtiger Liebe gegeben, auch in Liebe gedenken mögen, wenn er nicht mehr unter ihnen wandeln sollte und in das Haus seiner Ewigkeit heimgegangen sein würde.

Bauung des Pfarrhauses, der Kusterei und ihre Datierung.”

E.P.M. Ramakers.

Het “Sjpaans Kentje” te Nieuwenhagen

Inleiding

Nu het Nieuwenhaagse patronaat, het “Sjpaans Kentje” de laatste tijd vaak in het nieuws staat vanwege de plannen tot herstel c.q. restauratie van dit historische gebouw, is het wellicht op zijn plaats de geschiedenis van deze voormalige Nieuwenhaagse parochiekerk wederom in de belangstelling te brengen. Van het feit dat bij velen hierover weinig of niets bekend is, getuigt o.a. de vermelding van “een uit

1745 daterende schuil- of refugie kerk in de monumentenlijst van de gemeente Landgraaf als omschrijving voor het “Sjpaans Kentje”, uit het hiernavolgende moge echter wel blijken dat zelfs deze summiere omschrijving niet klopt.

Alvorens zal worden ingegaan op de vraag hoe het de Nieuwenhaagse bevolking is gelukt een kapel te bouwen in een tijd, dat de katholieke plaatselijke bevolking van de protestantse overheid hiervoor zeker geen toestemming kreeg, is het wenselijk allereerst de kerkelijke en bestuurlijke situatie te schetsen in deze streken in de 18^e eeuw.

Kerkelijk gezien behoorde Nieuwenhagen destijds tot Heerlen. Voor het vervullen van hun godsdienstplichten moesten de inwoners van Nieuwenhagen dan ook telkens naar de St. Pancratiuskerk, die op last van de protestantse overheid gebruikt moest worden door zowel katholieken als protestanten. Omdat deze afstand 5 kilometer bedroeg, ofwel een uur lopen, weken velen uit naar de kerk van Eygelshoven op Gulicks gebied, doch dit natuurlijk tegen de zin van de pastoor van Heerlen. Nadat de bisschop hiervoor in 1797 toestemming had gegeven, kon men sedertdien ook naar de kapel van Waubach.

Een eigen kerk was dan ook de wens van de gehele Nieuwenhaagse bevolking doch deze wens werd door de protestantse regering de grond in geboord.

Dit protestants bestuur had Nieuwenhagen te danken aan de Tachtigjarige oorlog (1568-1648). Krachtens de Vrede van Munster (1648) kwam in 1661 een verdelingsverdrag (Partagetractaat) tussen de Republiek der verenigde Nederlanden en Spanje tot stand voor wat betrof de Landen van Overmaze, (ongeveer het tegenwoordige Zuid-Limburg). Heerlen

kwam met Nieuwenhagen aan de Staten-Generaal, terwijl Ubach over Worms en Schaesberg Spaans bleven; in 1713 kwamen deze laatste twee in Oostenrijkse handen ten gevolge van de Spaanse Successieoorlog.

Juist de grens tussen beide soevereiniteiten lopende via de Schanserweg en Rötcherweg, zou de mogelijkheid openen om toch een kapel te Nieuwenhagen te bouwen, en wel op Oostenrijks grondgebied.

De bouw van een kapel

De aanzet tot de bouw van deze kapel was de verklaring van een zekere Jan Flecken (1685-1734), een vrijgezel uit Nieuwenhagen. Kort voor zijn dood verklaarde deze op 5 juni 1734 namelijk ten overstaan van de pater Carmeliet Thelesphorus, hulpkapelaan in Heerlen, die hem de laatste H. Sacramenten toediende, dokter Hubert Toebroek, die hem behandelde en vele burens dat hij aan zijn zwager, Jan van der Heyden, de opdracht had gegeven om zijn hele vermogen te besteden voor goede werken

ter ere van God en tot lavenis van zijn ziel:

Vijfhonderd pattacons, het toen in onze streken gebruikelijke Spaanse geld, moesten besteed worden voor het maken van een stichting voor een h. mis op te dragen door de kapelaan in de kerk van Eygelshoven. Van het overige geld moest zijn zwager in Nieuwenhagen een kapel laten bouwen. Na zijn dood, als de kapel gereed zou zijn, moest de kapelaan van Eygelshoven iedere zaterdag in deze kapel genoemde gestichte h. mis komen opdragen. Een dergelijke verklaring hebben twee van de aanwezige burens op 20 mei 1737 afgelegd voor notaris Jac Corneli die in Rimburch resideerde.

Het waren Frambachius Greven uit Nieuwenhagen, zestig jaar oud en wonend op het gebied van Waubach en Johan Schull ongeveer vierenveertig jaar oud uit Nieuwenhagen onder Heerlen.

Zij verklaarden, dat zij aanwezig bij het ziekbed van Jan Flecken, de zieke nog gezien hadden toen deze nog het volle gebruik van zijn vijf zintuigen had en ook zijn verstand en geheugen nog kon gebruiken. Deze had met hen gesproken en hun bij herhaling verklaard dat alles wat hij na zijn dood achterliet, gebruikt moest worden voor de bouw van een kapel in de wijk Nieuwenhagen.

In deze kapel moest iedere zaterdag een h. mis gelezen worden. Voor de mis moest de rozenkrans gebeden worden samen met de aanwezige gelovigen door dezelfde priester die de h. mis kwam opdragen. De jeugd diende er onderwezen te worden in de voornaamste en wezenlijkste punten van het geloof.

De opgeroepen getuigen verder dat Jan Flecken aan zijn zwager Johan van Heyden, die getrouwd was met zijn zuster Maria en die zijn geld en goederen beheerde, de opdracht gaf zijn laatste wil uit te voeren. Johan van der Heyden en Maria Flecken hadden de opdracht aanvaard.

Beide opgeroepen getuigden dat zij dit gehoord hebben uit de mond van Jan Flecken zelf. Zij verklaarden tevens dat hij kort daarop gestorven was. Zij waren van oordeel dat van deze verklaring een akte onder zegel opgemaakt moest worden, teneinde aan de eventuele vragers een notarieel afschrift te kunnen geven. Zij waren echter ook bereid de verklaring te hernieuwen waar dit nodig mocht zijn en deze onder ede wilden bekrachtigen, zowel voor kerkelijke als wereldlijke rechters.

Deze verklaring werd afgelegd in tegenwoordigheid van Petrus Werden, rector van Waubach en van Johan Moers belastinginner te Waubach.

Doch zoals reeds vermeld, zou het bouwen van een kapel in Nieuwenhagen zelf niet worden toegestaan door de protestantse overheid. Daarom keek men uit naar een stuk grond aan de overzijde van de grens tussen het Staatse en Oostenrijks gebied ter plaatse van de voormalige gemeentegrens tussen Nieuwenhagen en Ubach over Worms via de Schanserweg en Rötcherweg, en wel op Oostenrijks grondgebied, waar vrijheid van godsdienst was. Een geschikt terrein werd geschonken door een tweede weldoener namelijk Areth Hanssen, evenals Jan Flecken inwoner van Nieuwenhagen Dit terrein, groot ongeveer 140 vierkante meter, lag op de hoek van de Rötch en de Haanweg.

Voor de bouw van een kapel waren echter van twee zijden toestemming nodig.

Allereerst van de heer van de Oostenrijkse Nederlanden, Keizer Karel VI, deze gaf echter pas toestemming op 8 juni 1740, nadat hij advies had gevraagd aan de pastoor van Eygelshoven, waartoe de overzijde van de Rötcherweg en Schanserweg parochieel behoorde, en aan de Raad van Brabant, het hoogste bestuurscollege in het land van Brabant. Een ander persoon die toestemming moest geven was de bisschop van Luik, waartoe de parochie Eygelshoven behoorde. Deze vroeg eerst advies van de pastoors van de aangrenzende parochies, zoals Brunssum, Heerlen en Voerendaal, waar de deken van het district Valkenburg woonde.

De pastoor van Brunssum schreef op 10 september 1744 dat het wel bijzonder goed zou zijn als de kerkelijke overheid haar goedkeuring zou geven om de kapel te mogen bouwen, vooral omdat daarin catechismus zou gegeven kunnen worden aan de kinderen die daardoor uit hun onkunde, die de basis is van alle kwaad, zou worden opgeheven. Hij verwees naar de grote moeite die de pastoor en de geestelijken van Heerlen zich gaven. Maar hun werk was niet voldoende vanwege de uitgestrektheid van hun gebied. Dit was al niet voldoende voordat het land van Valkenburg in 1661 in twee gedeelten werd gesplitst, welke verdeling nu nog bestond. Toen al kwam een van de zeven goed onderlegde priesters van Heerlen naar Nieuwenhagen om zowel in een huis op Spaans, nu Oostenrijks gebied, als in een huis op Hollands gebied catechismus te geven. Dit was na de inbeslagname van de kerkelijke goederen en stichtingen door de Hollandse regering nog moeilijker geworden, omdat er in

Heerlen maar twee of drie priesters meer waren die men ternauwernood kon onderhouden door toevallige giften en offergaven van goedwillenden. Deze pastoor wees er verder op dat de plaatsen rondom Nieuwenhagen in katholieke handen waren gebleven, zoals de plaats waar men de kapel wilde bouwen. Deze zou dan als het ware aan de deur van de katholieke inwoners van Nieuwenhagen komen te liggen. Hij bekende, dat, als eenzelfde mogelijkheid zich zou voordoen in zijn parochie Brunssum, die ook onder katholiek bestuur was gebleven, om bv. in Rumpen een kapel te bouwen ter wille van de inwoners in het aangrenzend gebied van Heerlen, hij dit onmiddellijk zou toejuichen.

De pastoor van Heerlen schreef in zijn advies aan de bisschop op 24 november 1744, dat Nieuwenhagen voor hem een zeer moeilijk geval was, omdat het een uur gaans van Heerlen lag, de wegen slecht waren, waardoor de ouderen en de jeugdigen niet altijd naar kerk konden komen, zelden het woord Gods en de katholieke leer hoorden verkondigden. Hij zeide dat allang gezocht was naar een oplossing en dat deze nu eindelijk gevonden was naar een oplossing en dat deze nu eindelijk gevonden was door de schenking van Jan Flecken, waardoor het mogelijk was een kapel te bouwen aan de Schans, behorend niet onder zijn parochie, maar onder Eygelshoven. Hij vermeldde ook dat nu reeds vele inwoners van Nieuwenhagen naar Eygelshoven gingen en zich ook daar lieten begraven. Omdat hij de omstandigheden van de plaats goed kende, zou hij de goedkeuring voor de bouw toejuichen. Deze brief is ondertekend door pastoor Quaadvlieg van Heerlen, maar ook door pastoor Dortans van Waubach, Petrus Veldens deservitor of bedienaar van de kerk van Schaesberg en door twee kapelaans van Heerlen, Fontini en Eymael.

Dat beide verklaringen de waarheid bevatten werd nog eens bevestigd door de bestuurder van Waubach en Nieuwenhagen, Fabritius en door de landdeken van het district Valkenburg Meyers uit Voerendaal.

De griffier van de rechtbank van Waubach verklaarde dat Johan van der Heyden, zwager van de stichter en uitvoerder van zijn laatste wil, hem had aangetoond dat de eigendommen van de stichter in 1734 bestemd had voor de bouw van de kapel ook inderdaad aanwezig waren. Op 25 juni 1745 werd het echtpaar van der Heyden-Flecken ontboden door de abt van Rolduc, Frabritius, om voor hem en nog twee andere kanunniken van Rolduc een verklaring af te leggen van alles wat tot nog toe gebeurd was. Omdat zij niet schrijven konden ondertekenden zij met een kruisje de afgelegde verklaring. Het echtpaar toonde de actie van 20 mei 1737 van Greven en Schull en verder de Koninklijke goedkeuring van 8 juni 1740. Over het verdere onderhoud is een uitvoerig schrijven opgemaakt waarin alles wat de getuigen bij vroegere gelegenheden reeds verklaard hadden werd opgenomen, maar waarin ook de vele voorwaarden staan die de kerkelijke overheid stelde. Slechts enkele nieuwe zaken volgen hier.

Uit eigen middelen zullen de opgeroepen zorgen voor een altaar, misgewaden, honorarium voor de priester en een gift voor de misdienaars. Ter bestrijding van verdere onkosten zal er voor of na de mis een collecte worden gehouden. Ook zal er een offerblok worden geplaatst

waarvan de opbrengst tegen rente uitgezet dient te worden. De kapel zal de heilige Maagd Maria en St. Jozef en St. Hubertus, bisschop en belijders van Luik als bijzondere patroon krijgen. Voor de stichter en de weldoeners van de kapel die tenminste 10 pattacons geschonken hebben zal voor het evangelie een onze vader en een wees gegroet gebeden worden. Na het evangelie zal een half uur catechismusles volgen.

Tweemaal per jaar zullen de namen worden voorgelezen van de stichter en de begunstigers, waarna een onze vader en een wees gegroet zal gebeden worden voor hun zielenrust. Met de opbrengst van de collecten dienen rozenkransen, gebedenboeken, catechismussen en heiligenbeelden gekocht te worden die aan de kinderen die de mis en de lessen trouw bezocht hebben gegeven kunnen worden. De bedoelde zaterdagsmis zal in de zomer om zeven uur en in de winter om acht uur beginnen. Ook mag een mis gelezen worden op de feestdag van O.L. Vrouw Geboorte, 8 september, en van St. Hubertus, 3 november, de bijzondere patroonheilige van de kapel, op welke dag behalve een stille mis ook een hoogmis zal worden opgedragen omstreeks tien uur en wel door de pastoor van Eygelshoven, die een preek zal houden en voor zijn godvruchtige ijver de collecte van die dag mag behouden. Op de feestdag van Maria Geboorte, als de gelovigen van Heerlen en de omliggende plaatsen processiegewijs optrekken naar Aldenhoven, zal men zich daarbij aansluiten en na de terugkeer op de volgende dag, zal men de vaandels weer opvouwen na de zegen met het allerheiligste. De opbrengst van de collecte tijdens de processie zal toekomen aan de pastoor van Eygelshoven.

Een bijzondere bepaling was dat de familie van der Heyden-Flecken het collatierecht of het recht om de priester voor de kapel te benoemen zou krijgen, een voorrecht dat ook werd uitgeoefend tot aan de Franse revolutie.

Aan dit collatierecht werd onafscheidelijk verbonden de plicht om de laatste wil van de stichter uit te voeren en de plicht de kapel te onderhouden, te poetsen, het lijnwaad te wassen, verstellen en te vernieuwen. Het geld van de collecten moest tegen rente worden uitgezet door middel van behoorlijke obligaties in het Oostenrijks gebied. Een strenge bepaling werd ook nog gemaakt met betrekking tot de sleutel van de kapel. Er moesten er drie gemaakt worden, waarvan de pastoor van Eygelshoven, de deservitor en een van de verwanten van de stichter er een moest bewaren. Misbruik ervan bv. door de kapel te openen voor bijeenkomsten van het volk of voor ontspanning door jeugd werd bestraft met teruggave van de sleutel aan de verzorger van de kapel of aan een nabuur ervan. Ook moest een penningmeester worden aangesteld die de zorg had voor alle gelden; zowel van de collecten als van de renten. Om de drie jaar moest deze rekenschap afleggen over ontvangsten en uitgaven aan de abt van Rolduc, aan de pastoor van Eygelshoven en aan de verzorger van de kapel. Bij meningsverschillen moest de abt van Rolduc uitspraak doen. Hij zou geen loon mogen vragen. In de hemel zou hij beloond worden. Zou de kapel zo vervallen zijn dat zij niet meer gebruikt kon worden, dan moest de mis gelezen worden in Eygelshoven totdat deze weer bruikbaar was gemaakt.

Van alle documenten moesten authentieke afschriften worden gemaakt door de rechtbank van Ubach voor de pastoor van Eygelshoven, voor de deservitor en voor de verzorger van de kapel. De originelen moesten te Rolduc bewaard worden.

Daar de inwoners van Nieuwenhagen op zon- en feestdagen naar kerk van Eygelshoven gingen, en daar ook begraven wilden worden, tegen de wil van de pastoor van Heerlen, zou het ook billijk zijn dat er ook nog een andere stichting zou gemaakt worden door de pastoor van Eygelshoven waardoor men het recht zou kunnen krijgen voor een vaste kapelaan die men daarmee zou kunnen onderhouden. Deze zou dan het werk van de pastoor kunnen verlichten door de vroegmis te lezen in Eygelshoven en ook het kon verrichten te Nieuwenhagen. Voor deze vaste benoeming wilde men graag Franciscus Wilhelm Greven, theologie student uit Eygelshoven en tevens familie van Van der Heyden-Flecken. Deze moest gaan wonen binnen de parochie Eygelshoven of in de wijk Nieuwenhagen of tenminste in de buurt van een van beiden. Bij overlijden of vertrek van deze zogenaamde vroegmispriester zou door de pastoor en twee rechthebbenden als opvolger een persoon opvallend door leeftijd en bekwaamheid uit de parochie Eygelshoven met uitzondering van Waubach gekozen en aangesteld worden. Hij moest familie zijn van het echtpaar Van der Heyden-Flecken en uit de week Nieuwenhagen afkomstig zijn. Als er twee of meer gekozen werden die in verdienste en bekwaamheid gelijk zouden staan, moest de abt van Rolduc na een behoorlijk examen beslissen wie de bekwaamste was.

Zou er geen gevonden worden, dan had de pastoor van Eygelshoven het recht en de zorg om elders een waardige te zoeken.

Praktisch de gehele inhoud van deze akte die in het Nederlands op 25 juni 1745 te Rolduc werd opgesteld nam de bisschop van Luik in een verklaring in het Latijn op 5 november 1745 over. Bij deze akte stond hij de bouw van de kapel toe, waarvan rees het grootste deel klaar was.

Bouw van een nieuwe kerk, het huidige patronaat

Na een kleine uitbreiding van de kapel in 1792 onder deservitor P.J. Jongen, deed zich in 1832 de noodzaak om de kapel te vergroten weer eens gevoelen. Ten gevolge van een concordaat van 1801 was de Nieuwenhaagse kapel losgemaakt van Heerlen en was de kapel een hulpkerk van Schaesberg geworden, zodat men ook op zon- en feestdagen de H. Mis in de kapel mocht bijwonen, terwijl Nieuwenhagen in 1831 een zelfstandig rectoraat was geworden.

Voor de vergroting van de kapel vroeg de rector J.J. Bosten in 1832 aan de provinciale overheid toestemming. Hij kreeg ten antwoord dat hij de weg moest volgen die in zulke gevallen gebruikelijk was. Uit dit verzoek blijkt duidelijk dat hij goed wist dat verlof van de gemeentelijke overheid nodig was, voordat hij mocht beginnen. Hij negeerde evenwel elke tussenkomst zowel van de gemeente als van de provincie, weigerde de vereiste stukken over te leggen en liet de werkzaamheden gewoon doorgang vinden. De burgemeester van Ubach over Worms had toen al proces-verbaal opgemaakt omdat in zijn gemeente zonder verlof

gebouwd werd. Bosten beweerde geen verlof nodig te hebben, omdat het hier ging over een particuliere zaak en omdat de kosten gedragen werden door hemzelf en door de heer Zengen en door enkele welwillende inwoners. Met deze verklaring namen Gedeputeerde Staten genoeg en zagen geen reden zich te verzetten tegen de werkzaamheden. De bedoeling van de rector Bosten was een geheel nieuwe kerk te bouwen. Daartoe had hij een plan laten maken door bouwmeester Beugels. De oude kapel zou voorlopig blijven staan om aan de achterzijde ervan een gedeelte van de nieuwe kerk te bouwen met de klokkentoren. Het eerste gedeelte dat tegen het eind van 1831 al gereed was, had 12318 francs gekost, dat door particuliere giften bij elkaar was gebracht. Er was geen franc subsidie bij. Integendeel er nog 4000 francs bijeengebracht voor versiering en aankleding van de kerk. Omdat in 1832 nergens subsidie was te krijgen, was men wel gedwongen om met het bouwen op te houden. De oude kapel werd nu met het nieuwe gedeelte als kerk gebruikt.

De rector had het bij de gemeenteraad zo bont gemaakt dat men weigerde hem nog langer traktement uit te betalen. Deze ging daarop voor het gerechtshof van Tongeren een proces aan tegen de gemeente. Toen hij op 27 mei 1835 dit proces won, werd de gemeente veroordeeld 1440 francs aan hem uit te betalen. De gemeente stelde deze betaling uit, maar moest tenslotte op 4 april 1839 een lening aangaan om deze schuld te kunnen voldoen. De bisschop van Luik was intussen zelf in Nieuwenhagen geweest en, verwonderd over de pogingen van deze arme parochie om zo'n werk tot stand te brengen had hij een persoonlijke gift van 1000 francs toegezegd.

Op 20 maart 1836 wendde het kerkbestuur zich tot de Koning voor subsidie. Er waren 300.000 bakstenen nodig. De parochianen zouden zelf hand en spandiensten verrichten, en voortgaan met het bakken van bakstenen. Door dit alles was nog 18699 francs nodig, waarvan de kerk zelf een derde kon opbrengen. Het resterende bedrag hoopte men als subsidie te krijgen.

Negen maanden lang hadden Gedeputeerde Staten te Hasselt deze aanvraag rijpelijk overwogen. Maar de beslissing was niet gunstig voor het kerkbestuur.

In Nieuwenhagen zelf was men niet onverdeeld gelukkig met de gang van zaken. Door het proces met de gemeente moet de positie van Bosten wel onmogelijk zijn geworden, want voordat hij kon verdergaan met begonnen werk werd hij op 12 november 1836 naar Wahl- en Nyswiller verplaatst waar hij pastoor werd. Als opvolger werd benoemd Klausener, kapelaan van Schaesberg, die tussen 1823 en 1827, toen er geen vaste rector in Nieuwenhagen was, de geestelijke verzorging hier had vervuld. Hij is de eerste pastoor die officieel werd ontvangen en geïnstalleerd in juli 1837. Bij deze plechtige gelegenheid had de burgemeester hem en ook de deken van Kerkrade beloofd mede te werken aan de afbouw van de kerk. Door het verstandige optreden van pastoor Klausener was de rust en de eensgezindheid weer teruggekeerd. Het bezwaar dat de overheid had gemaakt over de weide, die nog in handen van particulieren was terwijl de kerk er al gebouwd, werd opgeheven, toen de eigenaren, zes kinderen Keller uit Gent, de weide aan de kerk schonken voor de nieuwbouw en de rest voor kerkhof. Gedeputeerde Staten hadden dit goedgekeurd. Maar

diezelfde Gedeputeerde Staten brachten enkele maanden later opnieuw tweedracht in het dorp door de gevraagde subsidie te weigeren onder voorwendsel dat de bouw begonnen was zonder verlof van het gouvernement en dat men dit dus als particuliere zaak beschouwde waaraan men geen subsidie kon geven.

Pastoor Klausener zag nu in dat de belofte van de burgemeester om de vrede te bewaren en de kerk te helpen bij de afbouw in het tegendeel veranderd was. De burgemeester ging zelfs zover de hij verlof weigerde om de overledenen van de gemeente Nieuwenhagen te laten begraven op het nieuwe kerkhof achter de nieuwe kerk, dat door de deken daartoe onlangs was gewijd. De burgemeester en enkele raadsleden hadden zelfs het plan een hele nieuwe kerk te bouwen op een heel andere plaats namelijk op de Hei hetgeen tegen de wil van meer dan de helft van de inwoners was. Hij had reeds een plan laten maken door Lemmens uit Beek, De pastoor deed nu een beroep op de bisschop om de burgemeester te bewegen af te zien van dit plan.

Over deze zaak in in 1837 en 1838 een drukke briefwisseling gevoerd tussen pastoor Klausener enerzijds en de bisschop en het gouvernement anderzijds en tussen het gemeentebestuur en het gouvernement. De gouverneur stuurde de districtscommissaris van Valkenburg om een vergadering voor te zitten van de gemeentebesturen van Ubach over Worms en Nieuwenhagen. Ubach over Worms liet kortweg weten dat zij geen bemoeienis had met de kerk omdat deze een particuliere zaak. Nieuwenhagen werd door de commissaris aangespoord een milde bijdrage te geven voor de afbouw omdat het nu wel vaststond dat de kapel spoedig eigendom van de parochie zou worden. De gemeente was daartoe immers in staat omdat van de paar honderd bunder heidegrond die toch niet =s opbracht een aantal bunder kon verkopen. De raad antwoordde, dat de heidegrond wel degelijk van groot nut en voordeel was voor de bewoners. Zij konden daar ieder jaar hei halen voor strooisel in de stallen, omdat de landerijen niet voldoende stro opleverden voor bemesting van het land. Daarenboven kon de heidegrond ook niet tot ontginning gebracht worden en bleef dus ook eventuele kopers waardeloos. Daarenboven zag de gemeente zich toch al genoodzaakt heidegrond te verkopen om de schuld van 1440 francs aan rector Bosten te kunnen betalen, waartoe het gerechtshof van Tongeren de gemeente had veroordeeld.

Ook had de gemeente nog andere schulden te betalen, zodat ze niet in staat was om ook maar iets te kunnen bijdragen voor genoemde kapel.

Tussen al deze strubbelingen door wendde het kerkbestuur en het gemeentebestuur zich in een gezamenlijk schrijven tot de bisschop van Luik om de benoeming van een kapelaan voor Nieuwenhagen te vragen. De pastoor bediende de parochie alleen en moest op zon- en feestdagen met speciaal verlof twee missen lezen. In de omstreken waren overal in parochies die kleiner waren dan Nieuwenhagen twee priesters. Omdat de parochie zo erg belast was door de bouw van een nieuwe kerk en geen middelen had om de kapelaan te onderhouden, tenzij eerst het traktement van 500 francs dat het gouvernement gaf aan iedere kapelaan, was toegestaan, durfden de aanvragers tot de bisschop het verzoek te richten hen te helpen bij de

aanvraag van traktement aan het gouvernement. Zonder dit was toegestaan zouden de aanvragers zorgen voor vrije woning voor de kapelaan en voor een subsidie uit de gemeentekas.

Op 18 november 1837 was er een bijzondere raadsvergadering ter bespreking van een brief van de commissaris over de nieuwbouw achter de oude kapel. Eerst protesteerde de raad nog over dit gebouw, dat begonnen was uit koppigheid van Bosten op grondgebied van Waubach op een vuil “sompig” gat, waar maar ongeveer een vierde van de parochianen woonde. In oude tijden, zo merkte de raad op, had men daar de kapel moeten bouwen omdat Nieuwenhagen vroeger onder protestants bestuur stond, zodat er geen katholieke kerk gebouwd mocht worden. Maar gezien het besluit van 19 april 1831 waardoor de bisschop de gemeente Nieuwenhagen verhefde tot rectoraat en de kapel tot parochiekerk en gezien ook het batig saldo van de gemeentekas dat echter niet voldoende was voor de bouw van een nieuwe kerk, besloot de raad dat twee leden van het gemeentebestuur samen met een of twee leden van het kerkbestuur een rondgang zouden houden door de gemeente om de inwoners de gelegenheid te geven op een lijst te vermelden welk bedrag zij wilden geven voor de bouw van een nieuwe kerk binnen het dorp op een plaats die het voordeligst was voor de gemeente en het gemakkelijkst voor de inwoners. Als de toezeggingen toereikend zouden zijn voor de bouw van een nieuwe kerk, zou men aan de gouverneur de goedkeuring vragen en ook de subsidie aanvragen die in zulke gevallen niet geweigerd zou worden.

Net als het provinciaal bestuur wilde ook de raad niets weten van een stuk dat aan de kapel was gebouwd omdat dit een particuliere zaak was. Zij waren van oordeel dat een nieuwe kerk gebouwd diende te worden binnen de gemeente. Enkele parochianen die bijzonder hadden bijgedragen tot de bouw van de nieuwe kerk en bijdragen hadden gegeven voor de aanschaf van paramenten, wendden zich op 25 november 1837 teleurgesteld tot de bisschop. Alles dreigde mis te gaan, zeiden ze, hun offers waren tevergeefs geweest. De raad is onderling verdeeld. Omdat men geen mogelijkheid ziet het gebouw te voltooien is er twist en tweedracht ontstaan tussen de parochianen. Als de bisschop zou bevorderen dat het besluit van de gemeenteraad zou mislukken, zou er weer rust en vrede komen. Het gehucht Onders Nieuwenhagen wilde in geen geval afstand doen van zijn kapel, waarin volgens de wil van de stichters alle gefundeerde missen gelezen moesten worden hoewel hun parochiekerk elders stond. Als er een nieuwe kerk zou komen, vragen ze nu al aan de bisschop om toegewezen te worden aan een andere kerk hetzij Waubach of Eygelshoven. Omdat alle benodigde materialen als stenen, kalk en hout aanwezig waren, moest de bisschop de pastoor en het kerkbestuur maar opdracht teven om het werk voor te zetten. De middelen om dit te doen zouden hen niet ontbreken. Bouwde men de kerk zonder toren dan zouden zij slechts drie à vier duizend francs nodig hebben. Deze zou men door rondgang bij de weldenkenden kunnen verzamelen.

Daar reeds zoveel zonder de hulp van de gemeente of het gouvernement gebeurd was, zou dit laatste ook nog wel met Gods hulp tot stand komen.

Pastoor Klausener zette op 12 januari 1838 aan de gouverneur uiteen in welke penibele situatie hij gekomen is door de beslissing van Gedeputeerde Staten van december verleden

jaar, waardoor de burgemeester met de meerderheid van de raad in oppositie was gegaan tegen afbouw van de kapel. De raad wilde nu een geheel nieuwe kerk bouwen tegen de wil van de bisschop. Als kapelaan van Schaesberg en ontvanger van het kerkbestuur had hij de kerk van Nieuwenhagen bediend en was hij goed op de hoogte van de gang van zaken hier sinds 1830. Sedert zes jaren was deze kerk nu afgescheiden van Schaesberg waarvoor hij ook het traktement ontving. In deze tijd was men ook begonnen met de bouw van een sacristie en een gedeelte van de kerk achter de kapel, dat nu samen met de oude kapel tot kerk diende. Dit alles was te danken aan de enorme bijdragen van een gedeelte van de parochie. Nu droomt men van een nieuwe kerk te bouwen in een gemeente waar geen inkomsten zijn, waar nog geen gemeentehuis is, waar daarenboven schulden zijn en twee putten die onderhoud nodig hebben en nu al zes maanden buiten dienst zijn zodat de bewoners gedwongen worden buiten hun woonplaats water ge halen. Het is waar, zo schreef de pastoor, dat zijn voorganger veel te overhaast was begonnen met de nieuwe kerk zonder verlof van het gouvernement. Maar dit was niet zijn schuld aangezien hij pas sedert veertien maanden hier was. Alles ging goed tot aan het besluit van Gedeputeerde Staten. Hij verzocht de bisschop zijn invloed te willen aanwenden om de burgemeester en de raad te doen afzien van de dwaze onderneming om een kerk te bouwen, die slechts zal dienen om de haat en de voortdurende onenigheid tussen de parochianen te handhaven en daarenboven tot ondergang van het dorp en zonder enig nut voor de eredienst.

De raad gaf de gouverneur op 9 februari 1838 over enige kwesties opheldering. Vooreerst was het niet waar dat de bisschop opdracht had gegeven te zorgen voor een begraafplaats en een doopvont. Als begraafplaats gebruikte de pastoor een weide gelegen te Nieuwenhagen, die particulier eigendom was, zonder het vereiste verlof gevraagd te hebben. Deze plaats, werd onlangs weer verlaten en nu was een andere weide in gebruik in de gemeente Ubach over Worms, ook weer zonder verlof gevraagd te hebben. Ook de vergroting van de kapel was begonnen zonder verlof.

Verder was de kapel helemaal niet gebouwd door de inwoners van het gehucht Nieuwenhagen, maar door de familie Jongen, wonend te Nieuwenhagen. Het is daarom een particulier eigendom van deze familie en hun uitdrukkelijke voorwaarde was dat geen andere geestelijke deze kapel mocht bedienen dan alleen een priester uit hun familie. Dit is hier aan iedereen bekend. Weliswaar hadden goede inwoners een woning geschonken voor de rector maar dus huis was bijna onbewoonbaar.

Daarenboven zou de nieuwe kerk die men van plan was te bouwen op het gehucht de Heide beter gelegen zijn voor de bewoners de tegenwoordige kapel die in de gemeente Ubach over Worms ligt zoals aangegeven op een bijgevoegde kaart.

Wat tenslotte de schuld betrof van de vroegere rector Bosten vanwege het niet uitbetalen van zijn traktement, deze zou afgelost worden uit de opbrengst van verkoop van gemeentegronden. Wel verwachtte de raad dat het provinciaal bestuur een beslissing zou nemen over de vraag wie de proceskosten van de rechtbank te Tongeren moest betalen; de gemeente of burgemeester, thans oud-burgemeester Borghans (1830-1836). Na de

vergadering had hij toestemming gevraagd aan de raadsleden om aan Gedeputeerde Staten verlof te mogen vragen om een proces te mogen voeren tegen de vroegere rector Bosten. De burgemeester zou schuld zijn dat de gemeente het proces verloren had.

Het kerkbestuur drong in een brief aan de Koning op 20 maart 1838 nog eens aan op het verlenen van verlof om de oude kapel te mogen afbreken en de nieuwe geheel te mogen afbouwen volgens het plan dat hij in bezit moest hebben.

Blijkbaar heeft pastoor andere personen weten in te schakelen om iets te kunnen bereiken in Hasselt en Brussel. Zo schreef notaris Vreuls op 20 maart 1838 vanuit Waubach een brief aan zijn vriend Simons, lid van Gedeputeerde Staten in Brussel. Hij verzocht hem om tussenkomst en hulp. Dit moet succes hebben gehad. Want een zekere Jaminé jr. uit Brussel zou nu een bijzondere rol spelen in de kwestie afbouw van de kerk of nieuwbouw op de Hei. Deze Jaminé was architect, en door Gedeputeerde Staten naar Nieuwenhagen gestuurd om ter plaatse de hele zaak op te nemen. Hij heeft zich degelijk georiënteerd in 1838. Vooral de brandende kwestie over de plaats van de oude en eventuele nieuwe kerk. In een vertrouwelijk schrijven stelde hij de pastoor op de hoogte van een en ander en deelde hem mede hij glorievol zou overwinnen als de Provinciale Staten zijn rapport over de kerk zouden behandelen. Hij vroeg hem nog enkele noodzakelijke gegevens te verstrekken zoals hoeveel bakstenen er nodig waren, hoe duur het hout was, hoeveel grond er verzet diende te worden, hoe groot de afstand van de Hereweg naar de kerk van Schaesberg was, hoe de naam luidde van degene die het sterkst gekant was tegen de afbouw en van degenen die geholpen had, wanneer men begonnen was met de verbouwing, wanneer de gemeente het plan voor een nieuwe kerk had laten maken. Zijn rapport was zeer uitvoerig. Om kosten te besparen had hij in dit rapport voorgesteld de stenen toren te vervangen door een houten, hetgeen niet ten nadele van het uiterlijk van de kerk zou zijn, maar vooral omdat het klokje dat men had, niet meer dan 75 kilo woog.

Hij merkte op dat een nieuw bezwaar tegen het bouwen van een kerk op de Hei zou zijn, dat daar ook een nieuwe pastorie gebouwd moest worden, waarvoor men in het geheel geen geld beschikbaar had.

Hij deelde mede dat het plan van die nieuwe kerk was overgenomen van Spaubeek, waar men ze niet gebouwd had. Over de plaats waar de nieuwe kerk moest komen, op den Driesch, zegt hij dat deze even concentrisch ligt als de tegenwoordige kerk. Ook zou onherroepelijk de toegezegde bijdrage van de mensen teruglopen als de kerk niet op de Hei zou gebouwd worden, ook als Gedeputeerde Staten een plaats zouden aanwijzen die precies midden in het dorp lag. Hij persoonlijk gaf voorkeur aan het eerste plan om de kapel te verbouwen, omdat dit geen extra kosten zou leggen op de gemeente, noch op de inwoners, terwijl het tweede plan de gemeente zou ruïneren. Als de gemeente werkelijk offers wilde brengen, kon zij deze beter besteden voor het bouwen van een schoollokaal en onderwijzerswoning. Weliswaar moest twee derde gedeelte van de inwoners 1200 meter lopen naar de kerk, maar de wegen waren nogal goed en zouden ook nog verbeterd kunnen

worden, aangezien er genoeg kiezel ter plaatse aanwezig was. De plaatsen waar een kerk precies in het centrum ligt, zijn zeldzaam.

Tot zover het rapport.

Dit rapport van januari 1939 moest in zijn ogen zo gunstig zijn geweest, dat hij de pastoor durfde te verzekeren dat alles tot zijn tevredenheid zou aflopen. Jaminé had ook hierover een onderhoud gehad met de bisschop en met enkele leden van Gedeputeerde Staten.

Ook hield notaris Vreuls zijn vriend Simons op de hoogte van de gang van zaken. Hij herhaalde uitvoerig de geschiedenis vanaf 1734, over het werk van Hohan van der Heyden, de overgrootvader van zijn vrouw.

Notaris Vreuls maakte zich zorgen over het verlof omdat de afscheiding van onze streken van België voor de deur stond. Als men geen verlof had gekregen vóór die ongelukkige afscheiding dan zouden die van Schaesberg heel zeker hun oude parochie opeisen, en die van Waubach de kapel met de huizen die onder hun gemeente vielen, maar afgescheiden waren van hun parochie. En hij dacht dat ze daarbij succes zouden hebben. Om zoveel mogelijk het onheil te verzachten dat deze streken bedreigde was het nu plicht van Gedeputeerde Staten zich des te meer bezig te houden met deze zijde van de Maas. De menselijkheid eiste dat zij hun deze laatste dienst nog zouden bewijzen.

Een maand later was er nog geen verlof gegeven. Daarna schakelde Vreuls weer een andere vriend in om een duwtje te geven, vooral nu Gedeputeerde Staten toch weer advies hadden gevraagd aan de gemeenteraad.

Alles zou mislukken als de zaak niet in orde was voordat de verandering van landsbestuur was ingevoerd.

Een beslissende vergadering van de gemeenteraad had plaats op 18 maart 1839. Er waren twee punten aan de orde: het voornemen een nieuwe kerk te bouwen op de Tichelpoelen, en het rapport van Jaminé hierover.

Overwegende; dat de inwoners die hebben ingeschreven voor 6000 francs als de kerk op Tichelpoelen (hoek Wilhelminastraat – Hoogstraat) zou gebouwd worden, daarvan zouden afzien, als deze gebouwd zou worden op de plaats die het rapport en de brief van de commissaris aangaf; dat de gemeente geen verdere offers meer kan brengen dan die vroeger reeds waren opgegeven, en dat deze nog zouden verminderen omdat de inwoners zich alleen verplicht hadden tot dat bedrag als de kerk geen andere plaats dan de Tichelpoelen gebouwd zou worden; dat het tekort al te groot was en dat de last te zwaar was voor de gemeente, besloot men af te zien van de vroegere gedane aanvraag voor het bouwen van een nieuwe kerk, en op genoemde plaats een schoollokaal te bouwen, waarvan later een plan ter goedkeuring zou worden opgestuurd.

Na bijna acht jaren van strijd heeft Onderst Nieuwenhagen zijn zin gekregen. De raad betaalde zo gauw als mogelijk de schuld aan rector Bosten en aan architect Lemmens uit Beek zijn rekening van 90 francs voor het maken van het plan voor een nieuwe kerk. De koning gaf een subsidie van 3000 francs aan het kerkbestuur.

Het kerkbestuur deelde op 30 juli 1839 het besluit van de gemeente en van de Koning aan de bisschop mede.

Men was al klaar met de afbraak van de oude kapel en men was bezig met de nieuwe fundering. Men hoopte nog vóór de winter klaar te zijn met uitzondering van de toren en het zangkoor. Men vroeg maar meteen een subsidie van 6000 frans aan de bisschop.

Eind 1840 is de kerk gereedgekomen, waarmee een einde kwam aan een langdurige periode van twisten tussen voor- en tegenstanders. Deze kerk heeft tot 23 december 1917 toen de huidige kerk aan de Kerkstraat werd ingezegend en in gebruik genomen, door overbrenging van het Allerheiligste uit de oude naar de nieuwe kerk.

Voormalige parochiekerk in gebruik als patronaat.

Na de ingebruikname van de nieuwe parochiekerk in 1917 werd het “Sjpaans Kentje” verbouwd tot patronaat; het gebouw kreeg een verdieping en de vensters werden vergroot. Zowel vóór als na de oorlog is het patronaat van grote betekenis voor de Nieuwenhaagse parochie gemeenschap, dit was dan ook in 1979 de reden dat het interieur van het “Sjpaans Kentje” geheel werd gerenoveerd.

Besluit

Uit het voorgaande valt duidelijk af te leiden, dat het patronaat, het “Sjpaans Kentje” géén uit 1745 daterende schuil- of refugie kerk is maar een gewone voormalige parochiekerk uit 1831 c.q. 1840.

Moge deze achtergrondinformatie betreffende de totstandkoming en het gebruik van het “Sjpaans Kentje” desondanks toch duidelijk maken, dat deze oude parochiekerk van Nieuwenhagen behouden moet blijven voor de toekomst.

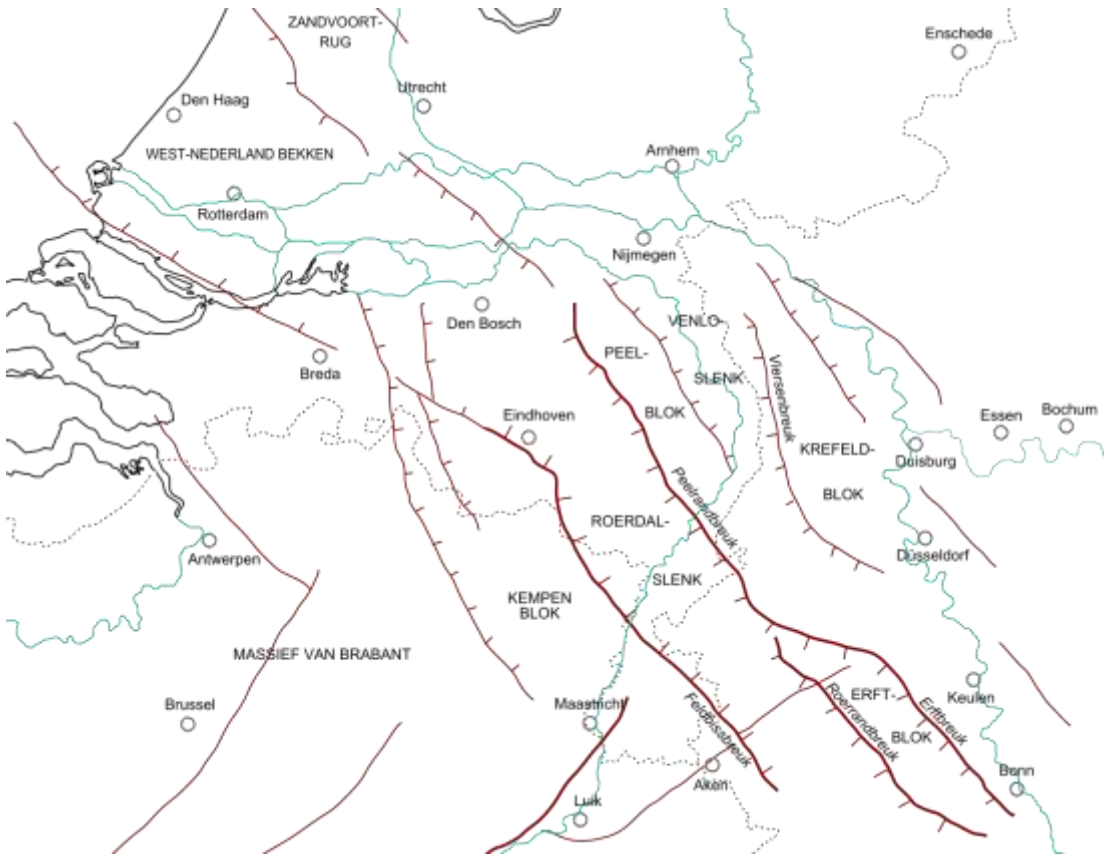
Nieuwenhagen, januari 1985
J.W.J.M. LÓrtije

Geraadpleegde literatuur”:

“Nieuwenhagen; kapel, hulpkerk, rectoraat, parochie” door: pastoor H. Meens, 1967.

De Feldbiss

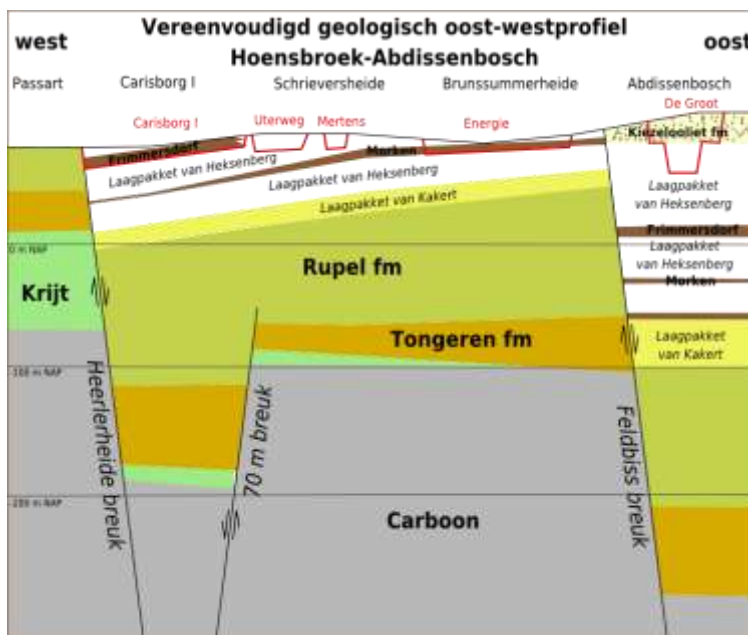
binnen de gemeente Landgraaf

De Feldbiss vormt de zuidelijke begrenzing van de Centrale Slenk (het woord slenk betekent naar beneden gezakt gebied). De noordelijke begrenzing van deze slenk wordt gevormd door de Peelrandbreuk die even ten noorden van Roermond in dezelfde noordwest-zuidoost richting loopt als de Feldbiss. De afzettingen van de Centrale Slenk zijn dus naar beneden gezakt, terwijl de lagen ten noorden van de Peelrandbreuk en ten zuiden van de Feldbiss relatief hoger zijn komen te liggen ten opzichte van de Centrale Slenk.

Aan de oppervlakte ziet men van de Feldbiss over het algemeen niet veel. De breuk komt van het westen ons land bij Born binnen vanuit België en zet zich voort in de richting van Sittard.

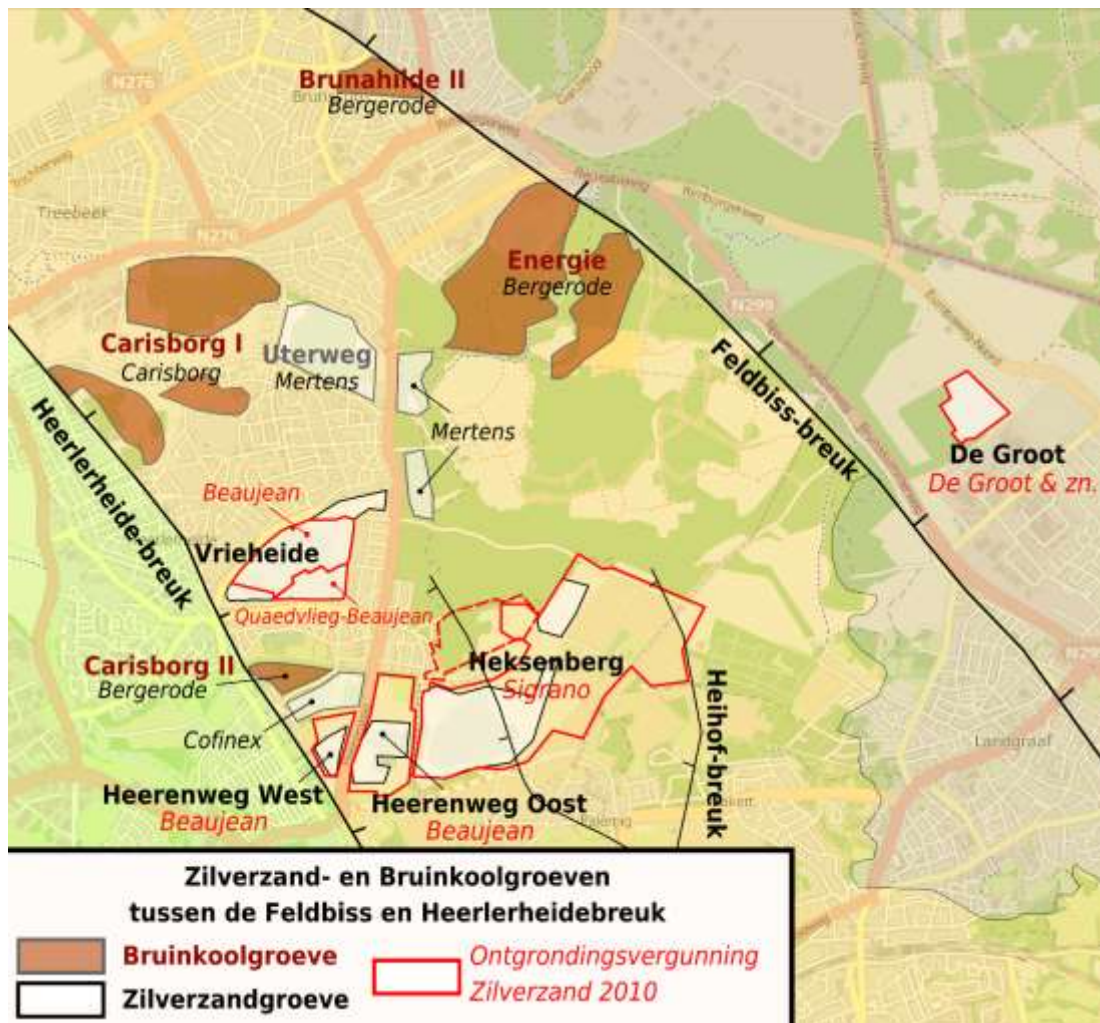
De Feldbiss komende uit Brunssum loopt juist ten zuiden van de officiersclub van de Afcent langs en gaat dan min of meer evenwijdig lopen met de weg tussen Brunssum en Nieuwenhagen. Het profiel van de Feldbiss is in de hiernavolgende tekening weergegeven. In de Brunssummerheide komt geen löss meer voor omdat dit en zandgebied is zonder löss. Voor een goed begrip zij nog vermeld dat de löss zich in de laatste en voorlaatste ijstijd, toen er in Zuid-Limburg nog geen begroeiing was en de bodem bevroren als fijnstof door de lucht heeft verplaatst en zich met uitzondering van de Brunssummerheide als een deken over heel Zuid-Limburg heeft uitgebreid. Op het profiel, ten zuiden de breuk komt het Mioceen voor bestaande uit leemvrije zanden en een enkele bruinkoollaag en ten noorden van de Feldbiss een overvloed aan grind waar ook kleilagen in voorkomen. De kleilagen hebben ervoor gezorgd dat er ten noorden van de Feldbiss zogenaamde hangvenen voorkomen, die zich boven op een kleilaag hebben ontwikkeld doordat het regenwater niet kon afvloeien.

Wanneer men de Feldebiss
verder naar het zuidoosten

vervolgt dan blijft de breuk evenwijdig lopen met de Nieuwenhagerweg en het vervolg

binnen de gemeente Landgraaf de Brunssummerweg. Nabij het kruispunt aan de Reeweg buigt de Brunssummerweg zich even naar het zuiden af en loopt de Feldbiss tot aan de Hoogstraat vrijwel loodrecht over de Brunssummerweg.

Dan kruist de Feldbiss de Prins Bernhardstraat, loopt vrijwel evenwijdig met de Marijkestraat en kruist de Hereweg bij het Hoefveld om vervolgens in de buurt van de Gravenweg de gemeente Landgraaf te verlaten. De Feldbiss buigt dan even naar het westen en vervolgens naar het zuidzuidwesten en loopt precies onder de toren van de abdij Rolduc door in de richting van Duitsland. De toren is een twintigtal jaren geleden ernstig door de mijnschade beschadigd, maar is sindsdien weer prachtig gerestaureerd.

De bewegingen langs de Feldbiss zijn grotendeels verticaal geweest (Heybroek 1947) en niet horizontaal, waarbij twee gebieden horizontaal langs elkaar schuiven. Uit metingen is gebleken, dat hij een helling van 60 graden in het Carboon het dekterrein (alle lagen jonger

dan het Carboon) een helling gehad moet hebben van 85 graden. Dat betekent dat de helling van de Feldbiss heel steil is.

Voor een goed begrip zij vermeld dat de lijn van de Feldbiss die op de kaart staat de plaats van de breuk is waar hij aan de oppervlakte komt. Dat betekent dat zelfs bij een steile hellingshoek de plaats van de Feldbiss in de top van het Carboon ongeveer 50-100 m naar het noorden ligt en afhankelijk van die hellingshoek min of meer evenwijdig met de Feldbiss aan de oppervlakte loopt.

Verder is van belang de grootte van de spronghoogte van de Feldbiss. In het profiel ten zuiden van Brunssum bedroeg die sprong aan de basis van het Tertiair 273 m. Hier bedraagt de spronghoogte van de breuk aan de basis van het tertiair ongeveer 210 m. Ahorner (1962) heeft de spronghoogte van de Feldbiss op verscheiden plaatsen bepaalde op het niveau van de basis van het Tertiair.

Hij stelde een toename van de spronghoogte vast van zuidoost naar noordwest. In de buurt van Herzogenrath bedraagt de spronghoogte 150 m, bij Eygelshoven even ten zuiden van Landgraaf 120 m. en bij Brunssum 300 m. en bij Sittard 400 m. Van het zuiden uit gezien zakt de schol ten noorden de Feldbiss naar

het noordwesten steeds dieper weg. Alleen is er afname in de spronghoogte tussen Herzogenrath en Landgraaf, hetgeen toe te schrijven is aan de zogenaamde Anticline van Waubach, een stabiele zone in het Carboon waardoor de spronghoogte zich minder duidelijk manifesteert. In het gebied van Landgraaf komt nogal wat löss voor maar een duidelijk dikteverschil in de löss ten noorden en zuiden van de breuk, zoals bij Sittard, valt hier niet waar te nemen.

Deze breuken-tectoniek is waarschijnlijk al begonnen in het Carboon en zet zich in de tijd tot heden voort.

In de buurt van Sittard bedraagt de spronghoogte van een bepaald niveau in de löss ongeveer 5 m. Aangezien de ouderdom van die afzettingen op ongeveer 30.000 jaar gesteld kan worden, betekent dat een daling langs de breuk van ongeveer 1 cm in zestig jaar. Dat de invloed van de Feldbiss tot op de dag van vandaag doorgaat blijkt onder meer uit de zeer lichte aardbevingen die er zo nu en dan voorkomen en waarvan het epicentrum meer dan eens langs de Feldbiss is vastgesteld.

Ze veroorzaken gelukkig vrijwel geen schade.

Literatuur:

Ahorner, L (1962) Untersuchungen zur Quartären Bruchtektonik der Niederrheinische Bucht, Diss.Univ.Köln 1961, Eiszeitalter und Gegenwart, 13, p. 24-105

Heybroek, F (1947): Over horizontale bewegingen langs de grote breuken in Zuid-Limburg, Geol. En Minb., N.S.9., p 169-172

Kuyl, O.S. (1980): Toelichting bij de geologische kaart van Nederland 1: 50.000 blad Heerlen. Rijks Geologische Dienst, Haarlem.

Schaesberg, 1 maart 1985
O.S. Kuyl

Het bomenbestand van het park

Om het kasteel Strijthagen

Het kasteel Strijthagen en zijn omgeving zag er in 1775 heel anders uit dan nu.

Het kasteel en de hoeve waren geheel omsloten door grachten en vijvers, het herenhuis had een eigen binnenplaats. De kleine vierhoekjes zuidoostelijk van het kasteel zijn waarschijnlijk de nutstuinen (groentetuinen) geweest.

In de loop van de eeuwen is er heel wat veranderd, de nutstuinen en een gedeelte van de vijvers maakten plaats voor een park. Het kasteel veranderde steeds van eigenaar en werd in 1917 aangekocht door de Oranje-Nassaumijnen (later O.G.O.N.).

Door de families die op het kasteel woonden zijn vaak bijzondere bomen aangeplant.

Verscheidene van deze bomen zijn meer dan honderd jaar oud.

In het jaar 1950 is het waterpeil van de vijvers gestegen omdat men de beschoeiing verhoogd heeft. A.J. Toussaint heeft in een artikel in Steenkool van 1950 reeds gewaarschuwd dat door het verhogen van de waterstand het bestand aan bomen zou verminderen.

Op verzoek van J. Silvertand, boswachter te Strijthagen heeft J.W. van Venrooij in 1973 het bomenbestand in het park van Strijthagen geïnventariseerd in verband met het te verwachten bezoek van boomdeskundigen van de Nederlandse Dendrologische Vereniging.

In samenwerking met de visvereniging vond in 1979 wederom een inventarisatie plaats.

In mei 1984 bleek dat bij de ingang van het park een aantal bomen waren gekapt, in juli daaraanvolgend heeft weer een inventarisatie plaatsgevonden.

In de tabel is te zien dat het aantal bomen in 1973 nog 112 bedroeg en in 1984 nog 88.

Verscheidene zeer zeldzame bomen zijn dood gegaan door de verstoring van de waterhuishouding waardoor de wortels van de bomen in het verhoogde waterpeil kwamen te staan.

Het is duidelijk dat het beheer van de bomen in het kasteelpark te Strijthagen gefaald heeft.

Kapvergunningen zijn onoordeelkundig verleend en de wateroverlast door de hogere waterstand heeft veel bomen doen doodgaan.

Op de tabel een overzicht van het aantal en de soort bomen in het park om kasteel Strijthagen.

De bomen van het kasteelpark Strijthagen	1973	1979	1984
<i>Taxus baccata</i> , gewone taxus	8	8	6
<i>Tilia platyphyllas</i> , grootbladige of zomerlinde	2	2	1
<i>Cedrus atlantica</i> , Atlasceder	1	1	-
<i>Fagus silvatica atropunices</i> , bruine beuk`6	6	6	4

Tilia Europea Europese of Hollandse linde	2	2	1
Quercus borealis, Amerikaanse eik	3	3	2
Fraxinus exelsior, gewone es	3	3	2
Quercus robur, zomereik	9	9	8
Fagus silvatica rotundifolia roodbladige beuk	1	1	-
Pinus strobus Weymouthden	1	1	1
Larix decidua, Europese larix	5	5	5
Acer pseudoplatanus gewone esdoorn	5	5	5
Aesculus hippocastanum laciniata kastanje slipbladig	1	1	1
Picea pungens clauca, blauwspar	1	1	1
Picea abies, fijnspar	2	2	2
Magnolia tripetala Umbrella tree	1	1	1
Fraxinus excelsior pendula, treures	1	1	1
Chamaecyparis pisifer plumosa	1	1	1
Liriodendron tulipifera, tulpenboom	2	2	1
Acer pseudoplatanus purpureum, purper esdoorn	1	1	1
Aesculus hippocastanum, witte paardenkastanje	2	2	2
Salix alba, schietwilg	9	9	9
Fagus silvatica, gewone beuk	9	9	9
Robinia pseudoacacia, gewone acacia	2	2	2
Prunus avium, zoete kers of krik	2	2	2
Thuja typhina, fluweelboom	1	1	1
Pinus nigra sap nigra, Oostenrijkse den	3	3	2
Laburnum anagyroides, gouden regen	1	1	-
Metasequoia glyptostroboides	2	2	2
Salix caprea, waterwilg	1	1	-
Taxodium distichum, moerascypres	3	3	3
Ulmus glabra, bergiep	5	5	-
Tilia cordata, kleinbladige of winterlinde	1	1	-
Aesculus hippocastanum witte paardekastanje	5	5	2
Salix alba vitellina bindwilg	2	2	2
Larix laricina Japanse larix	7	7	7
Crataegus monogyna eenstijlige meidoorn	1	1	1
Totaal aan bomen	112	112	88

Gekapt of dood 24 bomen. Dit is 21% van het bomenbestand gekapt of dood.

Opmerking:

Alleen de opgaande bomen zijn geïnventariseerd, de struiken zijn buiten geschouwing gelaten.

Opname: juli 1973 J.W. van Venrooij; sept 1979 F.G. van Dijck en J.W. van Venrooij en mei 1984 F.G. van Dijk – O.S. Kuyl en J.W. van Venrooij.

Het Mergellandschaap

Inleiding

Zelfs een schapenfokker zal bij het lezen van bovenstaande titel even zijn wenkbrauwen fronsen; behalve het beroemde Texelse schaap kent hij maar twee andere Nederlandse rassen. En dat zijn dan het melkschaap, waarvan er nog zowel in Zeeland als in Friesland een aantal gefokt worden, en het heideschaap, waarvan een drietal typen is te onderscheiden: het Kempische, het Drentse en het Veluwse type.

Toch hebben eer in Zuid-Limburg, speciaal in het Mergelland, tot in het begin van deze eeuw schapen onder leiding van een herder rondgelopen, die wat betreft uiterlijk afweken van de bovenvermelde inheemse schapenrassen. Of we hier te maken hebben met een echt ras valt nog te betwijfelen.

In dit artikel zal de lezer geïnformeerd worden over historische, sociale en volkskundige aspecten van dit in het gebied van Zuid-Limburg, dat ruwweg begrensd wordt door Maas, Geul en Gulp en de Belgische grens, gefokte dier.

Vooruitlopend op de gegevens, later vermeld, moet gezegd worden, dat de schapenhouderij in het Mergelland tot circa 1920 wezenlijk verschilde van die welke uitgeoefend werd op de zandgronden van de Kempen, de Veluwe, Drenthe en aangrenzende gebieden, zoals de Lüneburgerheide.

Bij het lezen van Bringemeier (1954), Tiesing (194), Frère (1928 en 1936) valt het op, dat de schapenhouderij op die zandgronden de spil was van de boereneconomie; de zeer grote schapenkudden zorgden hier voor de noodzakelijke mest, waarmee op de magere zandgronden landbouw bedreven kon worden. De schepers waren hier belangrijke mensen met bepaalde nevenfuncties, eigen klederdracht, vaste feesten en organisaties. Elke boer was, noodgedwongen, schapenhouder. De introductie van de kunstmest heeft daar dan ook grote veranderingen teweeggebracht, zowel wat betreft de boereneconomie als het landschap. In Zuid-Limburg was de schapenhouderij op het einde van de vorige eeuw een marginaal bedrijf. Dit uiterst vruchtbare lössgebied waar intensieve landbouw bedreven werd, bood weinig voedsel aan schapen. Alleen kleine boeren, vaak pachters, bezaten schapen en verkregen op deze manier extra hoeveelheden mest, waardoor ze toch hun land voldoende monden bemesten. De schapenhouderij was geen noodzaak. De schepers zelf waren in sociaal opzicht “randfiguren”. Bovendien was de schapenhouderij regionaal bepaald: alleen in die dorpen of gehuchten, die op de randen van het vruchtbare Lössplateau lagen, trof men kleine schapenkudden aan, omdat alleen in deze gebieden nog relatief veel voor schapen

geschikte weidegrond aanwezig was (kalkgraslanden, bosranden, holle wegen, boomgaarden e.d.). Het plateau zelf bood onvoldoende weidegrond voor schapenkudden.

Tenslotte blijkt de schapenhouderij weinig geïnstitutionaliseerd te zijn geweest, terwijl dit op de zandgronden wel het geval was: de schepers waren daar belangrijke mensen met vaste en nevenfuncties, eigen kleding en voorwerpen, hadden bepaalde rechten en plichten er waren vaste feestdagen voor scheren, wassen, wol verkoop e.d.

Dit alles verleende op de zandgronden de scheper en zijn kudde een duidelijk omschreven plaats in de dorpsgemeenschap.

De gegevens die tot de samenstelling van dit artikel geleid hebben stammen in hoofdzaak uit de mond van onze zegsman Sjang B., een 76-jarige boer uit het gehucht Honthem (ten zuiden van Margraten), die in zijn jeugd scheper geweest is, en aan Funs H. uit 't Rooth, eveneens een ex scheper.

Literatuurgegevens betreffende dit onderwerp zijn zeer schaars. Geput werd uit o.a. Vroomen (1977), Kemp (1925) en Lemmerling (1977).

De scheper

Van de 13 ons bekend schepers was een elftal zelf eigenaar van de kudde. Zonder uitzondering waren dit kleine boeren of pachters, die op deze manier voldoende mest verkregen om hun landbouwbedrijf lopende te houden. De overigen waren in loondienst of werkten voor de kost en inwoning (tabel 1). Van de totale groep was een aantal “oongeraaje” (mentaal of fysiek enigszins gehandicapt), een aantal zeer jong, (14 tot 20 jaar) en er was zelfs een vrouwelijke scheper.

Volgens Tiesing (1943) en Bosmann (1941) blijkt de scheper op de zandgrond een belangrijke sociale positie te bezitten: de “Grossschäfer” was ofwel de oudste ofwel de op één na oudste zoon van de kudde eigenaar.

Een leertijd voor aankomende schepers bestond hier niet: de jonge scheper kende de korte en dagelijkse route van de kleine kudde snel. Bovendien kwam de kudde elke dag naar de potstal terug. Dit in tegenstelling tot de Drentse en de Lüneburger situatie.

Vaste nevenberoepen, zoals in Drenthe of Noord-Duitsland: imker of natuurgenezer, ontbreken hier. Scheper zijn was tijds (leeftijd) sociaaleconomisch (kleine boer) of fysiek (lichaamsgebrek) bepaald. Onze zegsman schildert die hem bekende schepers toch apart van de andere dorpsbewoners. Sommigen waren beruchte stropers, een andere een geziene mondharmonicaspeler, één de

dorpsboeman, anderen imker of verzorger van de moestuin. In elk geval klaagt onze zegsman erover, dat de scheper een lagere sociale plaats innam: zelfs 's zondags moest hij met zijn kudde erop uit, waardoor zondagse geneugten (bv. kermis) hem ontzegd werden. Ook in de Limburgse volksverhalen is de scheper een aparte figuur. We zien hem dan ook als weerwolf of vuurman optreden (Kemp 1925).

Een traditioneel bepaald herderskostuum heeft vanaf het einde van de vorige eeuw in het Mergelland niet bestaan. Foto's van schepers en de gegevens van onze zegslieden bevestigen dit. Hun garderobe bestond uit datgene wat erop de boerderij aanwezig was. Hannes (tabel 1) bijvoorbeeld droeg in de winter een grove pet met oorkleppen, die naar believen over de pet of onder de kin vastgeknoopt konden worden; een zware, tot aan de enkels reikende jas, zelfgebreide wanten en zware kapklompen.

Het enige traditionele voorwerp dat door elke scheper gebruikt werd, was de staf met het bekende lepelvormige schepje dat niet alleen tot doel had afgedwaalde schepen tot de orde te roepen, maar ook om bepaalde dieren te vangen of om braamtakken uit de vacht te halen, en bepaalde voor schapen schadelijke planten uit te steken.

Gezien het geringe aantal schepers en de geringe slijtage, is het aantal herdersschopjes altijd erg beperkt geweest; er is ons dan ook slechts één voorbeeld uit het Mergelland bekend.

Andere voorwerpen, traditioneel voor de scheper in andere gewesten, zoals knapzak, breipenhouders en zalfpotjes, waren hier rond 1900 onbekend (vgl. Bosmann).

Enkele spreekwoorden herinneren aan de scheper in het Mergelland. Als iemand zuinig moest zijn, werd vermanend gezegd: "Schieperke, bewaar dien eurte" (scheper, bewaar je etensresten). Dezelfde uitdrukking komt voor in een weervoorspelling op lange termijn: "Es mèt Leegmès de zon op de keerskes schient, dan mot de sjèper zien eurte beware" (Als op Maria Lichtmis, 2 febr., de zon op de kaarjes schijnt, dan moet de scheper zijn afval bewaren). Dezelfde uitdrukking wordt vermeld in Vroomen (1977) en Lemmerling (1978).

De kudde

Daar straks uitvoerig wordt ingegaan op het exterieur van het mergellandschaap volstaan we nu met een korte schets. De kop is steeds hoorn loos, smal en lang met een iets gebogen neusrug ("ramneus") vaag zwart of bruin gevlekt of gespikkeld op een witte ondergrond. De romp is lang en smal; de wol is lang en gegolfd, nooit gespiraliseerd en hangt als een deken om het dier heen. De

kleur is wit of iets gelig. Op een enkele foto komen zwartharige dieren voor. Andere kleurvarianties zijn niet bekend. De staart is lang en behaard. De poten pezig, dun en bruin of zwart gevlekt.

Natuurlijk bezaten de individuele schapen geen namen, toch kende de scheper zijn dieren; het vlekken en kleurpatroon op de kop, het geslacht, de leeftijd of andere eigenaardigheden hielpen hem het dier te herkennen. Het merken van de dieren door middel van oorrandinsnijdingen in de vorm van smalle driehoekjes (vgl. Bringemeier) was onze zegsman Sjang B. wel bekend, maar werd in zijn tijd niet toegepast.

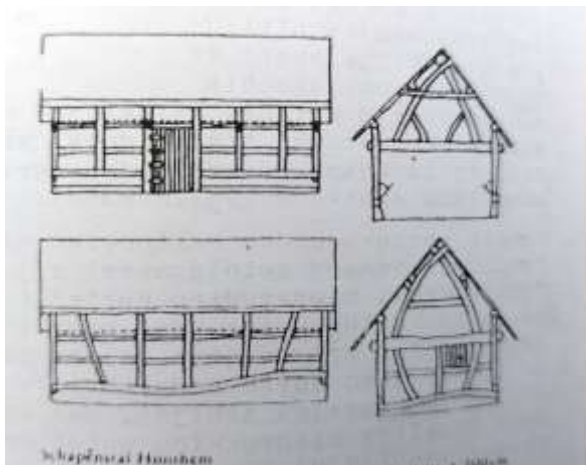
Dialectische benamingen voor de geslachtsgroepen: “weir, hamel en grim”, resp. voor ram, gecasteerde ram en ooi.

Leeftijdsgroepen: “lemke, lamzoekling, ieling en euver jeurige” voor resp. lammetje, lam, zuiglam (net van de moeder af), eersteling (eenjarige), een meerjarige.

Kleurgroepen: “sjpikkel, voesnek en voeskop”, voor respectievelijk gespikkelde kop, roodbruin nek en roodbruin kop.

Elke lezer kent de typische schaapskooien uit de Noordwest-Europese heidegebieden; deze vrij grote, met riet gedekte potstallen, vaak afzijdig gelegen van boerderijcomplex of dorp zijn vaak object geweest van landschapsschilders en fotografen.

Schapenstallen uit het hier beschreven gebied waren opgenomen in de in principe rond een binnenplaats gelegen rangschikking van woonhuis, schuur en veestallen, waren uiteraard kleiner van omvang en boden ook onderdak aan andere huisdieren, b.v. kippen. Er zijn ons slechts enkele voorbeelden bekend: in Eckelrade (Dorpstraat), Honthem (inmiddels verdwenen) en in Mheer (naast de Tiendschuur).

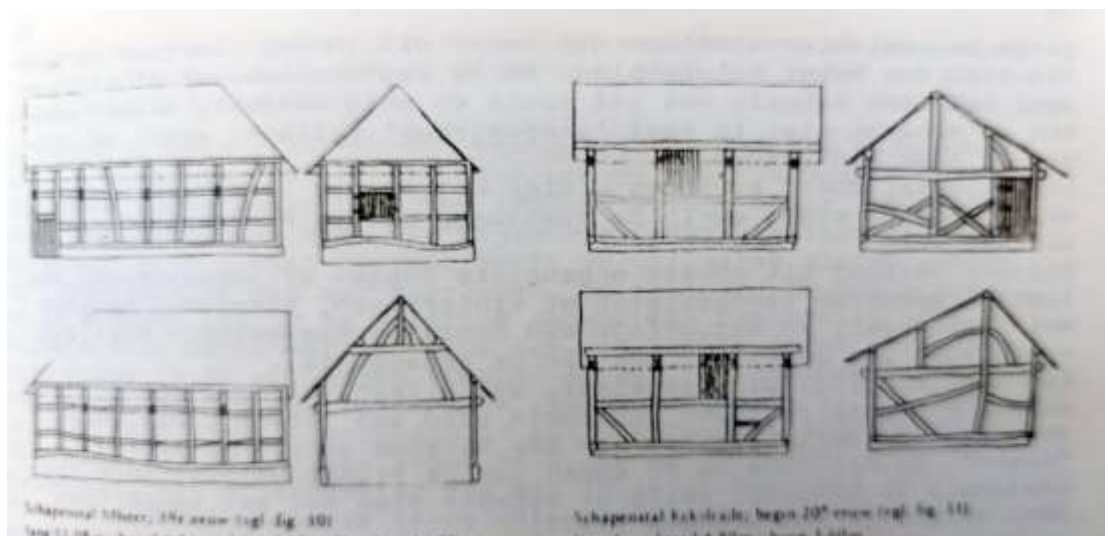
De schapestal in Honthem werd rond 1920 gebouwd door de dorpsstimmerman en werd in 1939 afgebroken. De reconstructietekening danken wij aan onze zegsman. De exacte maten zijn onbekend, maar bedragen ongeveer 5 x 9 m. Langs- en topgevel waren respectievelijk 3 en 6 m hoog. Het houten raam (“het gesjeu”) waarin de gehele vakwerkconstructie was opgesloten, rustte op een rij van mergelblokken, waartussen openingen waren vrijgelaten, die tot functie hadden

het overschot aan urine uit de mest te laten afvloeien. De gevels vertoonden slechts twee

openingen: een brede deur in de lang gevel (die naar buiten open ging) en in de oprit van de boerderij aan de kopse gevel een klein houten luikje, dat ook naar buiten open ging. In het interieur bevond zich een teil ("tin") voor water, die om het omvergooien tegen te gaan aan de stevige houten paal (tevens schuurpaal) vastgebonden was. Aan de beide korte en aan één lange kant bevond zich de ruif ("ben of reup"). Een klein gedeelte was gereserveerd voor kippen.

Elke dag voordat de schapen terugkwamen uit het veld werden 7 of 8 bussels ("gerven") uitgedorst stro gestrooid; alleen in het voorjaar diende meer gestrooid te worden, omdat de schapen dan door het jonge gras ("gelpsj graas") en vooral door de jonge scheuten "knop-laup" (= kraailook) "aan de sijet waren" (diarree hadden). De mest werd twee keer per jaar verwijderd: in het voorjaar (maart – april), liefst tijdens vriezend weer) en in oktober. De mest lag zo hoog, dat de lammeren in de ruif konden spelen. Per keer werd de totale hoeveelheid mest (40 tot 50 "sjlaagskarre" – tweewielige opklapbare mestkar) naar de akker(s) gebracht. Deze hoeveelheid, grof geschat 90 m² mest, was voldoende voor een halve ha rogge of voor een kwart ha bieten of aardappels. De potstal uitgraven was zwaar werk: twee volwassen mannen hadden hier twee dagen werk aan, en om de stank te kunnen verdragen werd de jeneverfles duchtig aangesproken.

De schapenstal uit Mheer vormt een onderdeel van het boerderijcomplex hoek Stallestraat-Dorpstraat en stamt uit het einde van 18^e of begin 19^e eeuw. Ofschoon het gebouw al vanaf 1900 geen kudde schapen heeft gehuisvest, wordt het door de bewoners nog steeds "de schapenstal" genoemd. Het dak vertoont aan de ene kant een wolfseind, de andere kopse gevel sluit aan bij de bakstenen koestal.

In tegenstelling tot bovengenoemde schapenstallen, die geheel uit constructief deugdelijk vakwerk zijn opgetrokken (gekantrecht essenhout, waarvan alle verbindingen getoogd zijn met houten pennen en voorzien van stevig vlechtwerk met leem enz.) is de schapenstal uit Eckelrade (Dorpsstraat, eig. T. v.d. Berg) als een overgangsvorm te beschouwen van vakwerk naar baksteenbouw: alle horizontale verbindingen zijn gespijkerd en de benedenste vakkenrij bezit een halfsteense baksteenvulling. De overige vakken bezitten een lemen vulling, maar ook hier zijn roeden schorren gespijkerd. Het gebouwtje dateert uit het begin van deze eeuw.

De samenstelling van het voer hing grotendeels af van de tijd van het jaar. In het late voorjaar en de vroege zomer bestond dit uitsluitend uit wilde grassen en kruiden van wegbermen en kalkgraslanden. Tot en met juli was er volop voedsel. Gelukkig kon de scheper na de oogst omstreeks half augustus gebruik maken van de stoppelvelden, behalve wanneer de eigenaar van het perceel dit uitdrukkelijk verbood door in het midden van zijn perceel duidelijk zichtbaar een “vrie-wösj” te plaatsen (een stok van circa 2 m met aan de top een bosje takjes, stro of kruiden gebonden).

Hetzelfde gebruik wordt vermeld door Frère (1928) voor Belgisch, en door Lemmerling (1978) voor Nederlands-Limburg.

De winter was uiteraard de voedselarmste periode van het jaar. Ondanks het feit dat stoppelveld, kalkgraslanden en wegbermen niet veel voedsel opleverden ging de kudde toch elke dag op pad. Soms kreeg de kudde toegang tot een boomgaard of weiland, of mocht door een perceel winterrogge wandelen: de jonge roggeplanten stoelden dan beter uit in het voorjaar en konden zich beter ontwikkelen. Na de zware sneeuwval of bij guur weer bood een naburig bos was luwte en enig voedsel, alleen mochten de schapen niet te veel “wintergreun” (klimop) eten; ze zouden er ziek van worden.

In elk geval moest er in de winter bijgevoerd worden. Dit gebeurde ’s morgensvroeg en in de namiddag, als de kudde terugkwam uit het veld.

Bijvoer bestond uit enkele ong edorste rogge- of haverschoven, een tiental gesneden voederbieten of winterrapen, eventueel gemengd met strohaksel, en natuurlijk een bepaalde hoeveelheid hooi, dat opgeslagen lag onder het dak van de schapenstal.

Een zeer speciaal wintervoedsel, dat alleen nog door Hannes, een oudoom van onze zegsman, verzameld werd was “peume”. Dit waren de gedroogde worstelstokken van het bekende akkeronkruidgras “kweek”. Na het ploegen en eggen van de stoppelvelden, werd dit verzameld en bewaard. Zelfs de schapen aten het met lange tanden. Vergelijk ook Vroomen (1977).

De winterperiode, vanaf november tot half maart, was door scheper en kudde een moeilijke tijd. De voornaamste zorg bestond uit het verkrijgen van genoeg voedsel, waarbij er van werd uitgegaan, dat bijvoeding pas dan werd gegeven, als er buiten niets meer te vinden was.

Door de nood gedwongen kwam de scheper wel eens in overtreding. Boomgaarden of weilanden werden illegaal bezocht, bieten of winterrapen werden “georganiseerd”, winterroggepercelen snel gepasseerd en een “vrie-wösj” niet gezien. In elk geval, een goede scheper had meestal nog wel wat achter de hand.

Wanneer met eind maart de lammertijd op zijn hoogtepunt was, was de ergste zorg voor voedsel wat achter de rug. Bij een geboorte werd zelden geassisteerd. In verband met hun constitutie zag de scheper graag eenlingen bij eenjarige ooien, bij meerjarige tweelingen.

Castratie (Löbe) van jonge rammen gebeurde volgens onze zegsman steeds op Goede Vrijdag. Terwijl een helper het dier vasthield, snel de scheper met zijn vlijmscherpe zakmes (löbbekniep) of scheermes (“sjaarsj”) de punt van het scrotum (“buul”) af, pakte met zijn tanden de testes (“hoeier”) vast en trok de zaadstrengen (“peize”) kapot, terwijl hij met zijn twee handen het scrotum boven de testes dichtkneep opdat de zaadstrengen de darmen niet zouden meentrekken. De wonde werd vervolgens aangestipt met olie (“sjmaat”). Dezelfde dag werden ooilammeren “gesjtuts” of “gesjwens” (de staart afgekap). Dit werd gedaan om de ooien gemakkelijk te onderscheiden van de rammen. Bovendien zou een staartloze ooi beter gedekt kunnen worden en de derde reden was dat ze schoner blijven in verband met diarree.

Laat geboren ramlammeren werden nog wel in het najaar gecastreerd d.m.v. een afbindtechniek. Een pekdraad van circa 30 cm werd aan beide einden bevestigd aan vingerdikke stokjes. Hiermee werd het scrotum net boven de testes zeer krachtig afgebonden. Het benedenste gedeelte smeerde men in met groene zeep. Na aanvankelijk te zwellen ging dit gedeelte rotten en verdroogde na enkele weken. Volgens onze zegsman werd deze methode weinig toegepast: niet alleen omdat er al eens dieren een infectie opliepen en stierven, maar ook omdat de methode uiterst pijnlijk was.

Ofschoon er geen traditioneel vastgelegde scheerdag bestond bij onze informanten, schoor men toch vóór St. Jan (24 juni). Andere dan op de zandgronden (Tiesing 1943 en Bringe Meier 1954) werd deze dag of deze dagen, niet als bijzonder gekarakteriseerd. Sjang B schoor zijn dieren meestal zelf: 20 volwassen dieren werden dan opgesteld en die dag geschoren, de rest van de kudde volgde in groepen van 20 de volgende dagen. Een familielid trok tijdens deze dagen met de kudde mee. In andere jaren werd de hele kudde (circa 80 volwassen dieren) op één dag geschoren maar dan werden enkele huurscheerders gecontracteerd à raison van de kost, een liter brandwijn en een à twee Belgische Francs. Men begon dan 's morgens vroeg om 5 uur en om 10 uur trok de kudde uit, met uitzondering van een 15-tal dieren. Als rond 4 uur 's middags de kudde terug was, werden de nog resterende ongeschoren schapen afgewerkt.

Het scheren vond plaats op de “din”(deel). Men bond de schapen vast op tafels, gemaakt van schragen of kisten, gelegd met staldeuren of planken. De scheerder begon met de halspartij en werkte via de onderbuik in de richting van de ruglijn. Dan werd het dier op zijn geschoren

zijde gelegd en in de omgekeerde richting geknipt. De geschoren wol blijft één geheel vormen, het zogenaamde wolvlies (“greuf”). Elke “greuf” werd van grove ongerechtigheden ontdaan, met de schone zijde tweemaal naar binnen gebouwen, met een touwtje omwonden en per stuk (2,5 tot 5 kg) verkocht. De minder ervaren huurscheerders haalden een score van 15 schapen per dag, de scheper zelf 20. De kost van die dag was stevig, behalve het borreltje per schaap, een stuk Limburgse vlaai bij de 4 uur koffie als er huurscheerders waren.

Ofschoon onze zegsman in zijn lagere schooljaren het spinnen leerde, werd dit toch rond 1920 niet meer thuis beoefend. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de spinnenwielen van de zolders gehaald en moest er bij gebrek aan garen gesponnen worden. Van zijn ouders kende hij de winterse spinavonden, waarbij de spinsters zelfs nog met een spintol, gemaakt van een stokje en een halve aardappel, waarmee de wolresten die aan dorens bleven hagen tot een draad verwerkt werden.

Rond Allerheiligen (1 november), als de “reube” rijpten, moest de kudde uitgedund worden. Dit gebeurde uitsluitend d.m.v. verkoop. Onze informanten slachten hun dieren niet en aten nooit schapenvlees. Pas in de oorlogsjaren van 1940 – 1945 heeft één informant schapenvlees leren eten en conserveren. Het in grove stukken verdeelde lam werd in broodbakoven goed aangebakken en daarna in aarden potten gelegd en overgoten met eigen vet.

Het schaap

Nederlandse schapenrassen.

In navolging van Lantinga (1976) kunnen we gekweekte schapen in twee groepen onderscheiden: landrassen en cultuurrassen. Het verschil tussen beide groepen schuilt voornamelijk in hun genetische samenstelling als gevolg van geografische isolatie (plaatsfactor) en doelbewuste verdeling door de mens (tijdsfactor). Landrassen bezitten een respectabele ouderdom; ze zijn ontstaan door eeuwenlang half-natuurlijke selectie in een bepaald gebied. Hun genetische variabiliteit is hoog en als gevolg hiervan zijn inteeltverschijnselen zoals bepaalde ziekten en afwijkingen zeldzaam. Een typisch Nederlands landras is bijvoorbeeld het Drentse heideschaap. Terponderzoek door Broekema (1910) en Reitsma (1940) heeft uitgewezen, dat dit ras lijnrecht afstamt van prehistorische schapen.

Cultuurrassen zijn recent van oorsprong; hun genetische variabiliteit is gering als gevolg van een strenge selectie in een korte tijd. Daardoor heeft een cultuurras een homogener exterieur en dus een gemiddeld hogere opbrengst, hetgeen in de moderne veeteelt uiteraard een belangrijke rol speelt. Allerlei inteeltverschijnselen zijn daarom ook minder zeldzaam. Een cultuurras is dus meer door de men beïnvloed en sterk van hem afhankelijk. Landrassen benaderen meer het zogenaamde wildtype. Het Nederlandse cultuurras bij uitstek is het Texelse schaap, ontstaan in de laatste helft van de vorige eeuw (19^e) uit kruisingen van een

drietal Engelse rassen en een op Texel voorkomend (land?) ras dat nu wereldberoemd is om zijn wol en vleesproductie (Landtinga 1976).

Een ander cultuurras, waarschijnlijk ouder dan het Texelse in Noordwest-Europa is het melkschaap (Lantinga 1976), dat ook op zeer beperkte schaal in het Mergelland voorkwam.

De Nederlandse landrassen, die altijd overigens in kudden gehouden werden, kunnen we globaal in drie typen splitsen: het Drentse, het Veluwse en het Kempische Heideschaap. Het eerste is klein, sober, weinig vruchtbaar, heeft gemakkelijk vlees, grove wol en is variabel van kleur. De rammen bezitten steeds horens, de ooien soms (A.C. van Bemmelen 1963, van Bemmelen en de Smidt 1955, Lantinga 1976 en Rol 1963). In Zuid-Limburg kan men een kudde van overwegend Drentse heideschappen bekijken op de Brunssummerheide.

Foto Drents heideschaap

Op de Veluwse heidevelden in de provincie Overijssel, Gelderland en Utrecht weidde oorspronkelijk het Veluwse heideschaap; verwant met het vorige, maar iets groter en vruchtbaarder. De wol is fijner van structuur en beide geslachten zijn hoornloos. Mogelijk zijn de Schonebeekse schapen ontstaan uit een kruising van deze heideschappen. Typisch voor Schonebeekers is een

zwarte ring, blaar, rond de ogen.

Op tenslotte de zandgronden van de Nederlands-Belgische Kempen en de Peel het Kempische heideschaap, dat wat zijn algemene bouw betreft meer op het Veluwse schap dan op het Drentse schap geleek. Door één auteur (Rol 1963) wordt nog het Maasschap kort beschreven, waarvan hij aanneemt, dat het een Noord-Limburgse variant was van het Kempische (zie tabel).

Kempisch Heideschap Heeze

Voor zover de beschikbare gegevens het ons toelaten lijkt het Mergellandschap eveneens een regionale variant te zijn van het Kempische heideschap. Ten opzichte van het Texelse wordt het Kempische gekarakteriseerd door een fijnere lichaamsbouw, met slanke poten, een lange smalle romp en dito kop met een duidelijk convexe neuslijn. De wol is lang, golvend en nooit gespiraliseerd, wit of iets geel. De kop is wit, licht bruin (voskop) gespikkeld of onregelmatig bruinzwarte gevlekt. De staart is lang en sterk behaard. Het zijn typische kuddedieren, die niet uitsluitend op heide, maar ook op stoppelvelden, schraallanden en langs wegen grazen. In tabel 3 worden de drie varianten van het Kempische schap met elkaar vergeleken.

Wat de typeomschrijving van het Mergellandschap betreft zijn wij vrijwel volledig afhankelijk geweest van onze zegslieden en vooral Sjang B., wiens informatie via zijn oudoom Hannes W. teruggaat tot het laatste kwart van de vorige eeuw (19^e). De tot nog toe achterhaalde foto's waarop Mergellandschapen voorkomen, geven weinig details. Uit de literatuur zijn ons geen typebeschrijvingen bekend.

In de hieronder volgende beschrijving worden steeds kenmerken vergeleken met Texelse schapen.

De kop is lang en smal, de neuslijn duidelijk convex (ramsneus). Het neusbeen tekent zich hoekig af, de spiegel steeds gepigmenteerd. De oren staan horizontaal of iets hellend, nooit schuin rechtop, de gladde beharing strekt zich uit tot direct achter de oor inplant. Op een enigszins vuilwitte of gelige achtergrond tekenen zich zwarte of bruinzwarte vlekken af, die meestal duidelijk afgegrensd zijn. Voskleurige koppen ("voesköp") komen voor, maar hun kleur blijft licht bruin; nooit roodbruin. Bij lammeren komt in combinatie met een voskleurige kop eenzelfde haarkleur voor in de nekbasis, staartpunt en een vlekkenpatroon op de niet bewolde pootgedeelten.

De hals is lang en smal, hals en ruglijn liggen meestal niet in elkaars verlengde; de kop wordt hoger dan de romp gedragen. Bij lammeren en vooral bij eenjarige rammen is dit zeer opvallend. Dit verleent de dieren een enigszins fiere houding, die bij Texelse schapen ontbreekt.

De romp is lang en smal, de wervelkolom duidelijk voelbaar, de ruglijn recht en horizontaal: de schofthoogte is gelijk aan de kruishoogte. De kleine uier is kaal, de balzak fijn behaard.

De wol is zeer lang en fijn, golvend en nooit gespiraliseerd, roomwit of geelachtig wit van kleur. De paar vlekjes vosbruine wol die bij lammeren wel eens voorkomt verdwijnen al in het eerste levensjaar. Op een enkele foto komen zware schapen voor. De wolopbrengst per jaar varieert per geslacht en leeftijdsklasse: meerjarige ooien 3,5 tot 4,5 kg, meerjarige rammen 5 tot 5,5 kg. Door zijn lengte en fijne structuur is dit woltype erg geschikt als handspinwol. Een onverklaarbare eigenschap is, dat de van deze wol vervaardigde weefsels niet krimpen tijdens het wassen. De kleur blijft, zelfs ja jaren wassen roomwit en nooit kalkwit.

De poten zijn fijn en pezig, wit of wit met bruine of vuilzwarte vlektekening. De hoefjes zijn zwart en groeien vrij snel, zodat ze minstens tweemaal per jaar bijgesneden moeten worden. De staart is lang en reikt tot voorbij de hak, is grof bewold, de punt is bij lammeren wel eens bruin, bij volwassen dieren nooit. Vaak is de staartpunt iets omhoog gekruld.

De vruchtbaarheid is redelijk hoog, eenjarige ooien krijgen meestal één lam, meerjarige ooien vaak tweelingen. Assistentie bij de geboorte is, voor zover onze ervaring betreft, niet nodig. Het verstoten van een lam bij tweelingen is nooit waargenomen. Wanneer de dieren grazen, blijven zij meestal kort bij elkaar. Sommige exemplaren knabbelen of knagen graag aan doornheggen of boomschors. Deze gedragingen zijn de Texelse schapen onbekend.

Ziekten

Volgens de ervaringen van Sjang B, die ruim 20 jaar ervaring heeft gehad met Mergellandschapen en ruim 10 jaar met Texelse schapen, waren de Mergellandschapen gezonder dan de Texelse schapen. De verklaring hiervoor is, zegt hij, dat de kuddeschapen over een groter assortiment voedsel beschikken. Ze zoeken zelf wel dat kruid uit dat goed voor hen is. Uit eigen ervaring vanaf 1973 tot op dit moment (augustus 1978) met 51 schapen is slechts één jong dier in de strenge nawinter van 1976 aan een darminfectie overleden, één zeer zwak lam met ooginfectie van een moederdier met nierontsteking overleden als gevolg van een combinatie van ondervoeding en longontsteking en één miskraam geconstateerd.

Ziekten of aandoeningen waren vroeger meestal beperkt tot bepaalde periodes: in het vroege voorjaar bij voedselschaarste of overgang van stalvoeding naar groenvoer, vlak voor of na de geboorte van lammeren en gedurende de rest van het jaar alleen tijdens extreme weersomstandigheden (strenge vorst of zeer lange natte perioden).

In de hieronder volgende paragrafen worden de ziekten of aandoeningen opgesomd, die door Sjang B. uit eigen ervaring bekend zijn. Tevens wordt de door hem toegepaste geneeswijze vermeld. In het werk van Bekedam en Herweijer (1978) worden de hier genoemde ziekten uitvoerig besproken.

“De kregde”: de veeziekte bij uitstek: mond- en klauwzeer. Een zeer besmettelijke virusziekte die de mond en hoeven aantast, waarbij blaren en korstvorming optreedt. De dieren kunnen nauwelijks meer eten of lopen, vermageren en kunnen sterven. Deze ziekte heeft in het voorjaar van 1911 grote slachtingen aangericht bij het rundvee. Van de schapen

stierven wel alle lammeren, de volwassen dieren echter niet, hoewel ze wel aangetast werden. De indertijd toegepaste geneeswijze: de dieren door natte leem te laten lopen en de mondhoeken in te smeren met urine of roetwater, heeft niet veel succes opgeleverd.

“Rotkreupel”: ziekte met dezelfde naam die ontstaat doordat in de spleten van de gescheurde hoeven eerst grasresten gaan rotten en daarna hoefweefsel. De dieren gaan mank lopen en vermageren sterk.

Bij Mergellandschapen kwam deze ziekte alleen voor tijdens extreem natte jaren, bij de later geïmporteerde Texelse schapen veel vaker (de eerste Texelse schapen zag Sjang B. in 1918 bij boer T. Maas in Vilt).

Om “rotkreupel” te genezen werden de hoefjes bijgesneden tot “op het leven” en daarna ingesmeerd met een mengsel van kopervitriool, appelazijn en “sjaans greun”(?). Het mengsel was erg giftig.

“Versjeete” (verwerpen of abortus) kwam voor met een frequentie van 1 à 2% per jaar. Als hoofdoorzaak noemt onze zegsman plotselinge schrik (bijvoorbeeld van een hond). Ooien die verwierpen weden zo snel mogelijk verkocht. Besmettelijke abortusvormen kende Sjang niet.

De “vieflein” (mogelijk chronische gewrichtsontsteking. Vgl. Bekedam en Herweijer 1978). Deze voor lammeren en biggen typische ziekte, veroorzaakte kreupelheid, “leewater” (oedeem) in de poten en afwijkend loopgedrag. Deze, hoewel niet dodelijke maar ongeneeslijke ziekte, werd door Sjang als gevolg van inteelt beschouwd. Laten “overlezen” (een h. mis opdragen of gebeden laten uitspreken) door de paters in Rijckholt was het enige redmiddel.

“Het bloot”: enterotoxemie of bloedziekte.

Een voor lammeren van 4 à 5 weken typische ziekte veroorzaakt door een bacterie, kwam vooral voor bij de “vurrige” (te goed gevoerde) lammeren. Ze “sjravelen” (waggelen, vallen en opstaan) door de weide. Deze ziekte kende Sjang alleen van weideschapen.

Oogontsteking. Kon genezen worden door he stoffijne schaafsel van een dakpan in het zieke oog te blazen. Door het overvloedige tranen zou de ontsteking verdwijnen.

“Everlaaje”: te veel gegeten hebben en als gevolg daarvan een opgezette maag krijgen, waardoor het herkauwen onmogelijk wordt. Wanneer schapen te veel, te snel of iets giftigs gegeten hebben “lopen ze op” met mogelijk de dood als gevolg.

Sjang liet de dieren weer “rupsje” (oprispen), zodat ze weer konden “nirgele” (herkauwen) door met een afgerond glad stokje balletjes, bestaande uit een mengsel van boter en zuurdesem, groene zeep, nootmuskaat en gehakte blaadjes van “Maoter” (moederkruid =

chrysanthemum) in de slokdarm te duwen. Hetzelfde effect bereikt hij nu met “prikkel limonade.

“Aafgank”: diarree.

Kan verschillende oorzaken hebben. Vaak komen schapen aan de “aafgank” als ze in het vroege voorjaar scheuten kraailook (*allium vineale*) eten of als het gras erg lang nat blijft tijdens langdurige regenperioden of wanneer ze plotseling overschakelen op ander voedsel (b.v. afvalfruit).

Geneeswijze: vingerlange worteltjes van “hunsj” (wrangwortel = *helleborus viridis*) in een rauw ei te steken. Dit 24 uur laten trekken en dan het rauwe ei, zonder wortels, in de bek van het dier kapot te drukken.

Onze zegsman was bekend met de volgende parasieten:

“Sjiepe”: schapeluisvlieg. Een uitwendige parasiet, die vooral in het voorjaar aan de buitenkant van de vacht zichtbaar is. Deze soort was alleen hinderlijk tijdens het scheren en werd niet bestreden. Als methode ter voorkoming werd het “bet” (placenta van het eerstgeboren lam) in de stal aan de “beierhouten” (stalplafond balken) opgehangen.

“Ruij”: schurft veroorzaakt door schurftmijten, kwam bij kuddeschapen wel voor.

“Braatsje” (dikke grote korsten) en “krabbe” (vliezige droge korst) bedekten het lichaam, terplaatse liet de wol los.

Geneeswijze: nadat de korst was verwijderd werd op de, enigszins open wonde, sap van pijptabak aangebracht of de scheper spuugde er “sjiek-sjpie” op (pruimtabak). Ofschoon zijn kuddeschapen geen leverbotaandoeningen hadden wist Sjang wel van het bestaan van deze beruchte schapenparasiet.

Dat eenmaal op hun rug liggende schapen (verwentelen) niet meer op eigen kracht overeind komen en als gevolg daarvan sterven, heeft Sjang bij Mergellandschapen nooit waargenomen.

De hond

Uit de informatie van onze zegslieden blijkt, dat er zowel vóór als tijdens hun “tijd” geen bepaald ras herdershonden in gebruik was.

Honden, die zij zich konden herinneren waren kort langharig, bruin, zwart of gevlekt, hadden staande of hangende oren en waren middelgroot.

Hun namen: Mat, Tej, Sjuul, Lat (Laddy), Tum, Mollie, Pol, Max en Sjtup (de laatste benaming vanwege zijn stompe staart). De name die door Lemmerling (1978) worden genoemd, werden door onze informanten niet gebruikt.

De door onze belangrijkste informant gebruikte honden stamden uit eigen fok of werden betrokken van de “Melzer”, de scheper uit het naburige gehucht (vgl. tabel 1). Hun opleiding duurde vrij lang; aanvankelijk moest de jonge hand met een kettinkje of een lange riem aan de hand van herder op en neer lopen langs de kudde. Ongehoorzame schapen werden met de staf aangetikt en de hond werd tot “pakken” aangevuurd. Daarna werd het dier in opleiding middels een kort riempje gekoppeld aan een ervaren dier (meestal zijn moeder). In tegenstelling tot hofhonden werden deze schepershonden nooit geslagen. Normaal werkte de scheper met een span honden: één voor en één achter de kudde.

Weidegronden

De belangrijkste weidegronden voor de schaapskudden in het Mergelland waren ongetwijfeld de kalkgraslanden: de Bemelerberg, het vast domein voor de scheper van Bemelen, de Schiepers- en Koosberg voor die uit Cadier en Keer, de Wolfskop en Dreesjberg voor de Honthemse scheper.

Daarnaast speelden voor op het plateau, de “dreesj”-gronden een rol. (dries, onvruchtbaar perceel). Dit waren stenige kalkgraslanden of eveneens stenige maar juist kalkarme terreinen waar oligoceen of pleistocene lagen aan de oppervlakte kwamen. Deze arme gronden, hoewel al lang in cultuur gebracht, staan in de volksmond bekend onder de naam “heide”. (Vgl. b.v. Berger-, Vilter-, Rothemer-, Ambiër- en Mescherhei.)

Ook werden de vrij brede grasstroken in “Gröbben” (holle wegen) benut, voor zover deze in bossen lagen of met hakhout begroeid waren, en tenslotte de “graven” (bermen) langs de wegen.

Natuurlijk waren de bovengenoemde terreinen het gehele jaar door toegankelijk: dat gold niet voor de akkers, die alleen beweid mochten worden als de veldvruchten geoogst waren. (“braok”land tenzij de “vrie-wösj” erop stond.)

Ook de buiten het dorp gelegen weiden, meestal boomgaarden, werd bij uitzondering alleen 's winters bezocht. Dit gold ook voor bossen en brede houtwallen. Onze zegslieden hebben hun kudde nooit gehoed op akkers die het gehele jaar door braak lagen; het drieslagstel (een middeleeuws landbouwsysteem) waarvan in het opstel van Lemmerling (1978) over schapen sprake is, was rond 1900 in deze streken al verdwenen.

Samenvattend kunnen we zeggen, dat de bovenvermelde gronden economisch gezien van marginale betekenis waren.

Hieronder het kaartje van een stukje Mergelland, waarop de weidegronden staan ingetekend van de kudde van onze belangrijkste zegsman. *(kaartje aangepast)*

Economische gegevens

De belangrijkste reden van schapenhouderij in het Mergelland was tot en met het eerste kwartaal van deze (20ste) de mestproductie. Een kudde van ongeveer 80 schapen leverde per jaar 180 m³ mest van goede kwaliteit, genoeg om ongeveer 5000 m² roggeland te bemesten.

De opbrengst van het dier zelf (wol en vlees) was eigenlijk bijzaak. Rond 1920 bedroeg de wolprijs per kilo 0,5 tot 1,5 Belg fr., afhankelijk van de kwaliteit. Elk jaar werd de wol door de Tongerse koopman Schepers opgehaald.

Levende dieren werden verkocht aan de joodse handelaren Weley, Goudsteen en Schaap. Een slachtlam bracht toen ongeveer 28 tot 38 Belg fr. Op.

De pacht voor de “heuj”(het mogen hoeden op gemeentegrond) werd per 1 oktober betaald ten gemeentehuize en bedroeg enkele guldens. De pachtijd was 8 jaar.

Het huurscheerders dagloon was, behalve kosten en een liter brandewijn een of twee Belg, fr., een huurschepers jaarloon behalve kost, kleding en inwoning, slechts 35 Belg fr.

Oorzaken van achteruitgang en verdwijning van de kuddes

Wanneer we de aantal gegevens op tabel 2 met elkaar vergelijken, dan valt de teruggang vooral op in Oost- en Zuid-Nederlandse heide provincies.

De mate van teruggang en de duur van de periode waarin deze plaatsvonden verschillen van provincie tot provincie. Jammer genoeg geeft de tabel geen verschillen tussen kuddeschapen en weilandschapen, evenmin tussen regionale eenheden binnen de provincies. De korte opbloei in de jaren 40-45 is opvallend.

De voornaamste oorzaak van de teruggang, zeker voor de Nederlandse heidegebieden, is ongetwijfeld de introductie van kunstmest rond de eeuwwisseling. Dit geldt ook voor het Mergelland (vgl. tabel 1). Daarnaast spelen andere, zij het minder belangrijke, oorzaken een rol: schaalvergroting van boerenbedrijven leidde tot een afname van reststukken, door de behandeling van zaaizaad en het gebruik van herbiciden verdween het onkruid op de stoppelvelden, snelle vruchtwisseling verkortte de braakperiode, de overgang van landbouw op veeteelt in combinatie met fruit verminderde het landbouwareaal en gemeentegronden (kalkgraslanden en andere “dreesj”-gronden) werden verkocht of langdurig verpacht. Historisch onderzoek zou moeten uitwijzen dat ook andere factoren dan de bovenvermelde de schapen kuddes hebben doen verdwijnen in het Mergelland; mogelijk bood het

drieslagstelsel en het nog niet ontgonnen van van dreesjgronden en heidegebieden meer ruimte voor schapenteelt.

Toch lijkt het zeer waarschijnlijk dat in het vruchtbare Mergelland de schapenteelt tot en met de eerste helft van de 19^e eeuw niet de centrale betekenis had, die deze had voor arme Noord-Europese zandgronden.

De waarde van het Mergellandschaap

Het feit dat enkele jaren geleden de “Vereniging tot instandhouding van Nederlandse Landrassen” is opgericht, stemt ons tot een tweedelige gedachte: enerzijds dat de “productieve” huisdieren tot een zeer hoge graad van productie gebracht zijn (schapen, koeien, varkens, kippen), en op zijn resultaten (de Barneveldse kip, het Texelse schaap en het zwart- en roodbonte runderras) mag de Nederlandse fokker best trots zijn. Dat dit tot stand kon komen is zonder meer het gevolg van het doelgericht fokken van strenge en snelle selectie, die geen enkele variatie binnen de fokgroep toestond. Hierdoor ontstaat een zeer productief maar eenzijdig “standaarddier”, waarnaast voor minder productieve of anderszins productie rassen geen plaats is. En dit is de keerzijde van de medaille; deze uniformering en nivellering van één huisdier productie ras heeft de andere rassen dusdanig in aantal verminderd, dat zij uitgestorven of haast uitgestorven zijn. Het eerste geldt voor onze varkens: Nederlandse landrassen bestaan niet meer en zijn vervangen door buitenlandse cultuurrassen. Ook de Veluwe geit schijnt uitgestorven. Het tweede geldt voor blaarkoppen, lakenvelders en wittrikken (inheemse runderrassen), alle “heide” rassen van schapen, het Friese paard en verschillende kippen-, duiven- en eenden soorten van Nederlandse origine. Dat dit als een verlies beschouwd mag worden zal uit het volgende betoog blijken.

In de eerste plaats een biologisch verlies: genetisch gezien vormen landrassen waardevolle “genenreservoirs”, van waaruit de beroepsfokker kan putten bij het verbeteren van zijn productieras. Om deze reden worden in landbouwinstellingen collecties van honderden cultuurgewassen in stand gehouden of worden expedities uitgerust om verwanten van onze cultuurgewassen op te sporen en te verzamelen, bijv. naar het Andesgebergte om daar te zoeken naar aardappelplanten. Dankzij dit materiaal kan men nieuwe rassen kweken of bestaande verbeteren; dit kan ook bij dieren; de in de middeleeuwen uitgestorven Geros, bekend uit afbeeldingen en beschrijvingen, kon met behulp van zijn eigenschappen die voortleefden in allerlei primitieve Europese runderlandrassen, weer opnieuw samengesteld worden. Op dezelfde manier heeft men in Rusland de eveneens uitgestorven Tarpan (een oorspronkelijk wild paardenras) terug gefokt.

Overigens is elk verlies van variaties van welk soort dan ook te betreuren door de bioloog; vergelijkende ethologie, fysiologie, anatomie of morfologie wordt bij het ontbreken van vergelijkingsmateriaal uiteraard onmogelijk.

In de tweede plaats een historisch verlies: de hoogbenige, grijsborstelharige vierbeners op de schilderijen van Breughel zijn pas bij nader inzien varkens. Een reconstructie van een middeleeuwse boeren situatie met behulp van onze roze, kale en laag bij de grondse worstleveranciers is historisch onjuist. Levenloze attributen kunnen exact gekopieerd worden, dieren niet. Alleen om deze reden wordt in de V.S. de beroemde Texas longhorn, een minder productief runderras uit de pionierstijd, in stand gehouden, dat dan ook bij authentieke cowboyfilms moet komen opdrijven.

En tenslotte een regionaal verlies: streekrecepten, klederdrachten, meubelvarianten, boerderijtypen en dialecten worden, terecht overigens, gekoesterd en in stand gehouden; waarom dan ook niet de streekgebonden landrassen?

Mogen bovenstaande argumenten bij de lezer enigszins theoretisch overkomen, ook zijn er enkele praktische argumenten aan te voeren om landrassen in ere te houden.

Bij het in standhouden van natuurmonumenten zijn bepaalde beheersmaatregelen onontbeerlijk; heidevelden bijvoorbeeld danken hun ontstaan de extensieve beweiding door schapen en blijven behouden door schapen.

Dat op dit moment op de Drentse, Veluwe en Kempische heiden weer schapenkudden grazen, is eigenlijk een vanzelfsprekende zaak.

Voor de Zuid-Limburgse natuurmonumenten, als kalkgraslanden en “dreesj”-gronden geldt mogelijk hetzelfde; er zijn aanwijzingen die erop duiden dat op deze terreinen in de loop van jaren vegetatieverschuivingen plaats vinden sinds de extensieve beweiding door schapen rond de jaren 1930 ophield.

Het typische kalkgrasland verruwt en maakt daarna plaats voor een open struweel, waarin de exoot *Acacia* gaat domineren samen met de inheemse soorten als meidoorn en sleedoorn. Blijkens foto's uit de jaren 1920 en uit mondeling mededelingen van oudere mensen is dit het geval op de Wolfskop, Kooberg en Schiepersberg (vgl. foto Lemmerling 1976) in de gemeente Cadier en Keer en op de Plenkert in Geulhem, gemeente Valkenburg-Houthem. Historisch en vegetatiekundig onderzoek zal moeten uitmaken of deze terreinen ter wille van hun bijzondere flora en fauna een extensieve beweiding nodig hebben. Een kudde Mergellandschapen zou dan een uiterst praktische functie krijgen bij het in standhouden van Zuid-Limburgse natuurmonumenten. En is de gedachte een gedeelte van het bermbeheer van het toekomstig te stichting Nationaal Landschapspark Mergelland over te laten aan schapen met dezelfde naam zo illusoir?

Tenslotte biedt een landras nog een niet onderschatten voordeel aan de amateur, pseudo- of hobbyboeren, de gezegende groep van mensen die buiten de stad een boerderij of huis plus huisweide bezitten die een probleemloze graseter en wei onderhouder willen hebben. Deze levert bovendien in het voorjaar nog een lammetje en even later wol voor minstens twee truien, die uiterst makkelijk spinbaar is en niet krimpt of vervilt.

Literatuur

- Beekdam H. en Herweyer: Schapenteelt en schapenziekten 1978
- Bemmel A.C.V. van: Niederländische Heideschafe in: Zeitschrift für Säugetierkunde Bnd 28, H. 4; 1963
- Bomann W.: Bauerliches Hauswesen und Lagewerk im alten Niedersachsen, Weimar 1941
- Bringemeier M.: Über Schafe und Schafzucht; Archiv für Westfälische Volkskunde, Münster 1954
- Clason A.; Landbouw en veeteelt in de prehistorie, Zutphen 1977
- Commissie voor onderzoek schapenziekten: Wat iedere schapenhouder moet weten: Leidschendam 1967
- Edelman C.H.: De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van D. Drenthe; Assen 1943
- Frère J.: Limburgse Volkskunde, 2e reeks, Hasselt 1936
- Frère J.: Limburgs Sagenboek, Maastricht 1925
- Lantinga J.H.: schapenhouden als liefhebberij, Zutphen 1976
- Lemmerling H.W.A.: Oet vreuger jaore, deel 1: volksleven en volkscultuur in en om het mergelland 1978
- Nieuwenhaven P.J. van e.a.: Ontdek het Mergelland, Hilversum 1978
- Philips J.F.H., Janssen J.C.G.M., Claessens Th.J.A.: geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750 – 1914, Assen MCMLXV
- Bats E.J.: Schapenhouderij 1963 serie overdrukken uit een landbouwkundig tijdschrift
- Roeper C.: Schapenstamboom 1963
- Steenbeek D.: het melkschaap 1963
- Tijdschrift “het Schaap”, uitg. C. Misset, IJsselkade 32, Doetinchem
- Vroomen H.W.J.: Ernst en humor in het Limburgse boerenleven, Maasbree 1977.

Tabel 1: Gegevens over schapenkudden en hun schepers in het Mergelland vanaf 1900 volgens inlichtingen van Sjang B.

Gemeente	Jaar van beëindiging			Locale naam	Familiennaam	Aant. dieren p. kudde
	1900	1925	1950	1975		
Gronsveld	_____?				Wolfs (?)	70-80
Heer	_____				Muytjens(?)	70-80
Bemelen	_____			Wunke	W. Vroom	70-80
't Rooth	_____			de Nellewicks	F. Hellewix	70-80
Keer	_____			Puijke	P. Daemen	100
Cadier	_____			de Kik	B. Kicken	50-60
Huntham a	_____			Tors	T. Hochatenbach	
Huntham b	_____			d'r Boel (huurschepers)	F. Indebraakt	80
				Lamen Hannes	J. Wunjes	
				Sjang en Gielis	J. en G. Brouwers	80-90
				d'r Boel	F. Indebraakt	
Herkenrade	_____			de Melsters	W.v.d. Berg	70-28
					met 2 zoons	
Eckelrade	_____			Nandus	N.v.d. Berg	40-50
Eijsden	_____			Koebes	J. Jekens	40-50
Mesch	_____			Geel	G. Vrancken	?
Heyenrath	_____			?	?	?

Tabel 2: De achteruitgang van het aantal schapen in Nederland vanaf 1970 tot 1962

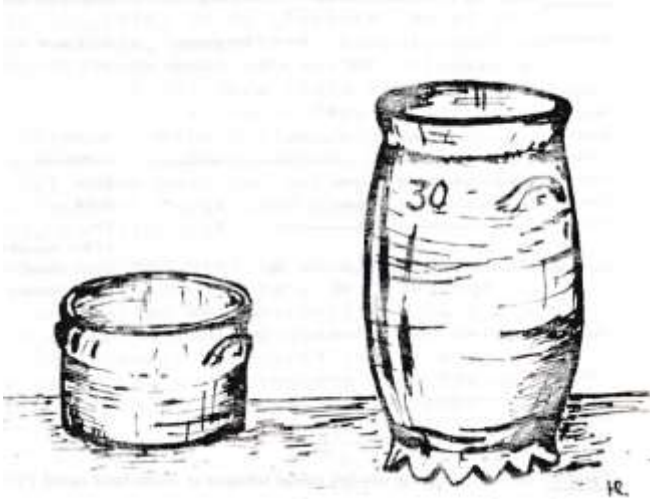
	gemiddeld 1971-1880	1899	1910	1939	1945	1952	1962
Groningen	83.063	73.103	104.122	67.496	45.310	38.535	45.003
Friesland	116.624	122.574	160.664	123.161	107.945	73.441	112.227
Drenthe	126.696	108.542	68.992	17.623	24.744	5.646	4.239
Overijssel	39.301	30.693	28.053	20.259	26.102	8.780	10.777
Gelderland	69.699	49.464	58.236	53.160	42.493	17.673	19.404
Utrecht	33.152	21.190	26.213	33.778	20.211	20.079	24.856
Noord Holland	233.157	179.660	266.204	278.950	120.894	144.096	178.690
Zuid Holland	62.980	67.689	88.260	69.709	37.549	48.490	60.189
Zeeland	32.743	26.019	38.496	23.990	12.058	11.433	10.989
Noord Brabant	43.586	43.024	30.867	21.141	25.985	7.149	10.681
Limburg	55.299	33.452	18.859	9.826	25.490	6.638	4.594
Nederland	895.926	755.410	888.966	689.501	488.745	381.955	481.856

Volgens E.J. Bats in 'Schapenhouderij' 1963

Tabel 3: Vergelijking van de drie regionale variëteiten van het Kempische Schaaap 3.L.

	1 Kempisch Schaaap	2 Maas Schaaap	3 Mergelland Schaaap
GROOTTE	slank en fijn van bouw	als 3?	iets groter en torser dan 1
KLEUR VAN KOP	overwegend wit, soms voskleur of vlekken	meest voskleur	wit met donkere vlekken, soms voskleur
WOL	fijn, minder lang dan 1	als 1	fijn en lang, vaak 'schetding' op de ruglijn
VRUCHTBAARHEID	meest een lam per jaar maar tweemaal per jaar (juli en dec.) kwam vaak voor	onbekend	maar één lam per jaar, tweelingen niet zeldzaam; ook kwam een enkele maal tweemaal per jaar voor
STATUS (voorjaar 1978)	300-400 ooien, meest raszuiver; schaapskooi de Plaetse in Heeze	onbekend, waarschijnlijk verdwenen	30-40 ooien, meest raszuiver, merendeels bij particulieren in Zuid Limburg

Van duppe tot baar

Uit de kadastrale aanduiding “Op der Duppebecker” in Rimborg mag men aannemen dat hier in vervlogen tijd een ambachtsman in het maken van stenen kruiken zijn grondstof of werkplaats heeft gehad.

Als “becker” (bakker) geeft men aan dat er iets gebakken, gebrand of vervaardigd werd in de vorm van kleine stenen kruiken of wel “Duppe”, genaamd.

De in de boerenkeuken bekende duppe, gevuld met vet, boter, zout

of vet mit krebkes, was een ronde stenen voorraadpot voorzien van twee draagoortjes en stond steeds onder handbereik bij tafel of kookplaats. In de kelder trof men het zuurdesemduppe aan. Dit is een pot met verzuurde deeg welke gebruikt werd als rijxdeeg voor de volgende broodbak.

Een niet onder handbereik staande grotere stenen voorraadkruik, meestal voorzien van de inhoudsmaat werd “Baar” genoemd.

Deze stonden meestal keurig op een rij op een houten stellage de zogenaamde “kroeke bank” in de kelder of voorraadruimte.

De baar, een rondbuikige stenen kruik met twee draagoren direct onder een schuin uitlopende kraag, waarin meestal een houten deksel lag, had veelal een getande voet om de hoognodige lucht circulatie onder de baar te doen plaatsvinden in de meestal vochtige kelderruimte.

Veelvuldig was de gebruiksmogelijkheid van de baar die in de gang naar de woonruimte stond. Deze in de zomerdag meestal met helder water gevulde baar, waaraan een pollepel hing om de dorstige te laven, werd gebruikt voor water in de keuken. Men noemde deze baar de “putbaar”.

De boerin bewaarde graag de room van de melk in de roombaar. Deze room gebruikte men voor het maken van boten in de stootbaar. Dit deed men door een steel waar aan de onderkant een rond plankje (waarin enkele gaten geboord waren) bevestigd was, op en neer te bewegen in de met room gevulde baar. Nadat de boter klaar was werd deze gezouten en in

de boterbaar ingestoken en daarna afgedekt. Dit was dan een voorraad voor een minder goede melkperiode.

Voor de winterdag werden eieren ingelegd in een baar welke eerst gevuld werd met eieren en daarna overgoten met zogenaamde “kalkbruy”. Deze eieren noemde men: kalkeier.

In een latere periode gebruikte men hiervoor waterglas.

Deze wintervoorraad eieren was nodig omdat de scharrelkippen eerst weer met de leg van eieren begonnen na de rui in het voorjaar ofwel de natuurlijke broedtijd.

Naast de eierbaar is zeker het meest bekend de “kappesbaar”. Een stenen kruik werd gevuld met fijngesneden witte kool welke met zout bestrooid werd, aangestampt en afgedekt met twee halfronde plankjes en verzwaard met een steen. Op gelijke wijze werden ook bonen ingelegd voor de winterdag, hetgeen voor velen een smakelijk maar tijdens de bereiding een onwelriekend gerecht opleverde.

Soms werd voornoemde wintervoorraad uitgebreid met ingelegde zoutaugurken, stiëmoos, essigproemen of zeem, alles keurig gerangschikt op de kroekbank.

Gezien dit intensieve gebruik bleef het natuurlijk niet uit dat er wel eens een barst in een baar kwam. Geen nood, na reparatie werd deze wederom gebruikt voor het opslaan van droge ingrediënten zoals gierst, kippenvoer, meel of zaden.

Vóór de Black en Deckertijd was deze reparatie een voorzichtig en langdurig werk. Men moest namelijk enkele gaatjes in de baarwand boren om dan de samengeperste kruik met een hennepouw bij elkaar te binden.

Door de lange duur die deze bezigheid, welke door twee man moest worden uitgevoerd, in beslag nam en waarbij men behoorlijk was afkletste, komt het dat men veel pratende mensen weleens verwijt dat ze aan “baare binge” zijn.

Voor de tijd dat de veelvuldige dieetsoorten een vlucht namen, werd de benaming baar ook in positieve zijn gebruikt als men de stevige welgevuldheid van een vrouwpersoon aanduidde met: “é vrommes wie ing baar”.

Terugkomend op de kleinere stenen kruik of het zogenaamde duppe, bezigt men bij minder verstandelijke of begrijpelijke personen soms de uitdrukking: “dat is é duppe”.

Hein Rade

Schoenen door de eeuwen heen

Al in de oudste tijden heeft de mens zijn voeten en zijn voetzool beschermd tegen hitte en kou. In een warm klimaat is het de sandaal die gedragen werd, een plank met een knop tussen de eerste en tweede teen. In enkele andere landen is het een rieten zool met een vlechtwerk van riet over de voet. In Midden-Amerika neemt men de gelooide huid van buffels wat rondom de voet wordt vastgemaakt.

En een koud klimaat draagt men de opank. Dit gelooide leer werd om de voet gevouwen en met riemen rondom de voet en been vastgemaakt. Het voordeel van de opank is dat men de voet en het been kan verwarmen door deze te bekleden met huidenvellen. Heden ten dage kan men deze voet- en beenbekleding bij verschillende klederdrachten nog bewonderen. Al dit schoeisel werd zelf gemaakt.

Er is weinig bekend van het schoeisel dat de eerst acht eeuwen gedragen werd. De Fransen en Spanjaarden willen ons doen geloven dat de zogenaamde espadrilles gedragen werden in die periode. Deze linnen schoenen met touwzolen werden heden ten dage in Zuid-Frankrijk en Spanje veel gedragen.

In de middeleeuwen zien wij dat het schoenen dragen een grote luxe werd. Omstreeks 1100 zijn de schoenen gekleurd en gemaakt van verguld leer, zijde en satijn en versierd met edelstenen.

Circa 1300 wordt er gebruik gemaakt bij het maken van schoenen van een leest. In Nederland werd het eerste schoenmakersgilde in 1260 opgericht. De gilden zien erop toe dat het geleverde de toets der kritiek kan doorstaan. Verder regelen zij de gezamenlijke inkoop van het benodigde materiaal en het aannemen van leerjongens.

Rond 1580 werd een schoen gemaakt waar een hak onder geplaatst werd. Deze hoefvormige schoen is te bewonderen in museum Cluny te Parijs. Deze hakken werden onder de schoen geplaatst om een kunstmatige verlenging van de benen te krijgen. Koning Hendrik III van Frankrijk wordt afgebeeld met hoge hakken. In het begin werd deze hak praktisch niet gedragen. De hakken ziet men onder de schoenen van 1600 tot 1800 en vanaf 1860 tot heden. In het begin wist men met hakken niet goed raad, soms werd hij onder de bal van de schoen geplaatst. Het is een hele kunst geweest om op deze schoenen te lopen. Rond 1750 beleven de schoenmakers gouden jaren. De schoen werd een luxeartikel. Parijs geeft de toon aan. De voet wordt in de schoen gewrongen en men loopt met pijnlijke voeten. In de tweede helft van de 19^e eeuw komt er een omwenteling. Was het voordien zo dat de schoen gemaakt werd over een rechte leest, (er was geen verschil voor de rechter- en linkervoet). Men bedenkt plotseling dat de mens een rechter- en een linkervoet heeft en dat schoenen ook sierlijk kunnen zijn zonder al te veel pijn. Omstreeks 1870 doet de kromme leest zijn intrede. Deze doorbraak om te komen tot schoenen voor de linker- en rechtervoet wordt door de vrouwen niet geaccepteerd. Het was traditie geworden dat de schoen pijn deed. De met veel

ophef gepaard gaande intrede van de kromme leest verdwijnt als zijnde onnodig. Het heeft tot circa 1890 geduurd alvorens hij terug was en het was Herman van Mayer die de lijn aangaf voor de lengteas. Hij tekende een lijn vertrekkend vanuit het midden van de hiel en zo naar de grote teen toe. Zo ontstond de nu nog bekende Mayerse leest.

Door de vele onderzoeken is er op het gebied van de leestenbouw veel veranderd.

Schoenen worden nu in verschillende wijdtmaten geleverd. De Nederlandse schoenindustrie heeft veel aan deze verbeteringen bijgedragen; maar het is ook dezelfde schoenindustrie die, door het ontbreken van research met sluiting bedreigd wordt.

Het is een foute gedachte om te veronderstellen dat de schoen zoals die thans aan het publiek wordt aangeboden het maximum aan pasvorm biedt.

Overgenomen uit: Info Midden-Limburg

J. Engelen.

Et kruuts an der wey

Et kruuts an der wey,
Dat zeet os zou veel.
Drum gank noets der langs,
mar stank effe stil.

Bring stil inne gras,
en zeen die derbeij.
Mar dink an dieng ziel,
op dieng wandeling heij.

Spreek hoesch mar mit God,
en stamel ing bit.
Dan numste van 't kruuts,
ummer wer nuij krefde mit.

Um dat bej os nog kruutser,
gezeant stund in 't land.
Drum sind vier gelukkig,
dat vier die nog hant.

Milieu

Sinds de tijd dat de mens zijn nomadebestaan, het leven van jagen en vissen, plukken en zoeken opgaf en zich blijvend ging vestigen begon de eerste ontbossing.

Voorbeeld Celtic field in Drenthe

In het begin van de vestiging werd ontbossing toegepast om weidegronden te verkrijgen. In een later stadium werden nog verscheidene bossen gerooid omdat er behoefte ging ontstaan voor cultuurgronden. Deze gronden ging men gebruiken voor het telen van voedsel. Zoals gezegd ging de mens zich blijvend

vestigen. Hiertoe werd een vruchtbaar stuk grond uitgezocht, het liefst gelegen in de nabijheid van waterbronnen en rivieren. Voorts diende in de nabijheid bos voor te komen daar hout ook een van de eerste levensbehoeften ging worden. Denk maar eens aan het koken van voedsel. Voorts dienden er onderkomens te worden gebouwd. Ook hier was hout voor nodig. Door uitbreiding van de gezinnen ontstonden al spoedig dorpen. Ook deze dorpen waren aan groei onderhevig. Hieruit ontstonden steden.

Met de groei van nederzettingen naar stad groeide ook de behoefte aan hout. Het gevolg van een en ander was een nog grotere ontbossing. Laat ik nu enige voorbeelden noemen.

Hiertoe ga ik terug naar het Oude Testament.

Hoe was het gesteld in de van tijd voor onze jaartelling?

In het stroomgebied van de Eufraat en de Tigris, waarvan men zegt dat daar eens het aards paradijs heeft gelegen, lag een prachtig natuurgebied met bossen waarin in hoofdzaak de Libanonceder groeide. Dat het hout van deze ceder in die tijd van zeer grote waarde was, zegt ont de bijbel.

In deze bijbel wordt de Libanonceder wel 70 maal vermeld. Treffend vindt men dit vermeld in het boek Isaias, hoofdstuk 60, vers 13. Heerlijkheden van de ceder. Jozua, verwijst de zonen van Jozef, ter verkrijging van woonruimte, naar het land van de Ferezieten en Refaieten, beschreven in het boek Jozua, hoofdstuk 17, vers 14 tot 18.

Koning David kreeg van Hiram, de koning van Tyrus, het benodigde hout voor de bouw van een cederhuis. Een en ander staat beschreven in het 2^e boek Samuel, hoofdstuk 5, vers 11 en hoofdstuk 7, vers 2.

En Salomo krijgt cederhout voor de bouw van een tempel.

Herodus de Grote verbouwde en vergrootte de tempel met cederhout.

Herodus van Agrippa dreigde de Feniciërs zelfs met oorlog als hij geen cederhout kon krijgen.

Nabij het plaatsje Bescherre is, omgeven door een hoge muur met twee poorten, een prachtig cederbos aanwezig, bestaande uit ongeveer 400 bomen. Op deze plaats zou de dikste boom staan de geheel Syrië en Palestina. Deze boom, met een stamomvang van 14.55 meter, is maar 25 meter hoog. Het plaatsje Bescherre ligt in een keteldal op circa 1925 meter hoogte. Thans gaan we een stap verder en wel van het Oude Testament naar de late middeleeuwen.

Spanje

In de 16^e eeuw, de tijd van de Spaanse kolonisatie, werden veel bossen gerooid. In die tijd had men namelijk geweldige hoeveelheden hout nodig voor de opbouw van een handelsvloot. Naast deze handelsvloot werd nog een oorlogsvloot gebouwd om de handel te beschermen. Iedereen kent de onoverwinnelijke Spaanse armada. Deze vloot bestaande uit 130 schepen, waaronder 65 zéér grote galjoenen, vergde heel veel hout.

Voor beide vloeten, zowel de handelsvloot als de oorlogsvloot, moesten zoveel bomen worden gekapt dat het bosbestand in Spanje zéér ernstig werd aangetast. Het gevolg van een en ander was dat het gehele land verdroogde en verarmde.

Italië

In het noorden van Italië ligt de Povlakte. In dit gedeelte van Italië komen geregeld grote overstromingen voor als gevolg van de ontbossing van de Dolomieten.

Afrika

Bij de ontginning van dit continent worden honderden hectaren bos vernield. De ontbossing geschiedt hier voor de noodzakelijke wegeaanleg enerzijds, anderzijds verstikken en verrotten de bomen door verontreiniging van de grond met olieproducten.

In onze huidige tijd worden de nog bestaande bossen bedreigd door de steeds hongeriger wordende papierindustrie en woningbouwindustrie. Maar er zijn ook invloeden op het bosbestand buiten menselijk toedoen. Hierbij denk ik bijvoorbeeld aan stormen, orkanen die, meestal onder lieflijke meisjesnamen, landen en zeeën bedreigen.

In ons land komen deze stormen en orkanen gelukkig niet voor. Maar de harde winden in ons land kunnen er ook wat van. In de herfst van 1973 is in één keer 5% van ons gehele bosbestand tegen de grond gewaaid. Dit mag met recht een ramp genoemd worden. Een nog groter vijand van 's werelds bosbestand is het vuur. Jaarlijks ontstaan er wel ergens op de wereld grote bosbranden. Bij deze branden worden honderden hectaren bos in de as gelegd. Deze branden zijn niet alleen het gevolg van natuurgeweld doch worden mede veroorzaakt door menselijke onachtzaamheid.

Wat zijn de gevolgen van ontbossing?

Als het regent in bosgebieden, duurt het dagen voor het water in de rivieren en beken komt. Het hemelwater wordt, na door het dichte bladerdak te zijn gesijpeld, opgenomen door een meestal dikke humuslaag die de bosgronden bedekt. Zodoende duurt het soms wel weken voordat de gevallen regen in de rivieren terecht komt.

Als een bosgebied gerooid is, wordt de humuslaag droog daar alle schaduw verdwenen is. Als het nu gaat regenen wordt deze humuslaag door het vallende hemelwater meegenomen. Het water kan nu vrijelijk stromen en neemt alles mee dat het op zijn weg tegenkomt.

Deze Na het wegspoelen van de humuslaag blijft er nog een kale vlakte over, bestaande uit rotsen en onvruchtbare grond.

Het weinig vat nog overblijft droogt nog verder uit en wordt door de wind weggewaaid. Denk maar eens aan de zandstormen die hieruit kunnen ontstaan. Uit deze zandstormen ontstaan op een andere plaats zandhopen. Door de ontbossing ontstaat een klimaatsverandering als gevolg van wijzigingen in opstijgende warme lucht, verdamping van het oppervlaktewater enz. Hierdoor gaat er in een ontbost gebied minder regen vallen. Valt er wel regen dan wordt het water niet meer tegengehouden en slijpt nog meer grond en rotsen uit.

Omdat er geen bomen meer staan en er dus geen schaduw meer is wordt de grond blootgesteld aan regen en aan bakkende zonnewarmte. Het gevolg hiervan is nu weer corrosie van het gesteente. Het gesteente valt uit elkaar als zand.

Zo'n 8 tot 10 duizend jaar geleden was de Sahara nog vruchtbaar gezien de vele artefacten die erin voorkomen, maar onder invloed van zijn mens en zijn vee is het een barre woestijn geworden.

Niet alleen ontbossen door kappen van bomen, afbranden van bossen, maar ook vervuiling van de lucht en water spelen een grote rol bij het ten onder gaan van 's werelds bosbestand. In Amerika bijvoorbeeld ligt het grote Eriemeer dat eens omzoomd was met vruchtbare gronden en geweldige bossen.

Het meer is momenteel zodanig vervuild door de industrie dat de bossen al lang tot het verleden behoren. Ze bestaan nu uit prairies. Deze prairies, eens de grote veeteelt gebieden van Amerika, waar eens onze voorvaderen een cowboybestaan voerden werden verder ontbost en omgeploegd.

Deze gronden zijn door dit alles zo verarmd dat ze gedeeltelijk onvruchtbaar zijn geworden. Helaas gaat de mens steeds maar verder met ontbossen en vervuilen.

Hoe staat het nu in ons eigen land?

Wij weten allen dat het met de fruitteelt in ons eigen land droevig is gesteld. De prachtige hoogstammen van appel-, peer-, kers enz. zijn de arbeidsintensief geworden. Denk maar eens aan het spuiten (ergens ook een vorm van milieuverontreiniging), snoeien en plukken op vaak grote hoogten. Door ver doorgevoerde onderzoeken kreeg men kleine bomen die

langzaam groeien en toch veel vruchten voortbrengen. Dus moeten de grote bomen het onderspit delven en werden zij vervangen door de kleinere broertjes. Wat in onze streek en de Betuwe zo interessant is, is de bloesemtocht. Ieder voorjaar weer trekken duizenden mensen er met hun auto's op uit om te genieten van de bloeiende boomgaarden. Boomgaarden waar de hoogstammen metershoog boven de huizen uitsteken om hun bloemenpracht te laten zien.

Deze bloemenpracht heeft menig schilder naar zijn palet doen grijpen en menig componist werd door deze bloemenpracht geïnspireerd. Helaas al dit moois is gedoemd om te verdwijnen.

En de mens, is de mens, hij ontbost maar door.

Wat de men te pas en te onpas doet om bossen te rooien doet hij ook met ons kostbaar water. De geweldige opgang van de chemische middelen versnellen onze ondergang naar een onleefbare wereld.

De vervuiling van onze beken en rivieren neemt zulke vormen aan dat ons kostbaar drinkwater, dat grotendeels uit beken en rivieren komt. Bijna is verzadigd met vergif. Om dit vergif te verwijderen gebruiken we weer andere chemische vergiften.

Het is geen sprookje dat de rivieren van West-Europa de open riolen zijn van dit continent. Daar deze rivieren uitmonden in zeeën en oceanen worden ook deze vervuild. Daarbij deponeren wij zware vergiften, die niet in onze rivieren mogen worden gestort, ook nog eens in deze zeeën. De zelfreinigende werking van het water heeft zijn grens bereikt. Een en ander kunnen wij constateren in de lever van grote vissen die onze zeeën bevolken. Ons oude vertrouwde product levertraan (thans vervangen door chemische producten) werd gewonnen uit de walvis en de potvis. Wat blijkt nu de laatste jaren? In de lever van deze grote vissen komt een hoog percentage vergif voor, vergif dat wij produceren. Het giftgehalte in levertraan is langzamerhand zo hoog geworden dat het minder geschikt is geworden voor de consumptie door kinderen.

Wat doet de mens? Hij vervuult maar door, niet wetende dat hij zijn eigen ondergang tegemoet gaat. Om de Zuidpool, Antarctica genaamd, ver van alle beschaving en industrie, liggen voor ons nog vrij onbekende gebieden. Deze gebieden worden bevolkt door pinguïns. Bij onderzoekingen is gebleken, dat bij deze dieren in het vet om de lever sporen zijn aangetroffen van onze beschaafde chemische wereld. Wat met het water gebeurt, valt ook ten deel aan het land. De geweldige groei van het aantal bestrijdingsmiddelen heeft ook invloed op het land. Voor alles hebben we thans spuitmiddelen. Wat is nu het gekke van deze middelen? Stel je voor, voor een bepaald soort onkruid hebben geweldige geleerde mensen een spuitmiddel ontdekt. Dit middel laat het onkruid afsterven. De natuur tracht evenwicht te vinden.

Datzelfde onkruid zoekt zelf een middel hiertegen en wordt immuun tegen dat spuitmiddel met als resultaat dat het onkruid weer gaat groeien ondanks het gespoten vergif. Diezelfde geleerden gaan dan weer zoeken naar een ander spuitmiddel. Ga zo maar door. Maar dat onkruid zal toch weer gaan groeien.

De grond blijft al deze vergiften in zich opnemen. Via de grond komt het vergif weer terecht in b.v. het gras. Dit gras wordt gegeten door de koeien, de producenten van onze zuivel. En wie eet deze zuivel ... juist de mens. De mens vergiftigt zich dus zelf en de kringloop is ook hier weer gesloten.

Wat met het water en het land gebeurt, geldt ook voor de lucht. Onze goede chemische industrie o.a. zorgt voor een geweldige verontreiniging van de lucht. In eerste instantie wordt hierdoor ons vogelbestand aangetast. Maar dit is een hoofdstuk apart,

De vervuilde lucht komt in aanraking met ons oppervlaktewater en onze grond.

Alweer een kringloop die gesloten is.

P.S. en J.W.v.V.